

Mart 2026

ATATÜRK İLKE VE İNKILAPLARI VE CUMHURİYET TARİHİ

ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

EDİTÖR DOÇ. DR. ÖZLEM YILDIRIM KIRIŞ

 SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Mart 2026

ISBN • 978-625-8682-83-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

ATATÜRK İLKE VE
İNKİLAPLARI VE
CUMHURİYET TARİHİ
ALANINDA ULUSLARARASI
ÇALIŞMALAR

EDİTÖR DOÇ. DR. ÖZLEM YILDIRIM KIRIŞ

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

1932 TARİHLİ FİLİSTİN ARAP KADINLAR KONGRESİ DİLEKÇESİ VE BU DİLEKÇEYE VERİLEN CEVAPLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Tuğba KORHAN 5

BÖLÜM 2

HEYET-İ TEMSİLİYE'DEN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE: DEVRİMCİ BİR YÖNETİM MODELİNİN KURUMSALLAŞMASI

Furkan SARAÇ 19

BÖLÜM 3

İNGİLTERE'NİN İRAK'A BAĞIMSIZLIK VERME SÜRECİNİN TÜRK BASININA YANSIMASI

Melek YENİSU 31

BÖLÜM 4

YENİ TÜRKİYE DEVLETİ'NİN KURUCU FELSEFESİNİN TEMELİ OLARAK MİLLÎ EGEMENLİK

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ 51

BÖLÜM 5

ORTA DOĞU'NUN JEOPOLİTİK İNŞASI VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN BÖLGE STRATEJİSİ

Tuğba KORHAN 67

Serdar ERKAN 67

**1932 TARİHLİ FİLİSTİN
ARAP KADINLAR KONGRESİ
DİLEKÇESİ VE BU DİLEKÇEYE
VERİLEN CEVAPLAR ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

“ ”

Tuğba KORHAN¹

¹ Doç. Dr. Tuğba KORHAN, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, tugba.korhan@dicle.edu.tr,
Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8902-0670>.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki hâkimiyeti sona ermiş ve Filistin, Milletler Cemiyeti mandater sistemi içinde Britanya idaresine bırakılmıştır. Mandater rejim teoride, yerel toplumlari kendi kendini yonetime hazırlayan geçici bir vesayet düzeni olarak tanımlanmıştır. Ancak uygulamada bu sistem, emperyal güçlerin siyasî, idarî ve ekonomik nüfuzunu sürdürmesine imkân veren bir yönetim biçimine dönüşmüştür (Pedersen, 2015, s. 17–21; Louis, 2006, s. 391–398). Bu nedenle Filistin, mandater sistemin söylemi ile uygulamaları arasındaki çelişkinin en açık biçimde görüldüğü yerlerden biridir.

Bu dönemde Filistinli kadınlar, geleneksel rollerin dışına çıkarak kamusal alanda daha görünür hâle gelmiştir. Protestolar, kongreler, yardım ağları ve örgütlü girişimler bu sürecin temel araçları olmuştur. Ancak bu faaliyetler yalnızca sosyal yardım ve hayırseverlikle sınırlı kalmamıştır. Kadınlar, manda yönetimini eleştirmiş, ulusal talepler dile getirmiş ve siyasî iddialar ortaya koymuştur. Böylece faaliyetleri daha bilinçli ve örgütlü bir nitelik kazanmıştır (Fleischmann, 2000, s. 18–19, 25–27; Fleischmann, 2003, s. 25–28, 78–89; Jad, 2005, s. 8–15; Stockdale, 2007, s. 1–8).

1920'li yılların sonlarına doğru Filistin'de toplumsal hoşnutsuzluk artmıştır. Bu durum yalnızca erkek siyasal elitlerin yürüttüğü bir muhalefetle sınırlı kalmamış, farklı toplumsal kesimlerin de siyasallaşmasına yol açmıştır. Kadınlar bu süreçte daha aktif bir rol üstlenmiştir. Özellikle 1929 sonrasında kadınların faaliyetleri süreklilik kazanmış ve daha kurumsal bir yapıya dönüşmüştür (Fleischmann, 2000, s. 18–19, 25–27; Fleischmann, 2003, s. 25–28, 78–89; Öz Yıldız, 2019, s. 36–39).

Filistinli kadınların siyasî özneleşme sürecinde en dikkat çekici noktalardan biri, yerel sorunları uluslararası platformlara taşıma konusundaki bilinçli tercihleridir (Zichi, 2021, s. 98–100). Telgraflar, memorandalar, protesto metinleri ve resmî başvurular bu sürecin temel araçları olmuştur. Bu metinler, kadınların yalnızca iç kamuoyuna değil, Britanya idaresine, dış basına ve Milletler Cemiyeti çevrelerine de hitap ettiğini göstermektedir (Fleischmann, 2000, s. 25–28; Zichi, 2021, s. 100–102).

Bu çerçevede 28 Ocak 1932'de Filistin Arap Kadınlar Kongresi toplanmış ve toplantı sonunda Daimi Mandalar Komisyonu'na bir dilekçe sunulmuştur. Bu dilekçe sadece şikâyetleri sıralayan bir metin değildir. Aynı zamanda Britanya manda yönetiminin mali, idarî ve siyasî yapısını genel olarak sorgulayan bir belgedir. Dilekçede farklı sorunlar bir araya getirilmiş ve manda yönetiminin işleyişi bütüncül biçimde eleştirilmiştir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592). Bu çalışma, söz konusu dilekçeyi ve buna verilen cevapları birlikte ele alarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle metin, yalnızca idarî sorunların aktarımı değil, uluslararası denetim mekanizmalarına yönelik bilinçli bir siyasî müdahale olarak değerlendirilmelidir (Zichi, 2021, s. 101–

104).

Dilekçede mali şeffaflık eksikliği, kamu hizmetinde ayrımcılık, kırsal ekonominin bozulması, toprak kaybı, eğitim yetersizliği ve siyasal temsil sorunu gibi başlıklar ele alınmaktadır. Ancak bu konular birbirinden kopuk değildir. Aksine, aynı yönetim anlayışının farklı sonuçları olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle dilekçe, tek tek uygulamalara karşı bir itirazdan ziyade, mandater yönetimin genel işleyişine yöneltilmiş kapsamlı bir eleştiridir. Aynı zamanda Filistinli kadınların kendi deneyimlerini uluslararası hukuk diline aktarabildiklerini göstermesi bakımından da önemlidir.

Bu çalışma, 1932 tarihli bu dilekçeyi merkeze alarak Filistinli Arap kadınların manda yönetimine karşı geliştirdiği siyasî söylemi incelemektedir. Temel iddia, Filistinli kadınların yalnızca toplumsal dayanışma içinde yer alan aktörler değil, aynı zamanda uluslararası alana müdahale edebilen siyasî özneler olduğudur. 1932'de toplanan Filistin Arap Kadınlar Kongresi'nin ardından kaleme alınan bu dilekçe, idarî adaletsizlik, ekonomik dışlanma, temsil sorunu ve egemenlik talebi gibi meselelerin kadınlar tarafından nasıl dile getirildiğini göstermektedir. Hem Britanya Hükümeti'nin hem de Milletler Cemiyeti'nin bu dilekçeye verdiği cevaplar ise manda rejiminin sınırlarını ve Milletler Cemiyeti denetiminin işleyişini anlamaya imkân vermektedir (Pedersen, 2015, s. 203–208; Fleischmann, 2003, s. 78–89). Bu yönüyle çalışma, Filistinli kadınların tarihini yalnızca toplumsal cinsiyet bağlamında değil, sömürgesel yönetim, uluslararası denetim ve siyasal temsil tartışmaları içinde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

1. Filistin Arap Kadınlar Kongresi Dilekçesi (1932)

28 Ocak 1932'de Filistin Arap Kadınlar Kongresi toplanmıştır. Bu kongre, 1929 sonrasında güçlenen kadın örgütlenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve farklı şehirlerden kadınların katılımıyla daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Kongre'de Filistin'de yaşayan sadece kadınların değil tüm Müslümanların hakları üzerindeki manda sorunlarını gündeme gelmiştir. Kongre sonunda Britanya Hükümet'ne ve Milletler Cemiyeti Daimi Mandalar Komisyonu'na bir dilekçe sunulmuştur. Bu dilekçe yalnızca şikâyetleri sıralayan bir metin değildir. Aynı zamanda Britanya manda yönetiminin mali, idarî ve siyasî yapısını genel hatlarıyla sorgulayan kapsamlı bir belgedir. Metinde farklı sorun alanları bir araya getirilmiş ve manda yönetiminin işleyişi bütüncül bir çerçeve içinde eleştirilmiştir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592). Bu yönüyle dilekçe, sadece idarî aksaklıkların aktarımı değil, aynı zamanda uluslararası denetim mekanizmalarına yönelen bilinçli bir siyasî müdahale olarak değerlendirilmelidir (Zichi, 2021, s. 101–104).

Dilekçede mali şeffaflık eksikliği, kamu hizmetinde ayrımcılık, kırsal ekonominin bozulması, toprak kaybı, eğitim yetersizliği ve siyasal temsil

sorunu gibi birçok başlık ele alınmıştır. Ancak bu konular metinde birbirinden kopuk şekilde sunulmamıştır. Aksine, aynı yönetim anlayışının farklı sonuçları olarak bir arada değerlendirilmiştir. Bu nedenle dilekçe, tek tek uygulamalara yönelik bir itirazdan çok, mandater yönetimin genel işleyişine yöneltilmiş kapsamlı bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda Filistinli kadınların kendi yaşadıkları sorunları uluslararası hukuk ve denetim dili içinde ifade edebildiklerini göstermesi bakımından da önemlidir.

1.1.Mali ve İdarî Eleştiriler

Dilekçenin ilk bölümlerinde mali yönetim meselesi ele alınmış ve özellikle 1931 yılında Filistin'e gönderilen O'Donnell Mali Komisyonu üzerinden bir eleştiri geliştirilmiştir. Bu komisyonun görevi, Filistin yönetiminin mali yapısını incelemek ve harcamaları azaltmaya yönelik öneriler hazırlamaktır. Komisyonun varlığı, kamuoyunda mali disiplin sağlanacağı yönünde bir beklenti oluşturmuştur (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 2).

Ancak dilekçeye göre bu beklenti karşılanmamıştır. Komisyon raporu ne kamuoyuna ne de temsili organlara sunulmuştur. Bu durum, idarenin şeffaflıktan uzak bir yönetim anlayışı benimsediğini göstermektedir. Üstelik rapor gizli tutulmasına rağmen, bu rapora dayanılarak tasarruf tedbirlerinin uygulanmış olması ayrıca eleştirilmiştir. Dilekçede bu durum açıkça vurgulanmış ve idarenin keyfi hareket ettiği ifade edilmiştir. Bu çelişki, yönetimin hesap verebilirliğini zayıflatan bir unsur olarak görülmüştür (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 2-3).

Tasarruf politikalarının en somut sonucu kamu personeline yönelik uygulamalarda görülmüştür. Dilekçede, bu politikaların eşit biçimde uygulanmadığı ve görevden alınan memurların büyük çoğunluğunun Filistinli Araplardan oluştuğu belirtilmiştir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 3). Bu durum yalnızca ekonomik bir önlem olarak değil, idari yapının yerel unsurlar aleyhine yeniden şekillendirilmesi olarak değerlendirilmiştir. Kamu hizmeti, yerel halkın yönetime katılımının en önemli yollarından biridir. Bu alanın daraltılması, aynı zamanda siyasal temsil imkânlarının da sınırlandırılması anlamına gelmiştir.

Dilekçede ayrıca görevden alınan memurların çoğunun uzun yıllar hizmet etmiş kişiler olduğu belirtilmiş ve bu kişilerin deneyimlerinin göz ardı edilmesi eleştirilmiştir. Bu nedenle tasarruf politikalarının yalnızca mali gerekçelerle açıklanamayacağı, belirli bir toplumsal kesimi orantısız biçimde etkilediği ifade edilmiştir.

Kamu hizmetine yönelik eleştiriler bununla sınırlı değildir. Dilekçede, idari yapının genel karakteri de sorgulanmıştır. Filistin'de üst düzey kamu görevlerinin büyük ölçüde Britanyalı memurlar tarafından yürütüldüğü ve yerli unsurların bu pozisyonlara erişiminin ciddi biçimde sınırlandırıldığı

belirtilmiştir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 6). Bu durum, manda sisteminin temel ilkeleriyle açık bir çelişki olarak değerlendirilmiştir. Çünkü manda yönetimlerinin amacı, yerel halkı kendi kendini yönetime hazırlamaktır. Ancak dilekçeye göre uygulamada bunun tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır.

Ayrıca Britanyalı memurlara ödenen yüksek maaşlar ve çeşitli ödenekler de eleştirilmiştir. Bu ödemelerin önemli bir kısmının Filistin dışına aktarılması, ülke ekonomisi açısından bir kayıp olarak görülmüştür. Bu nedenle kamu hizmeti meselesi yalnızca idari değil, aynı zamanda ekonomik bir sorun olarak da ele alınmıştır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 7).

1.2.Kırsal Kriz ve Toprak Meselesi

Dilekçenin en geniş bölümlerinden biri, Filistin köylüsünün yani fellahların durumu üzerine odaklanmaktadır. Metinde köylülerin içinde bulunduğu ekonomik koşullar “yoksulluk” ve “çaresizlik” kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bu durumun bireysel değil, yapısal bir sorun olduğu özellikle vurgulanmıştır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 9).

Fellahların karşı karşıya olduğu sorunlar oldukça çeşitlidir. Üretim yetersizliği, borçlanma, yüksek vergi yükü ve kredi imkânlarının sınırlı olması bu sorunların başlıcalarıdır. Bu unsurlar bir araya geldiğinde, kırsal toplumun sürdürülebilirliği ciddi biçimde zedelenmiştir. Dilekçede bu durum yalnızca ekonomik bir kriz olarak değil, toplumsal yapıyı etkileyen daha geniş bir sorun olarak ele alınmıştır.

Metinde dikkat çeken bir diğer nokta, mevcut durumun Osmanlı dönemine kıyasla daha kötü olduğunun ifade edilmesidir. Bu karşılaştırma, manda yönetiminin beklenen iyileştirici rolü yerine mevcut sorunları derinleştirdiği yönünde bir değerlendirme içermektedir.

Toprak meselesi de dilekçede önemli bir yer tutmaktadır. Wady el-Hawareth olayı, uzun süredir bölgede yaşayan Arap köylülerin topraklarını kaybederek yerinden edilmesiyle sonuçlanan bir vakadır. Bu konu da dilekçede örnek olarak sunulmuş ve uzun süredir bölgede yaşayan Arap nüfusun topraklarını kaybettiği ve yerinden edildiği ifade edilmiştir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 9–10). Toprak transferlerinin yerel halk aleyhine sonuçlar doğurduğu ve bunun sosyal yapıyı zayıflattığı dile getirilmiştir. Toprak kaybı yalnızca ekonomik bir sorun değildir. Aynı zamanda toplumsal ve demografik sonuçları olan bir süreçtir. Yerinden edilen köylülerin geçim kaynaklarını kaybetmesi, kırsal düzenin çözülmesine ve toplumsal istikrarsızlığa yol açmıştır.

Dilekçede bu sorunlara karşı bazı çözüm önerileri de yer almıştır. Kooperatiflerin kurulması, tarımsal kredi sisteminin geliştirilmesi ve Osmanlı

dönemindeki Ziraat Bankası benzeri kurumların yeniden oluşturulması bu öneriler arasındadır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 10–11). Ayrıca aşar vergisinin kaldırılması talebi de köylü üzerindeki vergi yükünü hafifletmeye yönelik önemli bir öneri olarak öne çıkmıştır. Bu yönüyle dilekçe yalnızca eleştirel değil, aynı zamanda çözüm üretmeye çalışan bir metin niteliği taşımaktadır.

1.3. Eğitim ve Siyasal Talepler

Dilekçenin son bölümlerinde eğitim meselesi ve siyasal talepler ele alınmıştır. Eğitim alanında özellikle ilkokulların yetersizliği vurgulanmış ve mevcut eğitim imkânlarının toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu belirtilmiştir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 11).

Siyasal talepler ise dilekçenin en açık ve en güçlü kısmını oluşturmaktadır. Bu talepler arasında Balfour Deklarasyonu'nun kaldırılması, manda rejiminin sona erdirilmesi ve seçilmiş bir temsilî yönetimin kurulması yer almaktadır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 15–16).

Bu talepler, dilekçenin yalnızca idarî sorunlara odaklanan bir metin olmadığını açıkça göstermektedir. Metin aynı zamanda doğrudan siyasal bir çerçeveye sahiptir. Bu yönüyle dilekçe, Filistinli kadınların yalnızca toplumsal alanla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda siyasal talepler geliştiren ve bu talepleri uluslararası bir zemine taşıyan aktörler olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Filistinli Kadınların Dilekçesine Britanya Hükümeti'nin Cevabı (22 Haziran 1932)

Filistin Arap Kadınlar Kongresi tarafından 28 Ocak 1932 tarihinde sunulan dilekçeye karşılık olarak Britanya Hükümeti, 22 Haziran 1932 tarihli bir memorandum ile resmî görüşünü ortaya koymuştur. Bu metin, biçimsel olarak dilekçede ileri sürülen iddialara cevap verme amacı taşımakta, içerik bakımından ise manda yönetiminin uygulamalarını idarî bir çerçeve içerisinde gerekçelendirmeye yönelmektedir. Memorandumun genel karakteri incelendiğinde, dilekçede dile getirilen sorunların doğrudan reddedilmesinden ziyade, bu sorunların kapsamının daraltıldığı ve teknik gerekçelerle yeniden tanımlandığı görülmektedir.

Memorandumun giriş kısmında Filistin Arap Kadınlar Kongresi'nin niteliğine dair verilen bilgiler dikkat çekicidir. Kongrenin 1929 olaylarının ardından toplandığı, çeşitli bölgelerden kadınların katılımıyla oluştuğu ve daha sonra bir yürütme komitesi kurduğu belirtilmiştir. Bu komitenin resmî bir dernek olarak kayıtlı olduğu ve faaliyet alanının kadın eğitimi ile sosyal refah gibi konuları kapsadığı ifade edilmiştir. Bu çerçevelenme, dilekçeyi doğrudan siyasal bir itiraz metni olarak değil, daha çok sivil ve toplumsal bir girişim olarak sunma eğilimini yansıtmaktadır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 17).

Mali yönetim ve O'Donnell Komisyonu'na ilişkin eleştiriler karşısında memorandum, açık bir biçimde raporun gizli bir belge olduğunu ifade etmiş ve yayımlanmasının öngörülmediğini belirtmiştir. Bu yaklaşım, dilekçede öne çıkan şeffaflık talebinin kurumsal düzeyde kabul edilmediğini göstermektedir. Bununla birlikte memorandumda, uygulanan tasarruf tedbirlerinin bireysel şikâyetlere yol açmış olabileceği kabul edilmiş, ancak bu uygulamaların milliyet temelli bir ayrımcılık içermediği vurgulanmıştır. Bu ifade, dilekçede dile getirilen somut gözlemlerle doğrudan bir karşılaşmaya girmek yerine, genel bir idari ilke üzerinden savunma geliştirme çabasını yansıtmaktadır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 18).

Kamu hizmetine ilişkin tartışmalarda memorandumun kullandığı dil, bu idari çerçeveleme stratejisinin en belirgin örneklerinden birini sunmaktadır. Görevden almaların milliyet esasına dayanmadığı ve her bir kararın bireysel koşullar dikkate alınarak verildiği ifade edilmiştir. Ancak bu açıklama, dilekçede ortaya konulan yapısal eşitsizlik iddiasını doğrudan ele almaktan kaçınmaktadır. Memorandumda sunulan sayısal veriler, farklı milliyetlerden memurların görevden alındığını göstermekteyse de, bu veriler kamu hizmetindeki genel dağılımı ve hiyerarşik yapıyı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu durum, dilekçede dile getirilen “üst kademelerde yabancı egemenliği” iddiasının ortadan kaldırılmadığını, yalnızca farklı bir düzlemde ele alındığını göstermektedir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 18–19).

Memorandumda dikkat çeken bir diğer unsur, üst düzey idari görevlerin Britanyalı memurlar tarafından yürütülmesinin “kaçınılmaz” olarak tanımlanmasıdır. Bu ifade, yerel kadroların bu görevleri üstlenmeye hazır olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Aynı zamanda bu durumun geçici olduğu ve zaman içerisinde Filistinli memurların bu pozisyonlara gelebileceği belirtilmiştir. Ancak bu süreç için belirli bir takvim ya da somut bir politika öngörülmemiştir. Bu yaklaşım, yerel toplumun yönetime katılımının belirsiz bir geleceğe ertelendiğini göstermektedir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 19).

Maaşlar ve ödenekler meselesinde memorandum, uygulamaların ekonomik gerekçelerle açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Filistin dışından gelen memurlara sağlanan ek ödeneklerin, onların yaşam koşullarını dengelemek amacıyla verildiği ifade edilmiştir. Bu açıklama, dilekçede dile getirilen eşitsizlik eleştirisini doğrudan reddetmemekte, ancak bu eşitsizliği idari bir zorunluluk olarak yeniden çerçevelemektedir. Bentwich'e verilen özel emeklilik düzenlemesi de benzer şekilde istisnai bir durum olarak sunulmuş ve bu kararın belirli idari koşulların sonucu olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte bu açıklama, söz konusu uygulamanın genel sistem içerisindeki ayrıcalıklı konumunu ortadan kaldırmamaktadır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 19–20).

Fellahların durumu söz konusu olduğunda memorandumun dili belirgin biçimde değişmekte ve daha sınırlı bir anlatım tercih edilmektedir. Tarımsal kesime yönelik çeşitli desteklerin sağlandığı ifade edilmiş, özellikle kredi mekanizmaları ve geçmişte yapılan yardımlar örnek gösterilmiştir. Ancak bu açıklamalar, dilekçede ayrıntılı biçimde ortaya konulan toprak kaybı, yerinden edilme ve borçlanma gibi yapısal sorunlara doğrudan karşılık vermemektedir. Bu durum, kırsal krizin hükümet tarafından daha dar bir çerçevede değerlendirildiğini göstermektedir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 21).

Vergi politikalarına ilişkin bölümde de benzer bir yaklaşım gözlenmektedir. Aşar vergisinin kaldırılması yönündeki talep doğrudan karşılanmamış, bunun yerine mevcut mali düzen içerisinde bazı iyileştirmelerin yapıldığı belirtilmiştir. Bu ifade, vergi meselesinde temel bir politika değişikliğinin öngörülmediğini ortaya koymaktadır. Eğitim alanında ise mevcut yetersizlikler kabul edilmiş, ancak bu sorunun çözümünün mali imkânlarla bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, dilekçede dile getirilen taleplerin tamamen reddedilmediğini, fakat uygulanmasının ertelendiğini göstermektedir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 21–22).

Memorandumun en belirgin sınırı, siyasal talepler karşısında ortaya çıkmaktadır. Balfour Deklarasyonu'nun kaldırılması, manda rejiminin sona erdirilmesi ve temsili bir ulusal yönetimin kurulması yönündeki taleplerin mevcut manda sistemi ile bağdaşmadığı ifade edilmiştir. Bu yaklaşım, dilekçenin en temel boyutunu oluşturan siyasal taleplerin kurumsal olarak değerlendirme dışı bırakıldığını göstermektedir. Böylece memorandum, idari ve ekonomik konularda belirli ölçüde açıklama sunarken, siyasal düzlemde herhangi bir tartışma alanı açmamıştır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 22).

Genel olarak değerlendirildiğinde Britanya Hükümeti'nin memorandumunun, dilekçede ortaya konulan sorunları bütünüyle reddetmekten ziyade, bu sorunları idari bir dil içerisinde yeniden tanımlayan bir metin olduğu görülmektedir. Bu yeniden tanımlama süreci, özellikle yapısal nitelik taşıyan sorunların bireysel ya da teknik meseleler olarak ele alınmasına yol açmıştır. Böylece dilekçede ortaya konulan bütüncül eleştiri çerçevesi parçalanmış ve her bir mesele ayrı ayrı, daha sınırlı bir bağlam içerisinde değerlendirilmiştir. Bu durum, dilekçe ile memorandum arasında yalnızca içerik farklılığı değil, aynı zamanda iki farklı bakış açısının bulunduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

3.Milletler Cemiyeti'nin Durum Değerlendirmesi: Daimi Mandalar Komisyonu Ve Rappard Raporu

Filistin Arap Kadınlar Kongresi tarafından sunulan dilekçe ile Britanya Hükümeti'nin buna verdiği memorandum, Milletler Cemiyeti

Daimi Mandalar Komisyonu tarafından birlikte değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sürecinde raportör olarak görev yapan M. Rappard, her iki metni esas alarak Komisyon'a sunulmak üzere bir rapor hazırlamıştır. Rappard'ın metni biçimsel olarak tarafsız bir inceleme niteliği taşımakta ise de, içerik düzeyinde manda sisteminin kurumsal sınırları içerisinde şekillenen bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 1).

Rappard'ın raporunda ilk dikkat çeken husus, dilekçenin kökenine ilişkin yapılan açıklamadır. Filistin Arap Kadınlar Kongresi'nin 1929 olaylarının ardından ortaya çıktığı ve bu kongreden sonra oluşturulan yürütme komitesinin söz konusu dilekçeyi kaleme aldığı belirtilmiştir. Komitenin resmî olarak kayıtlı bir kuruluş olduğu ve faaliyet alanının kadınların eğitimi ile toplumsal refahı kapsadığı ifade edilmiştir. Bu çerçevede, Komisyon'un dilekçeyi doğrudan siyasal bir meydan okuma olarak değil, belirli bir toplumsal grubun başvurusu olarak değerlendirme eğilimini göstermektedir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 1-2).

Raporun inceleme yöntemi, dilekçede yer alan başlıkların sırasıyla ele alınması şeklinde düzenlenmiştir. Bu yöntem, dilekçenin sistematik yapısının Komisyon tarafından kabul edildiğini ortaya koymakla birlikte, aynı zamanda bu yapının parçalanmasına da yol açmıştır. Zira dilekçede bütüncül bir çerçevede sunulan sorunlar, raporda ayrı başlıklar hâlinde ele alınmış ve bu durum eleştirinin genel etkisini sınırlandırmıştır.

Mali yönetim ve O'Donnell Komisyonu meselesi ele alındığında, Rappard'ın değerlendirmesi büyük ölçüde Britanya Hükümeti'nin sunduğu açıklamalarla uyumlu bir çizgi izlemiştir. Raporun gizli tutulmasına yönelik eleştiriler doğrudan sorgulanmamış; bunun yerine bu durumun idari bir tercih olduğu kabul edilmiştir. Bu yaklaşım, dilekçede dile getirilen şeffaflık talebinin Komisyon tarafından güçlü bir şekilde sahiplenilmediğini göstermektedir. Böylece mali yönetim konusundaki tartışma, idari bir teknik mesele düzeyinde kalmış ve daha geniş bir siyasal bağlama taşınmamıştır.

Kamu hizmetine ilişkin tartışmalar söz konusu olduğunda, Komisyon'un tutumu daha dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır. Rappard, Filistin'de kamu hizmetinin üst kademelerinde yabancı memurların ağırlığının bulunduğunu açık biçimde kabul etmiştir. Bu kabul, dilekçede dile getirilen gözlemlerin tamamen temelsiz olmadığını göstermektedir. Ancak bu tespitin hemen ardından, mevcut koşullar altında bu durumun "anlaşılabilir" olduğu ifade edilmiştir. Bu ifade, eleştirinin kabul edilmesine rağmen, bu durumun değiştirilmesine yönelik bir müdahale gerekliliğinin ortaya konulmadığını göstermektedir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 3).

Rappard'ın bu konudaki yaklaşımı, zaman içerisinde yerli kadroların sayısının artacağı yönünde bir beklenti ile sınırlı kalmıştır. Bu beklenti,

herhangi bir somut politika ya da takvimle desteklenmemiştir. Bu durum, Komisyon'un mevcut idari yapıyı geçici bir sorun olarak değil, kabul edilebilir bir düzen olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Böylece dilekçede ortaya konulan yapısal eşitsizlik meselesi, geleceğe ertelenmiş bir beklentiye indirgenmiştir.

Fellahların durumu ele alındığında, Komisyon'un yaklaşımı daha da sınırlı bir çerçeveye içerisinde kalmıştır. Rappard, kırsal kesimde ekonomik zorlukların bulunduğunu kabul etmekle birlikte, bu zorlukların kapsamı ve nedenleri üzerine ayrıntılı bir değerlendirme yapmamıştır. Bunun yerine mevcut bilgi düzeyinin yetersiz olduğu ifade edilmiş ve konu daha fazla incelemeye ihtiyaç duyan bir alan olarak tanımlanmıştır (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 4).

Bu yaklaşım, dilekçede ayrıntılı biçimde ortaya konulan toprak kaybı, borçlanma ve yerinden edilme gibi meselelerin Komisyon tarafından aynı düzeyde ele alınmadığını göstermektedir. Özellikle Wady el-Hawareth gibi somut örneklerin raporda detaylı biçimde incelenmemesi, bu konunun daha genel bir çerçeveye içerisinde bırakıldığını ortaya koymaktadır. Böylece dilekçede güçlü bir biçimde ortaya konulan kırsal kriz anlatısı, Komisyon raporunda sınırlı bir dikkat alanı bulmuştur.

Vergi ve eğitim politikalarına ilişkin değerlendirmelerde de benzer bir temkinli yaklaşım gözlenmektedir. Rappard, aşar vergisine yönelik eleştirileri tamamen reddetmemiş; ancak bu konuda kesin bir hüküm vermekten kaçınmıştır. Bunun yerine mevcut uygulamaların gözden geçirilmesi gerektiğine işaret eden genel ifadeler kullanılmıştır. Eğitim meselesinde ise mevcut yetersizlikler kabul edilmiş, ancak bu sorunun çözümünün mali imkânlarla bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, dilekçede dile getirilen aciliyet vurgusunun Komisyon tarafından aynı düzeyde paylaşılmadığını göstermektedir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 4-5).

Rappard raporunun en belirleyici yönü, siyasal talepler karşısında sergilenen tutumda ortaya çıkmaktadır. Dilekçede yer alan manda rejiminin kaldırılması, bağımsızlık ve temsili yönetim talepleri, Komisyon'un görev alanı dışında bırakılmıştır. Bu durum, açık biçimde ifade edilmiş ve Komisyon'un yalnızca mevcut manda düzeninin işleyişini denetlemekle yükümlü olduğu belirtilmiştir (Milletler Cemiyeti Arşivi, R2288, 6A/37592, s. 5).

Bu yaklaşım, Komisyon'un yapısal sınırlarını ortaya koymaktadır. Komisyon, manda yönetiminin uygulamalarını değerlendirebilmekte; ancak manda sisteminin kendisini tartışma konusu hâline getirememektedir. Böylece dilekçenin en temel boyutunu oluşturan siyasal talepler, inceleme sürecinin dışında bırakılmıştır. Bu durum, uluslararası denetim mekanizmasının kapsamının sınırlı olduğunu göstermektedir.

Rappard'ın raporu genel olarak değerlendirildiğinde, temkinli ve dengeli bir dil kullanıldığı görülmektedir. Dilekçede dile getirilen bazı sorunların tamamen temelsiz olmadığı kabul edilmiş; ancak bu sorunların çözümüne yönelik yapısal bir müdahale önerilmemiştir. Bu durum, Komisyon'un eleştirileri belirli bir düzeyde tanıdığını, ancak bu eleştirilerin sistemin temelini sorgulayan bir noktaya ulaşmasına izin vermediğini göstermektedir.

Bu çerçevede Rappard'ın metni, yalnızca bir değerlendirme raporu değil, aynı zamanda manda sisteminin işleyiş mantığını yansıtan bir belge niteliği taşımaktadır. Sistem, eleştirileri tamamen dışlamamakta; ancak bu eleştirileri mevcut yapıyı koruyacak şekilde sınırlamaktadır. Böylece dilekçe ile ortaya konulan kapsamlı eleştiri, uluslararası platformda belirli ölçüde görünürlük kazanmakta; ancak bu görünürlük yapısal bir dönüşüme dönüşmemektedir.

Sonuç

1932 tarihli Filistin Arap Kadınlar Kongresi dilekçesi, Britanya Hükûmeti'nin buna verdiği memorandum ve Daimi Mandalar Komisyonu'nun Rappard aracılığıyla yaptığı değerlendirme birlikte ele alındığında, yalnızca belirli bir tarihsel olaya değil, manda sisteminin işleyiş mantığına dair çok katmanlı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu üç metin, aynı sürecin farklı aktörler tarafından nasıl algılandığını ve ifade edildiğini göstermesi bakımından birbirini tamamlayan, ancak aynı zamanda birbirine karşıt perspektifler sunan belgeler olarak değerlendirilmelidir.

Dilekçe, yerel toplumun deneyimlerine dayanan ve farklı sorun alanlarını birbirine bağlı bir bütün içerisinde ele alan kapsamlı bir eleştiri metni niteliği taşımaktadır. Mali yönetimden kamu hizmetine, kırsal ekonomiden siyasal egemenlik meselesine kadar uzanan geniş bir çerçeve içerisinde, manda yönetiminin yalnızca belirli uygulamaları değil, bu uygulamaların dayandığı yapısal mantık da sorgulanmıştır. Bu yönüyle dilekçe, reform taleplerinin ötesine geçerek, mevcut düzenin temel varsayımlarına yönelen bir siyasal bilinç düzeyini yansıtmaktadır.

Britanya Hükûmeti'nin memorandumunun bu eleştirilere verdiği yanıt, farklı bir düzlemde şekillenmiştir. Memorandum, dilekçede dile getirilen sorunları bütünüyle reddetmekten ziyade, bu sorunları idarî ve teknik bir çerçeve içerisinde yeniden tanımlama eğilimi göstermiştir. Böylece dilekçede yapısal nitelik taşıyan meseleler, çoğu zaman bireysel uygulamalar ya da mali zorunluluklar bağlamında ele alınmıştır. Bu yaklaşım, eleştirilerin kapsamını daraltmış ve tartışmayı siyasal düzlemde idarî düzleme kaydırmıştır. Özellikle temsil, eşitlik ve egemenlik gibi temel meselelerin, uygulama detayları içerisinde eritilmesi, memorandumun en belirgin özelliklerinden biri olmuştur.

Daimi Mandalar Komisyonu'nun değerlendirmesi ise bu iki metin arasında bir denge kurma çabası olarak ortaya çıkmıştır. Komisyon, dilekçede dile getirilen bazı sorunların tamamen temelsiz olmadığını kabul etmiş, ancak bu sorunları manda sisteminin sınırları içerisinde ele almayı tercih etmiştir. Bu durum, eleştirilerin belirli ölçüde tanındığını, ancak bunların sistemin temelini sorgulayan bir tartışmaya dönüşmesine izin verilmediğini göstermektedir. Komisyon'un yaklaşımı, müdahaleci olmaktan ziyade gözlemci bir karakter taşımış; öneriler mevcut düzenin iyileştirilmesi ile sınırlı kalmıştır.

Çalışmada incelediğimiz üç metinden çıkan sonuç, manda sisteminin kendi içinde kapalı bir yapı sergilediğidir. Sistem, eleştirileri tamamen dışlamamakta; ancak bu eleştirileri dönüştürerek ve sınırlandırarak kendi sürekliliğini korumaktadır. Yerel toplumdaki gelen talepler uluslararası platformda görünürlük kazanmakta, ancak bu görünürlük karar alma süreçlerinde belirleyici bir etki yaratmamaktadır. Böylece temsil meselesi, yalnızca yerel idare düzeyinde değil, uluslararası denetim mekanizmaları açısından da sınırlı bir çerçevede kalmaktadır.

Bu bağlamda Filistin örneği, manda sisteminin teorik hedefleri ile pratik uygulamaları arasındaki mesafeyi açık biçimde ortaya koymaktadır. Yerel halkın kendi kendini yönetmeye hazırlanması hedefi, uygulamada idari kontrolün merkezileşmesi ve yerel unsurların sınırlı katılımı ile sonuçlanmıştır. Bu durum, yalnızca idari bir tercih değil, aynı zamanda siyasal bir yönelim olarak değerlendirilmelidir. Çünkü temsilen ertelenmesi, egemenlik talebinin de ertelenmesi anlamına gelmiştir.

Dilekçenin kadınlar tarafından hazırlanmış olması ise bu süreci daha da anlamlı kılmaktadır. Bu durum, dönemin Filistin toplumunda siyasal bilincin yalnızca belirli elit gruplarla sınırlı olmadığını, daha geniş bir toplumsal tabana yayıldığını göstermektedir. Kadınların bu süreçte aktif bir özne olarak ortaya çıkması, siyasal taleplerin toplumsal derinliğini ve çeşitliliğini ortaya koyan önemli bir göstergedir. Bu yönüyle söz konusu metin, yalnızca bir siyasal belge değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün izlerini taşıyan bir kaynak niteliği de taşımaktadır.

Sonuç olarak, bu üç metin birlikte değerlendirildiğinde, Filistin meselesinin yalnızca yerel bir sorun olmadığını, uluslararası sistemin işleyişiyle doğrudan bağlantılı bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. Dilekçe, memorandum ve Komisyon raporu arasındaki ilişki, uluslararası düzeyde temsil, denetim ve egemenlik kavramlarının nasıl sınırlandırıldığını somut bir biçimde göstermektedir. Bu sınırlar, yalnızca dönemin siyasal koşullarıyla değil, aynı zamanda uluslararası düzenin yapısal özellikleriyle de ilişkilidir. Bu nedenle Filistin örneği, yalnızca tarihsel bir inceleme konusu değil, aynı zamanda uluslararası sistemin işleyişine dair daha geniş bir tartışmanın da parçası olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Milletler Cemiyeti Arşivi. (1932). *Petition of the Arab Women's Congress, Palestine*. R2288, 6A/37592.

Kitaplar ve Makaleler

Abdulhadi, F. (2006a). *Adwar al-mar'a al-falastiniyya fi al-intidab: al-musahama al-siyasiyya lil-mar'a al-falastiniyya, 1930s*. El-Bireh: Palestinian Women's Research and Documentation Center.

Abdulhadi, F. (2006b). *The political role of Palestinian women in the 1930s: The political participation of Palestinian women, women's oral history narratives*. El-Bireh: Palestinian Women's Research and Documentation Center.

Brownson, E. (2017). Enacting imperial control: Midwifery regulation in Mandate Palestine. *Journal of Palestine Studies*, 46(3), 27–42.

Fleischmann, E. L. (1996). Crossing the boundaries of history: Exploring oral history in researching Palestinian women in the Mandate period. *Women's History Review*, 5(3), 351–371.

Fleischmann, E. L. (2000). The emergence of the Palestinian women's movement, 1929–1939. *Journal of Palestine Studies*, 29(3), 16–32.

Fleischmann, E. L. (2003). *The Nation and Its "New" Women: The Palestinian Women's Movement, 1920–1948*. Berkeley: University of California Press.

Jad, I. (2005). Re-reading the mandate: Palestinian women and the double jeopardy of colonialism. *Review of Women's Studies*, 3, 8–29.

Khalidi, R. (2006). *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*. Boston: Beacon Press.

Kimmerling, B., & Migdal, J. S. (2003). *The Palestinian People: A History*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Louis, W. R. (2006). *The British Empire in the Middle East, 1914–1951: Arab nationalism, the United States, and postwar imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

Metzer, J. (1998). *The Divided Economy of Mandatory Palestine*. Cambridge: Cambridge University Press.

Öz Yıldız, S. (2019). Filistin'de kadın hareketlerine genel bir bakış: 1897–1997. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, (6), 33–55.

Pedersen, S. (2015). *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*. Oxford: Oxford University Press.

Stein, K. W. (1984). *The Land Question in Palestine, 1917–1939*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

- Stockdale, N. L. (2007). *Colonial encounters among English and Palestinian women, 1800–1948*. Gainesville: University Press of Florida.
- Young, E. G. (2011). *Gender and nation building in the Middle East: The political economy of health from Mandate Palestine to refugee camps in Jordan*. London: I. B. Tauris.
- Zichi, P. (2021). “We desire justice first, then we will work for peace”: Clashes of feminisms and transnationalism in Mandatory Palestine. *TWAIL Review*, (2), 97–121.

**HEYET-İ TEMSİLİYE'DEN
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET
MECLİSİ'NE: DEVRİMCİ
BİR YÖNETİM MODELİNİN
KURUMSALLAŞMASI**

“ ”

Furkan SARAÇ¹

¹ Furkan Saraç, Öğretim Görevlisi, İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulu,
ORCID: 0000-0001-9089-6143.

Giriş

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Osmanlı Devleti'nin siyasal ve idari yapısı hızla çözülme sürecine girmiş; devletin merkezi otoritesi özellikle Anadolu üzerindeki denetimin büyük ölçüde yitirmiştir. Mütareke hükümlerinin işgal güçleri tarafından genişletilerek uygulanması, İstanbul'un fiilen işgal altında bulunması ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması, yalnızca askeri bir yenilginin değil, aynı zamanda derin bir hukuki meşruiyet ve idari otorite krizinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu dönemde İstanbul Hükümeti'nin bağımsız siyasal karar alma yeteneğini kaybetmesi, devletin egemenlik fonksiyonlarını yerine getiremez hale gelmesine yol açmıştır. Böylece Anadolu'da yeni bir siyasal merkez arayışı kaçınılmaz hale gelmiştir(Gencer & Özel, 2021).

Ortaya çıkan bu boşluk, salt bir direniş refleksiyle değil; egemenliğin kaynağına ve kullanım biçimine ilişkin köklü bir yeniden düşünme süreciyle doldurmuştur. Bu bağlamda Milli Mücadele, mevcut Osmanlı devlet yapısının dışında gelişen geçici ve düzensiz bir başkaldırı hareketi olarak değil; yeni bir egemenlik anlayışına dayalı kurucu bir siyasal süreç olarak değerlendirilmelidir. Milli iradeyi esas alan bu yaklaşım, merkezi otoritenin çözüldüğü bir ortamda, meşruiyetin kaynağını hanedan ya da mevcut anayasal düzen yerine doğrudan millete dayandırmıştır.

Erzurum ve Sivas Kongreleri sonrasında teşkil edilen Heyet-i Temsiliye, bu kurucu sürecin ilk somut ve örgütlü ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta geçici bir temsil organı niteliği taşınmasına rağmen, Heyet-i Temsiliye kısa sürede Anadolu'da siyasal ve idari kararlar alan, yerel direniş unsurlarını merkezileştiren ve fiilen egemenlik kullanan bir yapıya dönüşmüştür. Hukuki statüsü açık biçimde tanımlanmamış olmakla birlikte, yayımladığı genelgeler, yürüttüğü idare koordinasyon ve İstanbul Hükümeti karşısında üstlendiği denetleyici rol, Heyet-i Temsiliye'yi Milli Mücadele'nin fiili yürütme organı konumuna taşımıştır(Sezer Arıç, 2012).

Bu fiili egemenlik pratiği, Milli Mücadele'nin ilerleyen safhalarında daha geniş temsil gücüne sahip, kurumsal bir yapının oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte, Heyet-i Temsiliye döneminde fiilen kullanılan yetkiler kolektif ve temsile dayalı bir organa devredilmiş; TBMM, yasama ve yürütme yetkilerini bünyesinde toplayan olağanüstü yetkili bir kurucu meclis olarak, Milli Mücadele'yi hukuki ve idari bakımdan yeni bir evreye taşımıştır(Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Notları Kitabı Komisyonu, 2016).

Heyet-i Temsiliye'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne uzanan geçiş süreci; hukuki meşruiyetin yeniden inşası, idari işlevselliğin sağlanması ve devrimci bir yönetim modelinin kurumsallaşması eksenlerinde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Böylece Milli Mücadele'nin, modern Türkiye'nin

siyasal ve hukuki temellerini atan çok boyutlu bir kurucu süreç olduğu ortaya konulacaktır.

1. Heyeti Temsiliye'nin Kuruluşu ve Siyasal Meşruiyet Sorunu

Heyet-i Temsiliye'nin kuruluş süreci, Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin siyasal ve idari otoritesinin Anadolu'da hızla çözülmesiyle doğrudan bağlantılıdır(Akşin, 2010; Zürcher, 2017). 30 Ekim 1918 tarihli mütareke, Osmanlı Devleti'ni hukuken varlığını sürdüren ancak fiilen denetim yeteneğini büyük ölçüde kaybetmiş bir yapı haline getirmiştir. İtilaf Devletleri'nin işgalleri karşısında İstanbul Hükümeti'nin pasif tutumu, özellikle taşrada görex yapan askeri ve mülki bürokrasi ile yerel halk arasında ciddi bir güvensizlik ortamı doğurmuştur. Bu koşullar altında ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, başlangıçta bölgesel direniş hedefleriyle kurulmuş olsa da, kısa sürede merkezi bir eşgüdüm ihtiyacını gündeme getirmiştir(Zürcher, 2016).

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı, Mondros Mütarekesi sonrasında dağınık ve yerel nitelik taşıyan direniş hareketlerinin ortak bir siyasal hedef ve merkez etrafında toplanması bakımından tarihsel bir dönüm noktası teşkil etmiştir(Atatürk, 2019; Karpat, 2015). Bu gelişme, yalnızca askeri bir görevlendirmenin ötesinde, Osmanlı Devleti'nin çözülmekte olan siyasal otoritesi karşısında yeni bir meşruiyet odağına çıkışını simgelemektedir.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişiyle birlikte, işgallere karşı kendiliğinden gelişen yerel direniş unsurları giderek siyasal bir program ve örgütlenme çerçevesi kazanmıştır. Bu sürecin ilk somut adımları Havza ve Amasya genelgeleriyle atılmış; söz konusu belgelerde direniş gerekçesi, amacı ve yöntemi ilk kez sistematik ve açık bir biçimde ifade edilmiştir. Özellikle 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde yer alan " Millet'in istiklalini yine milletim azim ve kararı kurtaracaktır" ifadesi, Milli Mücadele'nin dayandığı siyasal anlayışın temelini oluşturmuş; egemenliğin kaynağını padişah ya da merkezi otoriteden ziyade doğrudan millete dayandıran yeni bir yaklaşımı ortaya koymuştur. Bu yönüyle Amasya Genelgesi, yalnızca bir direniş çağrısı değil, aynı zamanda Osmanlı siyasal geleneğinden kopuşu simgeleyen kurucu bir metin niteliği taşımaktadır(Zürcher, 2016).

Genelge İstanbul Hükümeti'nin görev ve sorumluluklarını yerine getirmedeğinin açıkça vurgulanması, mevcut yönetim yapısının siyasal meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmış; buna karşılık ulusal iradeye dayalı yeni bir örgütlenmenin gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. Ulusal bir kongrenin toplanmasının zorunlu görülmesi, yerel direniş hareketlerinin merkezi bir koordinasyon altında birleştirilmesini hedeflemiş ve bu doğrultuda Erzurum ve Sivas Kongrelerinin toplanmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Amasya Genelgesi'nde yer alan, her türlü etki ve denetimden uzak bir milli kurul

oluşturulmasına ilişkin ifadeler, Heyet-i Temsiliye'nin kurulacağına dair ilk kurumsal ve siyasal işaretler olarak değerlendirilebilir(Ertan, 2016).

Bu çerçevede Amasya Genelgesi, Milli Mücadele'nin hem ideolojik hem de örgütsel altyapısını oluşturan temel bir belge olarak öne çıkarmakta; ilerleyen süreçte Heyet-i Temsiliye'nin ve nihayetinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ortaya çıkışı mümkün kılan siyasal dönüşümün başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi, Heyet-i Temsiliye'nin fiilen ortaya çıktığı aşamayı temsil etmektedir(Goloğlu, 2014; Tanör, 2018). Kongrede Doğu Anadolu'daki direniş cemiyetlerinin birleşmesi amaçlanmış ve Kongre Kararlarının uygulanmasını sağlamak üzere dokuz kişiden oluşan bir Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur. Her ne kadar bu kurul başlangıçta bölgesel bir temsil niteliği taşısa da, aldığı kararlar ve üstlendiği işlevler itibarıyla yalnızca bir koordinasyon organı değil, yürütme yetkisini fiilen kullanan bir merkez konumuna yükselmiştir(Zürcher, 2016). Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığa seçilmesi, askeri ve sivil direniş unsurlarının tek elde toplanmasını sağlamıştır.

Heyet-i Temsiliye'nin kuruluş sürecinde belirleyici olan diğer aşama, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen Sivas Kongresi'dir(Goloğlu, 2014; Tunaya, 2016). Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli'de faaliyet gösteren tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tek bir çatı altında birleştirilmiş ve Heyet-i Temsiliye'nin yetki alanı bütün vatan kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu karar, Heyet-i Temsiliye'yi bölgesel bir yapı olmaktan çıkararak ulusal bir temsil organına dönüştürülmüştür(Zürcher, 2016).

Kuruluş süreci boyunca Heyet-i Temsiliye, hukuki bir dayanağa sahip olmamasına rağmen fiili ihtiyaçlardan doğan bir meşruiyet alanı içerisinde şekillenmiştir (Akşin, 2010; Tönör, 2018). İstanbul Hükümeti'nin emirlerinin Anadolu'da uygulanmaz hale gelmesi, ortaya çıkan otorite boşluğunu dolduracak yeni bir merkezi yapının oluşmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Heyet-i Temsiliye, kararlarını kongre iradesine dayandırmış ve kendisini millet adına hareket eden geçici bir temsil organı olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle söz konusu süreç, klasik devlet örgütlenmesinden ziyade olağanüstü koşullar altında ortaya çıkan devrimci bir siyasal yapılanma özelliği taşımaktadır. 1919 sonbaharından itibaren Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'ya taşınması, kuruluş sürecinin olgunlaşma evresi olarak değerlendirilmektedir (Zürcher, 2017; Karpat, 2015). Ankara'nın coğrafi konumu ve işgallerden uzak oluşu, bu tercihte belirleyici olmuş; böylece Heyet-i Temsiliye Anadolu'nun siyasal ve idari merkezi haline gelmiştir. Bu aşamadan sonra Heyet-i Temsiliye, yalnızca bir kongre organı değil, yeni bir devlet düzeninin habercisi olan geçici bir yürütme merkezi olarak faaliyet göstermiştir (Cebesoy, 2000).

2. Heyet-i Temsiliye'nin İdari Yapısı ve Uygulama Alanı

Heyet-i Temsiliye'nin idari yapısı ve uygulama alanı, hukuki belirsizliğe rağmen geniş bir idari yetki alanı oluşturmuş olması bakımından Milli Mücadele döneminin en dikkat çekici unsurlarından biridir. Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu üzerindeki idari ve askeri denetim kapasitesini büyük ölçüde yitirmesi, yeni bir merkezi otorite ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda Heyet-i Temsiliye, Anadolu'daki sivil ve askeri yöneticilerle doğrudan yazışmalar yapmış, emir ve genelgeler yayımlayarak kararlarını uygulamaya koymuştur. Valiler, mutasarrıflar ve kolordu komutanlarıyla kurulan bu doğrudan iletişim ağı, Heyet-i Temsiliye'yi hukuken tanımlanmamış olmakla birlikte fiilen bir yürütme organı getirmiştir (Akşin, 2010; Zürcher, 2016).

Heyet-i Temsiliye'nin bu şekilde genişleyen idari faaliyet alanı, Milli Mücadele'nin yalnızca askeri bir direniş hareketi olmadığını; aynı zamanda yeni bir siyasal ve idari düzenin inşa süreci olduğunu ortaya koymaktadır. İstanbul Hükümeti'nin emirlerinin Anadolu'da uygulanamaz hale gelmesi, Osmanlı idari mekanizmasının fiilen işlevsizleşmesine yol açmış; bu durum, Heyet-i Temsiliye'nin kararlarının sahada bağlayıcı bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti hukuken varlığını sürdürmekle birlikte, egemenlik fonksiyonlarının büyük ölçüde Anadolu'da şekillenen yeni bir merkeze doğru kaydığı görülmektedir (Akşin, 2010).

Heyet-i Temsiliye'nin idari uygulamaları, merkezi otorite oluşturma çabasının ötesine geçerek cephe gerisinin düzenlenmesi, askeri birliklerin sevk ve idaresi ve kamu düzeninin sağlanması gibi alanlara da yayılmıştır. Anadolu'da askeri ve sivil unsurlar arasında kurulan bu eşgüdüm, Milli Mücadele'nin sürdürülebilirliği açısından kritik bir işlev üstlenmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan geçici idari ve askeri yapılanmalar, düzenli ordunun ve merkezi yönetimin kurulmasına giden sürecin öncül unsurları niteliği taşımıştır (Akbulut,1990).

Heyet-i Temsiliye'nin idari etkinliği, yalnızca mevcut düzeni yönetmeye yönelik bir faaliyet alanıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda ileride kurulacak yeni devletin idari çerçevesinin şekillenmesine de katkı sağlamıştır. Bu yönüyle Heyet-i Temsiliye döneminde edilen idari tecrübe, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluş sürecine doğrudan yansımıştır. TBMM Hükümeti'nin idari taksimat alanında gerçekleştiği düzenlemelerin önemi bir bölümü, Milli Mücadele yıllarında geliştirilen fiili yönetim pratiklerinin kurumsallaştırılması sonucunda ortaya çıkmıştır (Tavukçu, 2020).

Bu süreç, olağanüstü koşullar altında ortaya çıkan bir kurucu iktidar pratiğinin idari alandaki yansıması olarak değerlendirilebilir. Hukuki normlardan ziyade fiili gerekliliklere dayanan bu yönetim anlayışı, toplumsal kabul ve siyasal meşruiyet temelinde güç kazanmıştır (Tanör,

2018). Anadolu'da oluşan bu idari yapı, Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin fiilen parçalanmasının ve yeni bir siyasal düzenin doğuşunun somut göstergelerinden biri olmuştur (Zürcher, 2016). Bu çerçevede Heyet-i Temsiliye, yalnızca geçici bir kongre organı ya da direniş koordinasyon merkezi değil; Milli Mücadele'nin idari, askeri ve siyasal boyutlarını bütünleştiren ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsal temellerini hazırlayan geçici fakat etkili bir yönetim merkezi olarak değerlendirilebilir.

3. Fiili Egemenlikten Hukuki Egemenliğe

Heyet-i Temsiliye döneminde fiilen kullanılan egemenliği kurumsal ve hukuki bir çerçeveye kavuşturulması ihtiyacından doğmuştur. Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin anayasal ve idari mekanizmalarının işlevsiz hale gelmesi, egemenlik yetkilerinin fiilen Anadolu'da şekillenen yeni bir merkez tarafından kullanılmasına yol açmıştır. Heyet-i Temsiliye, Milli Mücadele boyunca bu egemenlik yetkilerini fiilen kullanmış; ancak bu kullanım, mevcut Osmanlı anayasal düzeni içinde açık ve tanımlı bir kurumsal temele dayanmamıştır. Buna rağmen, İstanbul Hükümetlerinin Anadolu üzerindeki otoritesini fiilen kaybetmesi, Heyet-i Temsiliye'yi siyasal ve idari kararların merkezine yerleştirmiştir (Akşin, 2010; Zürcher, 2016).

Egemenliğin belirli bir kadro ve liderlik etrafında fiili olarak icra edilmesi, Milli Mücadele'nin ilk safhalarında zorunlu ve işlevsel bir çözüm üretmiş; ancak bu yapı, siyasal meşruiyetin kalıcı ve kapsayıcı biçimde tesis edilmesi açısından sınırlı bir karakter taşımıştır. Heyet-i Temsiliye'nin dar bir temsil yapısına dayanması, ilerleyen süreçte daha geniş toplumsal katılımı sağlayacak kolektif bir egemenlik organının oluşturulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu durum, fiili iktidarın hukuki meşruiyetle desteklenmesi gereğini açık biçimde ortaya koymuştur (Tanör, 2018).

İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın fiilen dağıtılması, Osmanlı anayasal düzeninin işlerliğini tamamen ortadan kaldırmış ve egemenliğin merkezi kullanımına ilişkin son hukuki dayanakları da geçersiz kılmıştır. Bu gelişme, egemenliğin kullanılabilceği tek meşru zeminin Anadolu'da oluşturulacak yeni bir siyasi yapı olmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim 19 Mart 1920 tarihli genelge ile Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını ilan edilmesi, hukuki geçiş sürecinin açık bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Söz konusu genelge, yalnızca yeni bir meclisin toplanacağını duyurmakla kalmamış; aynı zamanda egemenliğin kullanım biçimine ilişkin köklü bir dönüşüm çerçevesini çizmiştir (Akşin, 2010).

19 Mart Genelgesi'nde öngörülen düzenleme, Heyet-i Temsiliye'nin sahip olduğu fiili yetkilerin yeni kurulacak meclise devrini esas almıştır. Bu yönüyle genelge, kişisel liderlik ve dar temsil anlayışından, millet iradesini

temsil eden kolektif bir egemenlik organına geçişi hedeflemiştir. Egemenliğin bir heyet veya şahıs eliyle değil, doğrudan doğruya millet adına hareket eden bir meclis tarafından kullanılacağı açık biçimde vurgulanmıştır. Böylece Heyet-i Temsiliye, kendi varlık gerekçesini aşan bir siyasal dönüşümün önünü açmış ve yetkilerini bilinçli biçimde devretmeyi kabul etmiştir (Gözler, 2018). Fiili egemenliğin hukuki egemenliğe dönüşümü olarak değerlendirilmelidir. Heyet-i Temsiliye döneminde başarı, etkinlik ve zorunluluk temelinde meşrulaşan iktidar anlayışı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte anayasal bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Egemenliğin kaynağı açık biçimde millete atfedilmiş; temsil, seçim ve meclis iradesi kavramları siyasal yapının merkezine yerleştirilmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca yeni bir yasama organının ortaya çıkışı değil, aynı zamanda Osmanlı siyasal geleneğinden kopuşu ifade eden kurucu bir anayasal sürecin başlangıcı olmuştur (Tanör, 2018; Zürcher, 2016).

Bu çerçevede, Milli Mücadele'nin başından itibaren fiilen uygulanan egemenlik anlayışı, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla kurumsal ve hukuki bir yapıya kavuşmuş; Heyet-i Temsiliye ise bu geçiş sürecinde fiili iktidar ile anayasal düzen arasında köprü işlevi gören tarihsel bir siyasal organ olarak modern Türk devletinin hukuki temellerinin atılmasında belirleyici bir rol üstlenmiştir (Akbulut; Demirel, 2012).

4. TBMM'nin Açılması ve Kurumsallaşmanın Tamamlanması

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte Milli Mücadele, yalnızca askeri direnişin sevk ve idaresini üstlenen bir hareket olmaktan çıkarak, egemenlik yetkisini kullanan kurumsal bir siyasi yapıya dönüşmüştür. Bu gelişme, İstanbul Hükümeti'nin fiili ve hukuki otoritesinin büyük ölçüde işlevsiz hale geldiği bir dönemde, ulusal iradeye dayalı yeni bir meşruiyet merkezinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. TBMM bu yönüyle, klasik anayasal parlamentolardan farklı olarak olağanüstü koşullar altında teşekkül etmiş ve devlet kurucu bir iradeyi temsil eden kurucu meclis niteliği kazanmıştır (Özbudun, 2015).

TBMM'nin açılışı, Osmanlı anayasal düzeninin sürekliliği içerisinde değerlendirilmekten ziyade, bu düzenin fiilen aşılması sonucu ortaya çıkan devrimci bir çözüm olarak ele alınmalıdır. Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması ve başkentini işgal altında bulunması, egemenliğin kullanımında ciddi bir boşluk yaratmış; bu boşluk Anadolu'da oluşan fiili otoritenin kurumsallaşmasını zorunlu kılmıştır. TBMM, hukuki meşruiyetini yazılı bir anayasadan değil, millet adına egemenlik kullanma iddiasından ve bu iddiayı fiilen hayata geçirme kapasitesinden almıştır (Zürcher, 2016).

Meclisin yapısal özellikleri, olağanüstü koşulların doğrudan bir yansımasıdır. TBMM, yasama ve yürütme yetkilerini kendi bünyesinde toplayarak kuvvetler birliği esasına dayanan bir yönetim modeli

benimsemiştir. Bu tercih, çağdaş anayasal devlet anlayışından bilinçli bir sapmayı ifade etmektedir. Ancak söz konusu sapma, otoriter bir yönelmeden ziyade, savaş koşullarında hızlı karar alma ve merkezîyetçi bir siyasal irade oluşturma ihtiyacının bir sonucudur. Bu çerçevede Meclis, yalnız kanun yapan bir organ değil, aynı zamanda devletin icra gücünü de temsil eden üstün bir siyasal otorite olarak konumlanmıştır (Özbudun, 2015).

TBMM'nin kurumsal işleyişi Heyet-i Temsiliye döneminden devralına kadrolar ve siyasal pratikler belirleyici olmuştur. Heyet-i Temsiliye üyelerinden önemli bir kısmının Meclis'te aktif görevler üstlenmesi, Milli Mücadele yönetiminin kişisel liderlikten kolektif kurumsal yönetime evrilmesini sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanı olarak seçilmesi, devrimci liderliğin Meclis çatısı altında yeniden tanımlanmasına imkan tanımıştır. Bu durum, TBMM'nin ani bir kopuş değil, süreklilik içinde gelişen bir siyasal yapı olduğunu göstermektedir (Güneş, 2009).

Yürütme yetkisinin kullanımı bakımından TBMM özgün bir model geliştirmiştir. Meclis içinden seçilen İcra Vekilleri Heyeti, klasik parlamenter sistemlerdeki hükümet anlayışından farklı olarak Meclis'e mutlak biçimde bağlı bir yürütme organı olarak tasarlanmıştır. Bu yapı, yürütme gücünün kişiselleşmesi önlemeyi ve egemenliğin tek elde, yani Meclis'te toplanmasını amaçlamıştır. Böylece TBMM, siyasal iktidarın merkezinde yer alırken, bu iktidarın kolektif ve denetlenebilir bir biçimde kullanılmasını da güvence altına almıştır (Akşin, 2014).

Kurumsallaşma sürecinin hukuki, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile belirginleşmiştir. Bu anayasal metin, kapsam ve ayrıntı bakımından sınırlı olmakla birlikte, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu açık biçimde hükme bağlanması bakımından kurucu bir nitelik taşımaktadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, TBMM'nin fiilen kullandığı yetkileri hukuki bir çerçeveye oturmuş ve Meclis merkezli yönetim anlayışını anayasal düzeyde meşrulaştırmıştır (Tanör, 2017).

1921 Anayasası'nın en dikkat çekici yönü, egemenliği herhangi bir hanedan, kişi ya da sınıfla ilişkilendirmeden doğrudan millete atfetmesidir. Bu yaklaşım, Osmanlı anayasal geleneğinden köklü bir kopuşa ifade etmekte ve TBMM'yi egemenliğin yegane temsilci konumuna yerleştirmektedir. Böylece Meclis, Milli Mücadele'yi yöneten geçici bir organ olmanın ötesine geçerek yeni devletin kurucu siyasal iradesi haline gelmiştir (Ahmad, 2018).

Bu bakımdan TBMM'nin açılmasıyla tamamlanan kurumsallaşma süreci, Milli Mücadele'nin yalnızca askeri başarılarla değil, aynı zamanda hukuki ve idari dönüşümlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Heyet-i Temsiliye döneminde fiili olarak kullanılan egemenlik, TBMM aracılığıyla kurumsal bir nitelik kazanmış; 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile bu yapı

hukuki güvence altına alınmıştır. Böylece modern Türkiye'nin siyasal temelleri, devrimci ancak aşamalı bir devletleşme süreci içerisinde atılmıştır.

Sonuç

Heyet-i Temsiliye'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne uzanan süreç, Milli Mücadele'nin yalnızca askeri bir direniş hareketi değil; aynı zamanda egemenliğin kaynağını ve kullanım biçimini köklü biçimde dönüştüren kurucu bir siyasal dönüşüm olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin merkez otoritesinin çözülmeye oluşan hukuki ve idari boşluk, Anadolu'da fiili bir egemenlik pratiğinin doğmasına zemin hazırlamış; bu pratiğin ilk örgütlü ifadesi Heyet-i Temsiliye aracılığıyla somutlaşmıştır.

Heyet-i Temsiliye, hukuki statüsü açık biçimde tanımlanmış olmakla birlikte, kongre iradesine dayanarak aldığı kararlar ve yürüttüğü idari faaliyetlerle fiilen egemenlik kullanan bir siyasal merkez haline gelmiştir. Bu yapı, kişisel liderliğe dayalı bir otorite modeli yerine kolektif ve temsil esaslı bir yönetim anlayışının gelişmesine imkan tanımış; Milli Mücadele'nin siyasal meşruiyetini başarı ve toplumsal kabul temelinde inşa etmiştir. Ancak fiili egemenliğin kalıcı ve kapsayıcı bir siyasal düzene dönüşebilmesi, bu yetkilerin daha geniş temsil gücüne sahip kurumsal bir yapıya devrini zorunlu kılmıştır.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte, Heyet-i Temsiliye döneminde fiilen kullanılan egemenlik yetkileri hukuki ve kurumsal bir çerçeveye kavuşturulmuştur. TBMM, olağanüstü koşullar altında yasama ve yürütme yetkilerini bünyesinde toplayan bir kurucu meclis olarak, Osmanlı anayasal düzeninin fiilen aşılmasıyla ortaya çıkan egemenlik boşluğunu doldurmuştur. Bu yönüyle Meclis, yalnızca Milli Mücadele'yi sevk ve idare eden bir organ değil, yeni devletin siyasal ve hukuki temellerini atan kurucu bir irade olarak tarihsel bir işlev üstlenmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise bu kurumsallaşma sürecinin hukuki ifadesi olmuş; egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesi anayasal düzeyde güvence altına alınmıştır. Böylece fiili egemenlikten hukuki egemenliğe geçiş tamamlanmış; Meclis merkezli yönetim anlayışı yeni devletin temel siyasal karakterini belirlemiştir.

Heyet-i Temsiliye'den TBMM'ye uzanan süreç, devrimci nitelik taşıyan ancak aşamalı biçimde ilerleyen bir devletleşme modelini yansıtmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan yönetim pratikleri ve meşruiyet anlayışı, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yapısının şekillenmesinde belirleyici olmuş; Milli Mücadele, askeri başarısının ötesinde hukuki ve kurumsal bir dönüşüm süreci olarak tarihsel anlamını kazanmıştır.

Heyet-i Temsiliye'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne uzanan bu kurucu süreklilik, egemenliğin fiili kullanımından anayasal temsile evirilen tarihsel bir meşruiyet zinciri oluşturmuş; bu zincirin nihai halkası olan Türkiye Cumhuriyeti, siyasal varlığını doğrudan millet iradesine dayandıran özgün bir devlet modeli olarak ortaya çıkmıştır; böylece Milli Mücadele sürecinde ortaya çıkan temsil, katılım ve meşrutiyet ilkeleri yalnızca savaş koşullarının zorunlu kıldığı geçici düzenlemeler olarak kalmamış, yeni devletin kurumsal mimarisine yerleşerek Türkiye'de modern egemenlik anlayışının temelini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Akbulut, D. A. (1990). Heyet-i Temsiliye nasıl teşekkül etti? *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 44-55.
- Akşin, S. (2010). *İstanbul hükümetleri ve Milli Mücadele(Cilt 3)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ahmad, F. (2018). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk. (2019). *Nutuk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2000). *Milli Mücadele hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Demirel, A. (2012). Birinci Meclis'te muhalefet: İkinci grup. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertan, T. F. (2016). *Milli Mücadele'nin siyasi belgeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gencer, A. İ., & Özel, S. (2021). *Türk İnkılap Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Goloğlu, M. (2014). *Sivas Kongresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gözler, K. (2018). *Türk anayasa hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Güneş, İ. (2009). Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin düşünce yapısı (1920-1923). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karpat, K. (2015). *Türk demokrasi tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özbudun, E. (2015). *Anayasacılık ve demokrasi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sezer Arıg. A. (2012). *Türk İlkılap Tarihi ve Atatürk*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tanör, B. (2018). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tavukçu, E. (2020). Milli Mücadele döneminde TBMM Hükümeti'nin idari taksimat alanında yaptığı düzenlemeler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(2), 721-758.
- Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'de siyasi partiler(Cilt 2)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İNGİLTERE'NİN İRAK'A BAĞIMSIZLIK VERME SÜRECİNİN TÜRK BASININA YANSIMASI

“

Melek YENİSU¹

¹ Doktor, Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID ID: 0000-0002-7622-2027

Giriş

Irak devletinin kurulduğu coğrafya tarihte Mezopotamya olarak isimlendirilmekte olup, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu topraklarda uzun müddet devam edecek olan Türk hakimiyetinin başlaması ise Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'ı, 1057'de Musul'u ele geçirmesi ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin fetihleri ile Irak'taki Türk yönetimi Birinci Dünya Savaşı sırasındaki işgallere kadar devam etmiştir (Balkaya, 2007: 567-568). Birinci Dünya Savaş'ında Irak cephesinde Türk ordusunun Kutü'l Amare zaferine rağmen İngilizler Arap isyancıların da yardımı ile işgallerini genişletmiş 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen sürede Musul hariç tüm Irak topraklarını işgal etmiştir (Yenisu, 2025: 10-11). Musul'un işgali ise Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerine aykırı olarak 9 Kasım 1918'de gerçekleşmiştir (Öke, 1992: 11).

İngilizler Irak'ın işgalini 1916 yılında yapılan gizli paylaşım tasalarından biri olan Sykes-Picot Antlaşmasına göre yapmıştır. Sykes-Picot Antlaşması'na göre: "Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi (Beirut dahil) Adana ve Mersin Fransa'ya verilecekti. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'ye verilecekti. Diğer Arap topraklarında Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulacaktı. Bu devlette Akka-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olarak ayrılmıştır. Ayrıca İskenderun serbest liman, Filistin ise uluslararası bir bölge olacaktı." (Kürkçüoğlu, 1982: 42; Umar, 2016: 586). Sykes-Picot Antlaşması'nı yaparak savaş sonrası için kendilerine bir yol haritası belirleyen İngiltere ve Fransa savaştan sonra masa başında yaptıkları planları gerçekleştirebilmenin telaşına düşmüştür.

Savaşın bitmesinden sonra 1920 yılına kadar İngilizlerin işgali altında olan Irak'ın geleceği ile ilgili net bir karar alamayan Müttefikler 16-20 Nisan 1920'de topladıkları San Remo Konferansı ile bu belirsizliğe bir son vermiştir. San Remo Konferansı'nda alınan karar ile Irak 1916 Sykes-Picot Antlaşması temel alınarak A tipi manda idaresi altında İngilizlere bırakılmıştır. İngilizler Irak'ta kurdukları manda idaresinin amacını ise 3 Mayıs 1920'de yaptıkları açıklamada "Kurumların bağımsızlığının geliştirilmesi amaçlanmıştır" şeklinde ifade etmişlerdir. (Kasalak, 2007: 188). İngilizler San Remo'da alınan kararı hayata geçirerek tarihte ilk defa Irak ismi ile Bağdat, Musul ve Basra şehirlerinden meydana gelen bir devlet kurmuştur. Kurdukları bu devleti rahat yönetebilmenin bir yolu olarak Fransa'nın Suriye'den çıkardığı Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal Irak'a götürülerek 21 Ağustos 1921'de resmi bir törenle Irak tahtına oturtulmuştur (Balkaya, 2007: 569-570). İngiltere'nin Faysal'ı Irak tahtına oturtmasında önemli katkıları bulunan Gertrude Bell Irak için bir bayrak çizmiş, atanmış bir kralla yönetilecek Irak'ın milli simgeleri de İngilizler tarafından belirlenmiştir (Yüce, 2016: 298-299). Böylece İngiltere Irak mandasının kuruluş aşamasını Irak kamuoyunu ikna edecek şekilde ta-

mamlamıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin sınır komşusu olan Irak'ın manda idaresinden kurtuluşunun Türk basını tarafından kamuoyuna nasıl yansıtıldığını ortaya koymaktır. Bu araştırma ile Türkiye Cumhuriyeti ile manevi bağları olan Irak halkının bağımsız olma çabası ile birlikte emperyal bir güç olan İngiltere'nin çıkarlarını koruyarak bölgeden çekilmesi Türk basını tarafından tespit edilmiştir.

I. Irak'ın Bağımsızlığını Kazanma Süreci

Kral Faysal'ın İngiliz menfaatlerine uygun bir politika yürüteceği düşüncesiyle hareket eden İngiltere, bu düşüncesini hukuki zemine oturtmak amacıyla Irak ile bir antlaşma yapmaya karar vermiştir. Milletler Cemiyeti'nde İngiliz delege ve milletvekili olan Fisher, İngiltere'nin antlaşmadan beklentilerini şu şekilde sıralamıştır: Irak'ın dışişleri yönetiminde İngiltere'nin kontrolünü garantilemek, İngiltere'nin uluslararası alanda Irak ile ilgili karar alma mekanizmasını güvence altına almak, İngiltere için gerekli ekonomik kontrol önlemleri sağlamak ayrıca Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin ilgili maddelerine uygunluk (The Times, 18 November 1921, s. 9). Bu beklentilerini gerçekleştirmek üzere İngiltere, Irak ile 10 Ekim 1922 tarihinde bir antlaşma imzalamıştır (Yenisu, 2025: 374). Bu antlaşma İngiltere'nin baskılarıyla Irak Meclisi tarafından 10 Haziran 1924 tarihinde onaylanmıştır (Yenisu, 2025: 384). İngiltere 1927 yılında Irak üzerindeki hakimiyetini güncellemek amacıyla yeni bir antlaşma daha hazırlamıştır. Bu antlaşma ile sorumluluklarını azaltmak isteyen İngiltere, Irak üzerindeki menfaatlerini de korumaya dikkat etmiştir (The Times, 20 December 1927, p. 13). İngiltere'nin antlaşmalar yaparak İngiliz ve Irak kamuoyunun olumsuz tepkilerini azaltma çabasının işe yaraması bu yöntemi yıllar içerisinde geliştirerek kullanmasında teşvik edici bir rol oynamıştır.

İngiltere'nin 1930 Antlaşmasını hazırlama sürecinde Bağdat gazeteleri İngiltere aleyhine yazılar yazmıştır. Başbakan Nuri Sait Paşa, Irak'ta bulunan İngiliz Temsilcisi Sir Francis Humphauys arasında antlaşma ile ilgili müzakereler devam ederken Irak milliyetçileri Irak'ta birçok görevde yer alan İngiliz memurların görevlerine son verilmesini istemiştir (Milliyet, 7 Mayıs 1930, s. 2). İngiltere ve Irak arasında devam eden antlaşma müzakereleri üzerine bir köşe yazısı kaleme alan Muharrem Feyzi, İngiltere'nin yeni Doğu siyasetinin işgal yerine ittifak olduğu yorumunu yapmıştır. Muharrem Feyzi, İngiltere'de yönetime gelen Macdonald hükümetinin amacının Mısır, Irak ve Filistin ile tamamen ilişkiyi kesmek olmadığını aksine ittifak siyaseti ile ebedi bir müttefik edinmek olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 13 Mayıs 1930, s. 2).

24 Mayıs 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yeni bir yazı kaleme alan Muharrem Feyzi, İngiltere'nin her iki tarafı memnun edecek politikalar üretmediği takdirde ekonomisini düzeltmesi ve huzuru sağlamanın mümkün olmadığını yazmıştır. Yeni İngiliz hükümetinin bu amaçla göreve başlar baş-

lamaz bu devletlerle müzakerelere giriştiği üzerinde duran Muharrem Feyzi'ye göre Irak ile yapılan müzakereler Irak'ın bağımsızlığı ve Milletler Cemiyeti üyeliği üzerine yoğunlaşmış olup alınan bilgiler müzakerenin kesileceği yönündeydi. (Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 24 Mayıs 1930, s. 2). Bu yorum Irak ile İngiltere arasında yapılmak istenen anlaşma müzakerelerinin olumlu geçmediğinin Türk basını tarafından haber alındığını ortaya çıkarmıştır.

Irak Kralı Faysal'ın ve Başbakan Nuri Sait Paşa'nın İngiltere'de olduğunu dile getiren basın bu ziyaretin nedeninin ise 30 Haziran'da imzalanan İngiltere-Irak Antlaşması olduğunu belirtmiştir. Bu ziyaret sırasında antlaşmanın nasıl uygulanacağı ve ayrıntılarının ne olacağını görüşüldüğü Türk kamuoyuna duyurulmuştur. Antlaşma ile ilgili ayrıntılar verilmiş olup, İngiltere'nin bu antlaşma ile Irak'ın bağımsızlığını tanıyacağını ancak iki devlet arasında askeri ve idari olarak gayet sıkı bağlar kurulacağı, Irak'ın İngiltere'nin adeta uydusu olacağına işaret edilmiştir. İngiltere'nin Doğu'da nüfuzu altında bulunan memleketlere karşı hazırladığı yeni siyasetin birinci örneğinin bu antlaşma olacağı yorumunu yapan Cumhuriyet gazetesi yazarı Muharrem Feyzi işgal yerine ittifak siyaseti güden İngiltere'nin daha karlı olacağını işaret etmiştir. Bu antlaşma ile İngiltere'nin savunma masraf ve sorumluluklarından kurtulması ancak dost ve müttefik sıfatıyla siyasi ve askeri çıkarlarını koruması bunun kanıtıdır. (Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 26 Temmuz 1930, s.2).

Aynı tarihli gazete intihar eden Irak Hükümeti Başbakanı Muhsin Bey'in oğlu Ali Bey ile bir görüşme yapmış ve Başbakan'ın oğlu babasının intiharını İngiliz-Irak Antlaşması görüşmelerine bağlamıştır. Cumhuriyet gazetesi Bağdat muhabiri Ali Bey'in anlattıklarını şu şekilde izah etmiştir: Muhsin Bey Irak Hükümeti Harbiye Nazırıyken 1926'da Irak-İngiltere arasında dört yıl geçerli olmak üzere bir antlaşma imza edilmişti. Bu antlaşma ile Irak Hükümeti İngilizlere karşı bazı kayıtlar ve şartlarla bağlanmıştı. O tarihte Muhsin Bey kendi milletine bu antlaşmanın süresinin dört yılı olduğunu altı yıl sonra yani 1932 yılında Irak'ın kayıtsız şartsız tam bir bağımsızlığa kavuşacağını taahhüt etmişti. Ayrıca bu antlaşma Irak-İngiltere arasında gerektiğinde iki devletin bir diğerine bilfiil askeri yardımda bulunacağı şeklinde ve 25 yıl müddetle imza edildi. Muhsin Bey'in intihar sebebini bu antlaşmada aramak lazımdır. O'nun bu antlaşmanın uzatılmasına şiddetle karşı olması İngilizlerin hoşuna gitmemiştir. Diğer taraftan Muhsin Bey, antlaşma uzatılırsa milletine dört sene önce verdiği sözde durmamış olacaktı. Irak antlaşmayı çaresiz kaldığı için uzatmış ve bu durum ise Muhsin Bey'i aşırı derecede öfkelen-dirmiştir. Yakın dostlarına milletinin yüzüne nasıl bakacağını bilemediğini söylemiştir. Antlaşmanın imzalanacağına karar verildiği gün Muhsin Bey çalışma odasında intihar etmiştir. (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1930, s.1). Muhsin Bey'den sonra hükümeti kuran Naci Süveydi de antlaşmanın aynen kabul edilemeyeceği düşüncesinde olduğu için bazı değişiklikler yapılmasını talep etmişti. Ancak İngilizlerin bu talepleri kabul etmemesi üzerine Naci Süveydi

kabul edilemez gördüğü antlaşmayı onaylamamak için istifa etmiştir. Naci Süveydi'den sonra Başbakan olan Nuri Sait Paşa ise ilk olarak Irak Meclisini feshetmiş ve antlaşmanın Irak tarafından kabul edilmesini sağlamıştır (Türk Diplomatik Arşivi: 533-8217-56314-1). Irak milliyetçilerinin ve aydınlarının ciddi muhalefetine rağmen kabul edilen antlaşma onlara göre Iraklıların beklediği bağımsızlığı sağlamaktan çok uzaktı. Irak'taki tüm siyasi partilerin de düşüncesi bu yöndeydi (TDA: 533-8352-56104-1).

Türk basını Irak'taki gelişmeleri yakından takip ederek 4 Temmuz 1930 tarihinde "İngiliz-İrak muahedesi- İngiliz mandası kalktı" şeklinde başlıklar atmış ve antlaşma maddelerini aşağıdaki şekilde vermişlerdir:

- 1- İngiltere Irak'ı bağımsız bir devlet olarak tanımıştır.
- 2- Irak'ın içişlerinden ve dış güvenliğinden sadece Irak hükümeti sorumludur.
- 3- İngiltere ve Irak arasında daha önceden imzalanmış olan tüm antlaşmalar ve itilaflar feshedilmiştir.
- 4- Bu antlaşmanın imzalanması ile İngiltere'nin Irak'a manda idaresinden doğan tüm sorumlulukları antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sona ermiştir.
- 5- Irak'ta bulunan tüm İngiliz askeri kuvvetleri özellikle de hava kuvvetleri beş yıl içerisinde Irak'ı boşaltacaktır.
- 6- Irak topraklarında Fırat Nehri'nin ve Şattülarap'ın batısında İngiliz hükümetine üç hava üssü tahsis edilecektir.
- 7- Bu üsler maaşları İngiliz Hükümeti tarafından ödenen Irak askerleri tarafından korunacaktır.
- 8- Antlaşmayı imzalayan devletlerden birinin talep etmesi halinde antlaşmanın 20. senesinde yeni bir antlaşma imzalanması için müzakereler yapılacaktır.
- 9- Bu müzakereler sırasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklar Milletler Cemiyeti'ne havale edilecektir.

10- İngiltere ve Irak arasında elçiler ve konsoloslar atanacaktır.

11- Bu antlaşma 25 yıl boyunca geçerli olacaktır. (Milliyet, 4 Temmuz 1930, s. 2; Akşam, 4 Temmuz 1930, s.2; Vakit, 4 Temmuz 1930, s.1.)

Vakit gazetesi antlaşma maddelerinin içeriğini verdikten sonra iki önemli hususa dikkat çekmiştir. Gazeteye göre İngiltere mandayı kaldırmayı taahhüt etmesine rağmen Irak'ı beş sene sonra boşaltacaktı. Ayrıca üç ayrı hava üssünün İngilizlere ait olmasını değerlendiren gazete İngiltere'nin Irak'ı kontrol altında tutmaya devam edeceği üzerinde durmuştur. (Vakit, 4 Temmuz 1930,

s. 4) 4 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesi ise “İngiltere Irak’ın İstiklalini Tanıdı” şeklinde bir başlık ile Irak ve İngiltere arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Gazete Irak’a bağımsızlık verilmesini İngiliz halkının muallakta kalan bu konunun çözülmesi taleplerini Macdonald Hükümeti’nin yerine getirmesi olarak yorumlamıştır. Gazete bu antlaşma ile Türkiye’nin yeni ve bağımsız bir komşusu olduğunu belirtmiştir. İngiltere’nin Irak ile daha önce yaptığı antlaşmaların Irak açısından milli bir yanı olmadığını belirten gazete İngiliz kamuoyunun Irak’ın işgali ve mandasına muhalif olmasının bu bağımsızlık kararına önemli katkısı olduğu üzerinde durmuştur (Cumhuriyet, 4 Temmuz 1930, s. 2).

Son Posta gazetesi “İngiliz Nüfuzu Azalıyor Mu” başlığı atmış ve manda kalktıktan sonra bazı yabancı devletlerin Irak üzerinde ekonomik güç kazanma ihtimalinin İngilizleri şimdiden telaşa düşürdüğünü yazmıştır (Son Posta, 11 Ağustos 1930, s. 6). İngiltere ve Irak arasında yapılan bu antlaşma ile İngiltere Irak’taki ağır sorumluluklarından kurtularak işgal siyasetine son vermiştir. İngiliz-İrak Antlaşması açıklandığında her iki ülkede ve Milletler Cemiyeti’nde olumlu bir etki yaratmıştır. Fransa ise antlaşmayı Suriye’yi kontrolü altında tutmakta zorlanacağı düşüncesi ile eleştirmiştir (Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 5 Ağustos 1930, s. 2). Fransızların memnuniyetsizliğinin bir nedeni de Irak-Suriye sınırının düzenlenmesi konusu ile Irak’ta yabancılar ve Fransızların sahip olduğu ayrıcalıkların korunabilmesi konusuydu. Fransa bu konuları Milletler Cemiyeti adına İngiltere’nin yönettiği Irak ile değil bağımsız Irak ile çözmek zorunda kalacağını düşünmüştür (Milliyet, 12 Ağustos 1930, s. 2).

Anlaşmadan sadece Fransa değil Irak’ta yaşayan bazı zümreler de memnun kalmamıştır. Irak’ta yaşayan azınlıklar antlaşmada kendilerine garanti veren bir maddenin olmamasından dolayı harekete geçerek Milletler Cemiyeti’ne müracaatta bulunmuşlardır. Irak’ta yaşayan bazı grupların bu müracaatlarının yanında Fransa’da yine antlaşma üzerinden Irak’ta bazı azınlıkların görmezden gelindiğini dile getirmiştir (Milliyet, 14 Ağustos 1930, s. 2). Irak’ta yaşayan Kürtlerin bu müracaatından sonra Irak’ın bazı bölgelerinde protesto ve mitingler yapılarak tam bağımsızlık istemiş olan protestocular isteklerinin karşılanmaması halinde Irak hükümetini boykot edeceklerini duyurmuştur. Yaşanan protestolar üzerine Irak Kralı Faysal’ın oğlu veliaht Emir Gazi bölgeyi ziyaret etmiş ancak pek dostane karşılanmamıştır. Emir Gazi Süleymaniye’deyken Kürtler tarafından kendisine bazı talepler iletilmiştir. Bağdat’tan gelen haberlere göre ise Irak’ta yaşayan Kürtlerin bu protestolarının Irak’ta görev yapan İngilizler tarafından organize edildiği ve antlaşmadan memnun olmayan Iraklıların bu şekilde korkutulduğu iddia edilmiştir. Çünkü Irak’ta yaşanacak bir sorun işgalin devam etmesine de hizmet edecekti. Irak’ta yaşayan Kürtlerin antlaşmada kendilerini koruyan bir maddenin olmamasını protesto ettiğini ve olaylar çıktığını Times gazetesi de haber yapmıştır (Vakit,

15 Ağustos 1930, s. 1-4, Milliyet, 16 Ağustos 1930, s. 2).

Vakit gazetesi Alman hükümetini destekleyen Germanyana gazetesinin yayınlamış olduğu bir makaleden alıntılar yapmıştır. Germanyana gazetesindeki makalede Irak'ta çıkan isyanın İngilizler tarafından çıkarıldığı, Lord Curzon'un geçmişte Hindistan'ın sınırları Fırat üzerinde olmalıdır dediği iddia edilmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Irak'a bağımsızlık vermesine rağmen isyancıları destekleyerek isyanın büyümesine yardım etmesinin de şaşkınlık yarattığını yazmıştır. Vakit gazetesi saygın bir gazete olduğunu belirttiği Berliner Tagblatt gazetesinin İngiltere'nin petrol bölgesinde tarafsız bir yönetim kurmaya çalıştığını bunun ise ateşle oynamak anlamına geldiğini aktarmıştır (Vakit, 19 Ağustos 1930, s.1). Gazete Alman gazetelerinin fikirlerini kamuoyuna duyurarak farklı bir bakış açısı sunmaya çalışmıştır.

Bu süreçte Türkiye ile iyi ilişkiler kuran Irak yönetimi Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa İstanbul'dayken İngiltere-İrak Antlaşması hakkında şunları söylemiştir: "Fransızca gazetelerden tercüme ettiğiniz İngiltere-İrak Antlaşması hakkındaki neşriyatı okudum. Bu muahedeyi yalnız Fransız gazeteleri tenkit ettiler. Halbuki Almanlar, İtalyanlar taktir ettiler. Fransız gazetelerinin tenkitlerinin sebebini anlayamadım. Bunları okurken Fransızların Suriyelilerle bir antlaşma akdetmek üzere oldukları anlaşılıyor. Onların da akdettikleri muahedeyi görünceye kadar bu tenkitlerin bir manası olamaz. Türk gazetecileri Irak'a dair haber almak istedikleri zaman Irak sağ ve sol gazetelerini ve bitaraf olan İtalyan ve Alman gazetelerini okumalıdır. Bizim İngiltere ile yaptığımız bu son muahede de bazı noktalar var ki zamanla ve bilhassa ahvali dahiliye ve vatanperverlik terbiyesi umumi surette inkişaf ederse kayıtlar kendiliğinden bertaraf olacaktır ümidindeyim. İngiltere'ye icara verdiğimiz iki hangarın çölden geçen havai yolun inkişafına hizmet edeceğini tahmin ediyorum. Bu yol ileride beynelmilel bir şekil alacaktır. Hangarları biz muhafaza edeceğiz, masraflarını İngiltere hükümeti verecektir. Bu şekil memleketimize hiçbir zaman müdahale manasını ifham etmez. Biz bilhassa dahili ahvalin ve iktisadımızın inkişafına bütün kuvvetimizi sarf ediyoruz. Hakiki istiklal bu iki şeyin inkişafında olduğunu biliyoruz. Bilhassa yeni neslin ilmen yükselmesine çalışacağız ve memleketin hakiki servetinden istifade edeceğiz." (Cumhuriyet, 29 Ağustos 1930, s.1-2). Irak Başbakanı bu açıklama ile Türk basınının Irak'taki gazetelerle antlaşmayı olumlu karşılayan İtalyan ve Alman basınını takip etmesini tavsiye etmiştir. Antlaşmayı bir başarı olarak kabul eden Irak Başbakanı antlaşma ile ilgili olumsuz yayınların varlığını da eleştirmiştir.

Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa Irak'ın bu antlaşma ile elde ettiği kazanımları ise şu sözlerle izah etmiştir: "Irak bu muahede ile şimdiye kadar itiraf etmek istemediği manda idaresinden kurtulmuş, müstakil bir devlet halini almıştır. Bu istiklal bütün devletler tarafından tasdik edilmiştir. Bundan sonra devletin bütün dahili ve harici mesuliyeti doğrudan doğruya Irak hüküme-

tine teveccüh etmiştir. Bu muahede ile İngiltere hükümetine Filistin'den Basra Körfezine giden havai yol için çölde iki tayyare hangarı yapmak müsaadesi verilmiştir. Bu hangarların muhafızları Iraklı olacak ve bütün masraf İngiltere tarafından temin edilecektir. Irak hükümeti bu teslimatı o yolun inkişafı için göstermiştir. İlerisinde bu hattın beynelmilel bir şekil olacağı kanaatindeyim. Irak dahilinde bulunan ve İngiltere'ye ait olan şimendifer hatlarını hükümeti 25 milyon rube mukabilinde satın aldı. İngiltere hükümetinin yeni muahede mucibince Irak'a terke mecbur olduğu hangar, dekovil, elektrik tesisatı, binalar, askeri daireler ve saire de hükümet tarafından müsait şeraitle mübayaa edilmiştir. Basra Limanı'nda İngilizlerin vücuda getirdiği tesisat da 25 senede ödenmek şartıyla yedi milyon rubeyle satın alındı. Londra'ya seyahatim bu meseleleri halletmek içindi. Şimdi ihtilafı mucip hiçbir mesele kalmamıştır.” (Vakit, 29 Ağustos 1930, s. 5; Milliyet, 29 Ağustos 1930, s. 5).

15 Nisan 1931 tarihli Vakit gazetesi Bağdat'tan Times gazetesinin haberini Türk kamuoyuna bildirmiştir. Times gazetesine göre Irak ordusu ve İngiliz kuvvetleri Şeyh Mahmut liderliğinde isyan eden Kürtlere karşı taarruz etmiş ve isyanı bastırmaya çalışmıştır. Aynı tarihli gazete Fransa'nın Suriye'de İngiltere'nin Irak'ta yaptığı antlaşmaya benzer bir antlaşma yaparak Suriye'de manda idaresini bitirebileceğini yazmıştır (Vakit, 15 Nisan 1931, s.1). Vakit gazetesi 18 Haziran 1931 tarihli nüshasında “Orta Şark'ta İngiliz Siyaseti” başlığı altında bir makale yayınlayarak İngiltere'nin Orta Doğu'da bulunan mandalar ile ilgili olarak neyi amaçladığını değerlendirmiştir. İngilizlerin bölgede kara, hava ve deniz yollarının birçoğuna hakim olmasının önemi üzerinde duran makale İngiltere eski Irak Fevkalade Komiseri Sir Henry Dobbs'un sözlerini hatırlatmıştır. İngiltere eski Irak Fevkalade Komiseri Sir Henry Dobbs İngiltere'nin bölgeye neden ihtiyacı olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: Asya'nın Rusya dışında tüm Avrupa ticareti ve Amerika ile ticaretinin büyük kısmı halihazırda Bahri Ahmer'den geçmektedir. Asya'ya giden tüm hava yolları da bu topraklardan geçmektedir. Irak'taki petrol bölgelerinden gelecek borulardan biri Trablusşam'da diğeri de Hayfa'da bitecektir. Bu petrol borularıyla birlikte demiryolları da yapılacak daha sonra bu demiryolları İran ve Hindistan'a kadar uzanacaktır. Bu yolların güvenliği İngiltere için oldukça önemlidir. Gazete İngiltere'nin sömürge hedefleri için Arap toprakları ile ilgili kararların şansa bırakılmayacağını düşünmesinden dolayı İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Sömürge Bakanlığı ve Hindistan hükümetinin birleşerek Arap toprakları ile ilgili kararları birlikte alacağını belirtmiştir. Ayrıca İngiltere'nin kendi çıkarları için Arap milletlerine milli duygularını tatmin edecek fırsat tanıdığını belirtmiştir. Gazete İngiltere'nin bu siyasetle Araplarla arasındaki sorunları asgari bir hale düşürmek istediğini, İngiliz-Arap yakınlaşmasından yararlanarak menfaatlerini koruma yoluna gittiğini sadece mandası altındaki değil mandası altında olmayan Arapların da sevgisini kazanarak bölgedeki diğer sömürgeci devletlere karşı

üstünlük sağlamayı amaçladığı tespitini yapmıştır (Vakit, 18 Haziran 1931, s.4). Vakit gazetesinin yaptığı tespitler Orta Doğu'dan antlaşmalar yaparak çekilmeyi hedefleyen İngiltere'nin siyasetinin doğru anlaşıldığını ortaya koymuştur. İngiltere 1930'da yaptığı anlaşmada Irak'ta hava, kara ve deniz yollarının kontrolünü sağlayacak tedbirler almıştır. Oysa gerek Irak gerekse diğer Arap devletleri bu antlaşmayı bağımsız Irak'a giden bir yol olarak görmüştür. Gazetenin değerlendirmesinden çıkarılan sonuç ise İngiltere'nin manda idarelerini sömürme politikasında yeni bir siyaset belirlediğidir. Bu siyaset Arap topraklarında gördüğü direnişi ve nefreti minimuma indirerek işgal yerine dostça istismar etmektir.

Irak Kralı Faysal antlaşmanın iç ve dış yankılarının devam ettiği bir süreçte 6 Temmuz 1931 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmiş ve Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmüştür. Bu görüşme iki dost ve kardeş devletin buluşması olarak değerlendirilmiştir. (Son Posta, 8 Temmuz 1931, s.3; Vakit, 7 Temmuz 1931, s. 1; Cumhuriyet, 7 Temmuz 1931, s. 1). Cumhuriyet gazetesi yazarı Muharrem Feyzi bu ziyareti Orta Doğu'da bağımsızlığını kazanmayı başarmış iki komşu devletin samimi ilişki kurma çabası olarak yorumlamıştır. Türkiye'nin Sevr'e karşı Milli Mücadele ile bağımsızlığını kazandığı dönemde Arap topraklarının manda idaresine girdiğini hatırlatan yazar Türkiye'nin komşularından bağımsızlığını kazanan ilk devletin Irak olduğunu işaret etmiştir. Muharrem Feyzi'ye göre İngiltere'nin amacı Irak'ı daimi bir sömürge olarak tutmaktı ancak Irak milliyetçilerinin güçlü muhalefeti sayesinde İngiltere bu amacına ulaşamamıştır. Muharrem Feyzi 1930 antlaşmasına atıfta bulunarak İngiltere'nin Irak'ı yirmi beş yıl daha manda altında kalmaya ikna edemediği için Irak'a bağımsızlığını vereceğini ve Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını garanti ettiğini belirtmiştir. Milletler Cemiyeti'nin yakın bir tarihte Irak'ın üyeliği ile ilgili karar alacağını olumsuz bir sonuç çıksa bile İngiltere'nin Irak mandasını kaldırdığını, Milletler Cemiyeti'nin de olumsuz bir karar alması için bir neden olmadığını belirtmiştir. Muharrem Feyzi, Irak'ın mandater devletin desteğini almamasına rağmen ekonomik durumunu düzeltmeye başladığını ve bağımsız olduktan sonra ilk iş olarak komşuları ile ilişkilerini geliştirdiğini yazmış buna örnek olarak da İbn-i Suud ile yapılan dostluk antlaşmasını göstermiştir. İşte bu çabanın ürünü olarak Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'ye geldiğini, Irak ve Türkiye arasında herhangi bir sorun olmadığı üzerinde durmuştur (Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 7 Temmuz 1931, s. 2). Bu ifadeler Cumhuriyet gazetesi ile Vakit gazetesinin Irak'ın bağımsızlığını farklı bir şekilde değerlendirdiğini ortaya çıkarmıştır. Vakit gazetesi İngiltere'nin Irak'a bağımsızlık vermek amacıyla olmadığını sadece günün şartlarında kendi menfaatlerine uygun yeni bir siyaset benimsediği yorumunu yaparken Cumhuriyet gazetesi yazarı Muharrem Feyzi, İngiltere'nin antlaşma yapmasını Irak milliyetçilerinin muhalefetine bağlamıştır. Muharrem Fey-

zi'nin konuyu Irak halkının milli gururunu okşayacak bir şekilde ele alması Irak Kralı Faysal'ın ziyareti ile de ilişkilidir.

Cumhuriyet gazetesi yazarı Muharrem Feyzi'nin Faysal'ın Türkiye ziyareti sırasında sık sık konu ile ilgili köşe yazıları yazdığı görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinin 13 Temmuz 1931 tarihli nüshasında da bir makale daha kaleme alan Muharrem Feyzi, İngiltere hükümetinin ittifak antlaşmasına uygun olarak manda idaresini bırakmak ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olması için her türlü çabayı gösterdiğini yazmıştır. Hatta Macdonald'ın bu kararında samimiyetini göstermek için Irak'ın en hassas meselesi olan ittifak antlaşmasında da yer almayan azınlıklar meselesini bilerek hiçbir şekilde dile getirmedeği değerlendirmesini yapmıştır. İngilizlerin Kürt, Süryani ve Yezidi azınlıklarla sıkı ilişkileri olmasına rağmen Irak hükümetiyle olan ilişkileri bozacak bir inisiyatif almaktan geri durdukları yorumunu yapmıştır (Cumhuriyet, 13 Temmuz 1931, s. 2). Muharrem Feyzi başka bir makalesinde ise İngiliz-İrak Antlaşmasının İngiltere'ye geniş bir nefes aldığını ve İngilizlerin bu durumu memnuniyetle karşıladığını yazmıştır (Cumhuriyet, 29 Temmuz 1931, s. 2). Vakit gazetesi İngiliz Avam Kamarası'nda Irak'taki İngiliz hava kuvvetlerinin 1932 yılından sonra nasıl kalacağını müzakere edildiğini haber yapmıştır. İngilizlerin Irak'ta kalacak hava kuvvetlerini nasıl yöneteceği ile ilgili sorulara yanıt aradığını belirten gazete Avam Kamarası'nda İngiliz Hükümeti adına söz alan Doktor Şayils'in bu konuda söz aldığını belirtmiştir. Doktor Şayils İngiltere'nin Bağdat elçisinin Irak'ta yaşanan olaylara hakim olacağını dolayısıyla orada kalacak hava kuvvetlerinin de yönetiminde bir sorun yaşanmayacağını söylemiş olmasına rağmen bazı muhalifler bu cevaptan memnun kalmamışlardır (Vakit, 9 Ağustos 1931, s.10).

Türkiye'den sonra da Avrupa seyahatine çıkan Kral Faysal, Avrupa'ya gitmeden önce Times gazetesinin İstanbul muhabirine verdiği beyanatta şu ifadeleri kullanmıştır: Irak Milletler Cemiyeti'ne girmek arifesindeyken Suriye ve Vehhabilerle dostane ilişkiler kurmaktan mutluluk hissetmekteyim. Fransa tarafından Suriye'de uygulanan siyasetin İngiltere'nin Irak'ta takip ettiği siyasete benzer olmasının Fransa'ca takdir olunacağı ümidini taşıyorum. Irak'ın bugünkü vaziyeti İngiltere'nin ona bahşettiği yardımdan ileri geliyor. Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesinden sonra İngiltere-İrak ilişkilerinin daha iyi olacağına eminim. Irak istikrara doğru gidiyor ve Orta Doğu'da barışı tesis etmek istiyor (Vakit, 19 Temmuz 1931, s. 3). Kral Faysal'ın Fransa'da yaptığı temaslar da Türk basını tarafından takip edilmiştir. Türk basını Faysal'ın Fransız hükümeti ile görüşmeler yapmasının Suriye üzerindeki Fransız mandasının kalkacağı söylentilerinin yayılmasına neden olduğunu yazmıştır. Ayrıca Suriye ve Irak arasında bir birleşmenin söz konusu olup olmayacağı, Suriye tahtına ise Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Ali'nin geçebileceği üzerinde durmuştur. Kral Faysal'ın Avrupa seyahatinin önemli sonuçlar doğurabileceği tahmininde bulunulmuş, kendisini Suriye'de sevdireme-

yen Fransa'nın yeni bir politika üretmeye çalıştığı ön görülmüştür. (Mehmet Asım, Vakit, 22 Ağustos 1931, s. 1; Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 29 Ağustos 1931, s. 2).

Fransa'da itibarlı bir şekilde karşılanan Faysal'ın ağırlanma sebebini Irak-İngiltere Antlaşması'nın Suriye'deki halkı kışkırtmasına bağlayan Vakit gazetesi yazarı Mehmet Asım Fransa'nın Suriye'deki planlarına Faysal'ı da dahil etmek istediğini yazmıştır (Mehmet Asım, Vakit, 1 Eylül 1931, s. 1). Faysal'ın Avrupa seyahati Faysal açısından memnuniyet verici olarak devam ederken, Irak'ta Faysal aleyhine beyannameler yayınlanmıştır. Faysal'ın yönetiminden ve Irak tahtında oturmasından rahatsızlık duyanların yayınladığı bu beyannamelerde İngilizlerin Irak'ta neler yaptığı, Faysal'ın Irak tahtına nasıl oturtulduğu, Irak'ın on senedir krallıkla yönetildiği, halka çeşitli zulümler yapıldığı, hukukun çiğnendiği, Irak'ın mukaddesatının zarar gördüğü ve Irak'ın anarşi içinde kaldığı üzerinde durulmuştur. Irak halkının Bağdat'ta yayılan bu beyannamelerden etkilenmemesi için tedbir alan Irak Hükümeti ise Faysal'a görkemli bir karşılama için hazırlıklar yapmıştır (Vakit, 1 Teşrinievvel 1931, s.3). Irak Kralı ekim ayında Avrupa seyahatinden dönmüş ve önemli bir konuşma yapmıştır. Kral Faysal konuşmasında: Irak'ın artık hür ve müstakil bir devlet olduğunu, kendi iradesinden başka hiçbir iradeye tabi olmadığını, İngiltere'nin Irak'ta sadece hava sahasının bulunduğu üzerinde durmuştur. Kral Faysal bu sözlerinin ardından kendine muhalif olanları şu sözlerle eleştirmiştir: “Evet biz bugün hukuki nokta-i nazardan henüz manda altındayız. Biz bu mandayı hiçbir vakit tanımadık. Fakat bu vaziyet bizim müstakil bir devlet olarak işlerimizi idare etmemize mani değildir. Çünkü birkaç ay sonra bu manda da kamilen zail olacaktır.” Kral Faysal bu konuşmanın içerisinde Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine değinmiştir. Faysal: “Türkiye, istiklal yoluna girdiği zaman bizim gibi hareket etmedi. Ve muahedeler yahut Cemiyet-i Akvam tarihini reddetti. Ve Gazi Hz. Türkiye'yi kurtuluş cidaline davet ettiği zaman bütün Türk milleti, erkek kadın herkesi canıyla, malıyla, silahıyla onu takip etti. Biz bunu yapamadık”, demiştir (Vakit, 17 Teşrinievvel 1931, s. 4). Faysal bu sözleriyle Türk Milli Mücadelesinin tüm ulusun katkısıyla kazanıldığını ifade etmiş ve Araplar için bir özeleştiri yapmıştır.

II. Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği ve Bağımsızlığını Kazanması

Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyelik tarihi yaklaşırken Vakit gazetesi “Irak'ta Neler Oluyor” şeklinde bir başlık atmış ve İngiltere'nin Irak'a takviye birlikler gönderdiğini Türk kamuoyuna duyurmuştur. Gazete Irak'ta bulunan İngiliz Yüksek Komiseri'nin İngiltere'den takviye asker istediğini Northamptonshire alayından bir kıtanın Kahire'den ayrılarak Irak'a gideceğini dile getirmiştir. Ayrıca 20 uçağın ve kara yoluyla da üç bölüğün Irak'a yerleştirileceğini yazmıştır (Vakit, 23 Haziran 1932, s. 2). İngilizlerin Irak'a vaat edilen bağımsızlık antlaşmasının tarihinin yaklaşmasına rağmen Irak'a asker

yığılmasının nedenlerinden biri Irak'ta dört aya yakın bir süre devam eden iç isyandır. Kürt nüfusun yaşadığı bölgelerde çıkan isyan Irak Hükümeti'nce bastırılmadığı için İngiltere havadan ve karadan isyana müdahale etmiştir (Vakit, 24 Haziran 1932, s. 5). Bu durum halkın gözünde bağımsızlık verilmesine rağmen Irak'ta İngiliz hava kuvvetlerinin bulundurulmasının meşru hale gelmesini kolaylaştırmıştır.

Milletler Cemiyeti Irak Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi için yaptığı müracaata 1932 yılının temmuz ayında cevap vermiştir. Milletler Cemiyeti verdiği cevapta manda idaresinin sonlandırılması için en doğru ve gerekli şartlardan birinin Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesi olduğunu belirtmiştir. İngiltere ise Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin cemiyetin ilk toplantısında görüşülmesini istemiştir (Vakit, 30 Temmuz 1932 s. 2). Milletler Cemiyeti on üçüncü toplantısında Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini görüşme kararı almıştır (Vakit, 26 Eylül 1932, s.2). Milletler Cemiyeti'nde yapılan toplantı ile Irak Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş ve Milletler Cemiyeti'nin üye sayısı 56'ya yükselmiştir. Konu ile ilgili birçok üye açıklama yaparak Milletler Cemiyeti'nin genişlemesinden memnuniyet duyduklarını belirtmiştir (Milliyet, 4 Teşrinievvel 1932, s. 2). Bu karar ile Milletler Cemiyeti'ne üye olan ilk Arap devleti Irak olmuştur. Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin kabulünden sonra bir konuşma yapan Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa İngiltere'nin Irak'a verdiği sözü tuttuğunu ifade etmiş ve İngiltere'ye destekleri için teşekkür etmiştir. Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa Irak'ın da üzerine düşen sorumlulukları yerine getireceğini ifade etmiştir (TDA: 533-8324-57353-2).

Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını değerlendiren dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Asamble'de bir açıklama yapmıştır. Tevfik Rüştü Bey, genç Irak devletinin kurulmasını sevgiyle takip etmiş olan Türkiye ve Irak arasında geçmişten kaynaklanan birçok bağ olduğundan dolayı Türkiye'nin bu süreçten mutluluk duyduğunu belirtmiştir. Konuşmasının devamında şu ifadelerle Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini değerlendirmişti: Türkiye ve Irak arasındaki bağlar nedeniyle iki devlet arasında ilişkiler hep iyi olmuş bu durum İngiltere-Türkiye ilişkilerine de yansımıştır. Irak hükümetinin izlediği politikalarla Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkiler kuvvetlenmiş ve barışa hizmet etmiştir. Lozan Antlaşması'nda halledilemeyen Türk-İrak sınır meselesi Türkiye ve İngiltere arasında dostane bir şekilde çözülmüş Türkiye, Musul'u Irak'a bırakılmıştır. Bu bağlamda yapılan ve diğer iki tarafla birlikte tamamen eşitlik ilkesi çerçevesinde Irak tarafından imzalanan antlaşma; Türk-İngiliz ve Türk-İrak dostluğunun temelini atmış, aynı zamanda Irak'ın bağımsız bir devlet olarak varlığının ilk resmi göstergesi olmuştur. O dönemden beri Türkiye nazarında Irak bağımsız bir devlettir. Türkiye, Irak ile yaptığı antlaşmalarla ilişkilerini düzenlemiştir. Genç Irak devletini tebrik ederim ve kendisine refah dilerim. İngiltere hükümetini de Irak'taki olumlu netice elde etmesini sağlayan politikasından dolayı teb-

rik ederim (Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1932, s.1-5; Son Posta, 5 Teşrinievvel 1932, s. 3). Tefvik Rüştü Bey Türkiye'nin Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirirken Türkiye'nin de süreç içerisinde Irak'ı her anlamda desteklediğini ve dostane bir politika yürüttüğünü hatırlatmıştır.

Tefvik Rüştü Bey tüm basının dile getirdiği Suriye'de Fransız mandasının kaldırılması konusuna da değinmiştir. Dışişleri bakanı Fransa'nın da Suriye'de İngiltere ile benzer bir politika izleyeceğini ümit ettiğini ve yakın zamanda Suriye'yi de Milletler Cemiyeti'nde bağımsız bir devlet olarak sealamaktan mutluluk duyacağını dile getirmiştir. Tefvik Rüştü Bey'in bu konuşmasından sonra söz alan Fransız üye önce Irak'ı tebrik etmiş daha sonra ise Tefvik Rüştü Bey'in temennilerine katıldığını dile getirmiştir (Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1932, s. 5; Vakit, 5 Teşrinievvel 1932, s.2). Türk basınında sık sık kaleme alınan Suriye'de manda idaresinin Irak'taki gibi kaldırılması konusunu Milletler Cemiyeti Meclisi'nde dile getiren Tefvik Rüştü Bey, Türkiye'nin komşularıyla ilgili sorunlara kayıtsız kalmayarak uluslararası arena da bu görüşünü dile getirmiştir.

Milliyet gazetesi köşe yazarı Ahmet Şükrü "Irak Milletler Cemiyeti'nde" başlığı ile bir köşe yazısı kaleme almıştır. Makalede Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ile diğer devletlerin üyeliğinin bir tutulamayacak özel bir durumunun olduğunu belirtmiştir. İlk defa Milletler Cemiyeti'nin mandası altında olan bir devlet, diğer devletlerle eşit şartlar altında cemiyete üye olmuştur. Diğer devletler cemiyete üye olurken bir aşamada üye olmuştu Irak'ın ise önce üzerindeki manda kaldırılmış daha sonra da Milletler Cemiyeti üyeliği onaylanmıştır. Ahmet Şükrü makalesinin bir bölümünde geçmişe atıfta bulunarak Birinci Dünya Savaşı'nda imzalanan Sykes-Picot Antlaşmasına ve Mc Mahon-Şerif Hüseyin yazışmalarına değinmiştir. Savaştan sonra gerek bu antlaşmaların gerekse Wilson İlkelerinin İngiltere için bazı zorluklar içerdiğini yazmıştır. İngiltere tarafından manda idaresi kurma fikrinin çıkış noktasının bu üç mesele olduğunu belirten yazar, İngiltere'nin Şerif Hüseyin ve oğullarına krallık vererek Büyük Arap İmparatorluğu kurma fikrini rafa kaldırdığını ve Arap topraklarını bu yöntemle parçaladığını belirtmiştir. Ahmet Şükrü'ye göre İngiltere, Irak'ta on üç yıl boyunca Fransa'nın Suriye'deki politikalarına göre daha dürüst ve daha başarılı bir politika izlemiştir. İngilizler Irak kralına devlet teşkilatı kurması için maddi manevi yardım etmiş ve manda idaresi süresince Suriye'de asayiş sağlanamazken Irak'ta İngiltere asayiş sağlamayı başarmıştır. İngiltere, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını sağlayarak yeni bir aşama kaydetmiş mandadan vazgeçmiş ancak Irak'tan vazgeçmemiştir. Ahmet Şükrü 1932 yılında İngiltere ve Irak arasında yapılan antlaşmayı 1833 Osmanlı ve Rusya arasında yapılan Hünkâr İskelesi Antlaşması'na benzetmiştir. Süreci yorumladıktan sonra Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin Türkiye açısından önemini şu sözlerle değerlendirmiştir:

Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği yalnız Irak'ın değil tüm Yakın Doğu için çok önemli bir olaydır. Bu olaydan en çok memnuniyet duyacaklar arasında Türkiye vardır. Iraklıların ve Suriyelilerin özgür ve kendi kaderlerini tayin eden bir güce sahip olduklarını görmek Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasetinin ana prensiplerinden birini oluşturduğu gibi Türk milletinin de kalbine çok yakın olan bir arzudur (Ahmet Şükrü, Milliyet, 5 Teşrinievvel 1932, s.1).

Cumhuriyet yazarı Muharrem Feyzi de bir değerlendirme yapmış, Irak'ın bağımsızlığını kazanmasında Irak'ın milli bir gayret gösterdiğini ve fedakarlık yaptığını belirtmiştir. Muharrem Feyzi'ye göre Irak hiçbir zaman idari ve siyasi esareti kabul etmemiştir. Irak milleti de manda esaretinden kurtulmak için birçok girişimde bulunmuş, Iraklı milliyetçiler İngilizlerin mandayı uzatmak için bir anlaşma yapma teklifini reddetmiştir. Yazara göre İngiltere gerek siyasi gerekse ekonomik olarak Doğu'nun anahtarı konumunda olan Irak'taki nüfuzunu ve itibarını tamamen kaybetmemek için Irak'ın bağımsızlığını tanımıştır. İngiltere Irak'a bağımsızlığını verip Milletler Cemiyetine üye olmasını sağlayarak bölgede kendisini zora sokacak yeni bazı sorunların önüne geçmiştir. Irak ile yaptığı anlaşma vasıtasıyla siyasi ve askeri menfaatlerini koruyan İngiltere kendisine direnç gösterecek bir Irak yerine dost bir ülke kazanmayı tercih etmiştir. Muharrem Feyzi Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olarak bağımsızlığını kazanmasının Doğu'daki diğer milletler için ümit verici olduğunu belirtmiştir (Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1932, s.2).

Irak'ın bağımsızlığını ve Milletler Cemiyeti üyeliğini bir kazanım ve mücadeleye ürün olarak gören Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinin aksine Son Posta gazetesi Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini farklı bir bakış açısı ile değerlendirmiş ve İngiltere'nin bu yöntemle Milletler Cemiyeti'nde yeni bir oy kazandığı tespitini yapmıştır. Gazete ismini vermediği bir İngiliz gazetesinin bu üyeliği nasıl değerlendirdiğini aktarmıştır. İngiliz gazetesine göre: "Nihayet kurtulduk. On senedir sırtımızda lüzumsuz bir yük gibi taşıdığımız bu belayı omuzlarımızdan silkip attık. On sene de Irak'ın hudutlarını muhafaza ettik. Dahilde nizam ve asayiş kurduk. Muntazam milli bir ordu vücuda getirdik, parlamento, üniversite ve adliye tesis ettik. Polis teşkilatı yaptık, demiryolları vücuda getirdik ve 750 kilometrelik yol yaptık. Bu işler için 100 milyon İngiliz lirası sarf ettik ve şimdi kollarımızı bağlayarak çekilip gidiyoruz.." (Son Posta, 1 teşrinievvel 1932, s. 2). Bu ifadeler İngilizlerin bir mandadan değil bir yükten kurtulduğuna inandığının kanıtıdır.

Irak Kralı Faysal'ın siyasi bir ziyafet vererek Irak'ın bağımsızlığını kutladığını Türk kamuoyuna duyuran Vakit gazetesi Faysal'ın yaptığı konuşmayı aşağıdaki şekilde yayınlamıştır: "Bu muvaffakiyetimizi hiçbir ferde borçlu değiliz. Bunu mücadelemiz esnasında bütün milletin gösterdiği gayrete, sabra borçluyuz. Yeni bir devrin eşiğindeyiz ve milletimiz kendi idaresinin mesuliyetini deruhte ediyor. Bütün atımız önümüzdeki birkaç seneye bağlıdır. Müt-

tehit mesaiye muhtacız. Bilhassa milli müdafaa, muvasalat, maarif, sıhhat işlerinde çok çalışmak mecburiyetindeyiz. İngiltere ile mümessillerinin bize gösterdikleri yardımdan dolayı minnettarız. Onların gene yardımını bekliyoruz. Irak'ın sulh ve müsalemetten, insanlığa hizmetten başka emeli yoktur.” (Vakit, 11 Teşrinievvel 1932, s. 8). Faysal'ın yaptığı bu konuşma hem Irak halkının gururunu okşamaya hem de İngilizlere duyduğu bireysel minneti bildirmeye yöneliktir. Faysal, İngilizlere duyduğu minneti Irak Meclisi'nin açılış konuşmasında da dile getirmiştir. Irak'ın on yılın sonunda bağımsızlığını kazandığını bu nedenle İngiliz kralı ve hükümetine gösterdikleri yardımdan dolayı teşekkürlerini iletmiştir (Vakit, 6 Teşrinisani 1932, s. 6).

İngiltere, Irak'a ilk elçi olarak M. Hudert Young tayin etmiş, Young ise itimatnamesini ekim ayında Bağdat'ta Kral Faysal'a sunmuştur. (Vakit, 11 Teşrinievvel 1932, s. 8). Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olarak bağımsızlığını kazanmasını tebrik eden Mustafa Kemal Atatürk, Faysal'a bir telgraf göndermiştir. Telgrafta Mustafa Kemal Atatürk şu sözlerle duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir: “Komşu ve dost Irak'ın tam istiklaline sahip bir devlet olarak Milletler Meclisine girmesi beni ve Türk milletini pek memnun eden bir hadise olmuştur. Hararetli tebriklerimi takdim eder ve çok samimi dostluk hislerimi bu mesut vesile ile de tekrar eylerim”. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu dostane tebrikine karşılık olarak Faysal da bir telgraf göndermiş ve şu sözlerle teşekkürlerini iletmiştir: “Irak'ın tam istiklali sahibi bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne girmesi dolayısı ile zat fahimanelerinden tebriklerini mutazammın samimi telgrafnameniz üzerimde en güzel tesiri yaptı. Daima her türlü taktir ile hatırlayacağımız kuvvetli dostluk hislerini ifade buyurmanızdan dolayı kendi namıma ve Irak milleti namına en samimi şükranlarımı zatı fahimanelerine takdim eder, zatı fahimaneleri için izzet ve sadetin devamını şanlı Türk milleti için ebedi ikbal temenni eylerim.” (Vakit, 14 Teşrinievvel 1932, s. 9). Karşılıklı gönderilen bu telgraflar komşu ve dost iki devletin siyasi olarak birbirlerine destek olduklarını göstermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün izlediği barışçı dış politikanın bir ürünü olan bu sözler Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırında muhattap olarak İngiltere'yi değil Irak'ı görmekten duyduğu memnuniyetin de bir delilidir.

Sonuç

Tarihte Mezopotamya olarak adlandırılan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Irak en müreffeh dönemini Türk hakimiyeti altında geçirmiştir. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı Devleti bölgede kurduğu düzenle hoşgörüyü dayanan istikrarlı bir yönetim sergilemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ile birlikte diğer Orta Doğu toprakları gibi Irak da Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır. İngiltere Sykes-Picot Antlaşmasını uygulamak amacıyla, San Remo Konferansı'nda Irak üzerindeki nüfuzunu güçlendirmiştir. Bu süreç tam bağımsız olmayı bekleyen Araplar için hayal kırıklığı olurken İngiltere'nin Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Irak tahtı-

na oturtması İngiltere'nin Irak'taki hakimiyetini sağlaması açısından önemli bir hamle olmuştur. Kral Faysal'ın İngiltere'nin kontrolünde yönetmiş olduğu Irak için ilk ittifak antlaşması 1922 yılında yapılmıştır. 1924 yılında Irak Meclisi tarafından onaylanan bu antlaşma İngiltere'nin Irak'ı sömürmesini meşru hale getirmiştir. Türkiye Irak'ta yaşanan gelişmeleri hem devlet hem de halk nezdinde takip etmiştir.

Türk basını da kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla Irak'taki İngiliz yönetiminin faaliyetlerini ve halkın durumunu devamlı gündemde tutmuştur. 1932 yılına kadar Irak'ın bağımsızlığına giden süreci Türk basını özellikle antlaşma süreçleri de dahil olmak üzere yakından takip etmiştir. İngiltere'nin Irak ile ittifak adı altında yaptığı antlaşmaları değerlendiren köşe yazarları İngiltere'nin Orta Doğu politikasını, Irak siyasetini, emperyalizm argümanlarını değerlendirmiştir. Gazeteler haberlerinde Irak ile ilgili yapıcı, dostane bir dil ve üslup kullanarak Türk-Irak dostluk ilişkilerine önem vermişlerdir. Türk basını 1922, 1927 ve 1930'da yapılan Irak-İngiltere Antlaşmalarını birçok açıdan ele almış ve Türk kamuoyuna yansıtmıştır. Bu gazete haberleri incelendiğinde özellikle Cumhuriyet gazetesi yazarı Muharrem Feyzi'nin Irak halkını destekleyici bir dil ve üslup kullandığı tespit edilmiştir. Türk basını 1932 yılında Irak'ın Milletler Cemiyetine üye olarak bağımsızlığını kazanması sürecini her yönüyle takip ederek Türk halkına duyurmuştur.

Kaynakça

I. Arşiv

Türk Diplomatik Arşivi: 533-8217-56314-1.

Türk Diplomatik Arşivi: 533-8324-57353-2.

Türk Diplomatik Arşivi: 533-8352-56104-1.

II. Gazeteler

Akşam, 4 Temmuz 1930, s.2

Cumhuriyet, 13 Mayıs 1930, s. 2.

Cumhuriyet, 13 Temmuz 1931, s. 2

Cumhuriyet, 26 Temmuz 1930, s.1.

Cumhuriyet, 29 Ağustos 1930, s.1-2.

Cumhuriyet, 29 Temmuz 1931, s. 2

Cumhuriyet, 4 Temmuz 1930, s. 2.

Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1932, s.1-5.

Cumhuriyet, 7 Temmuz 1931, s. 1.

Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 24 Mayıs 1930, s. 2.

Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 26 Temmuz 1930, s.2.

Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 29 Ağustos 1931, s. 2.

Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 5 Ağustos 1930, s. 2.

Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1932, s.2.

Muharrem Feyzi, Cumhuriyet, 7 Temmuz 1931, s. 2

Ahmet Şükrü, Milliyet, 5 Teşrinievvel 1932, s.1.

Milliyet, 12 Ağustos 1930, s. 2.

Milliyet, 14 Ağustos 1930, s. 2.

Milliyet, 16 Ağustos 1930, s. 2.

Milliyet, 29 Ağustos 1930, s. 5.

Milliyet, 4 Temmuz 1930, s. 2

Milliyet, 4 Teşrinievvel 1932, s. 2.

Milliyet, 7 Mayıs 1930, s. 2.

Son Posta, 1 teşrinievvel 1932, s. 2

Son Posta, 11 Ağustos 1930, s. 6.

Son Posta, 5 Teşrinievvel 1932, s. 3.

- Son Posta, 8 Temmuz 1931, s.3
- The Times, "A Treaty With King Feisal" 18 November 1921, s.9.
- The Times, 18 November 1921, s. 9.
- The Times, 20 December 1927, p. 13.
- Mehmet Asım, Vakıf, 1 Eylül 1931, s. 1.
- Mehmet Asım, Vakıf, 22 Ağustos 1931, s. 1.
- Vakıf, 1 Teşrinievvel 1931, s.3
- Vakıf, 11 Teşrinievvel 1932, s. 8.
- Vakıf, 14 Teşrinievvel 1932, s. 9.
- Vakıf, 15 Ağustos 1930, s. 1-4.
- Vakıf, 15 Nisan 1931, s.1.
- Vakıf, 17 Teşrinievvel 1931, s. 4.
- Vakıf, 18 Haziran 1931, s.4.
- Vakıf, 19 Ağustos 1930, s.1.
- Vakıf, 19 Temmuz 1931, s. 3.
- Vakıf, 23 Haziran 1932, s. 2.
- Vakıf, 24 Haziran 1932, s. 5.
- Vakıf, 26 Eylül 1932, s.2.
- Vakıf, 29 Ağustos 1930, s. 5.
- Vakıf, 30 Temmuz 1932 s. 2.
- Vakıf, 4 Temmuz 1930, s.1- 4.
- Vakıf, 5 Teşrinievvel 1932, s.2.
- Vakıf, 6 Teşrinisani 1932, s. 6.
- Vakıf, 7 Temmuz 1931, s. 1.
- Vakıf, 9 Ağustos 1931, s.10.

III. Tetkik Eserler

- Balkaya, İ. (2007). Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'ye ziyaretinin basındaki yansımaları. 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)(*International Congress of Asian and North African Studies*). Ankara, ss.567-581, https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/balkaya-%c4%b0hsan-sabri-irak-krali-faysal%e2%80%99in_t%c3%9crk%c4%b0ye%e2%80%99y%c4%b0-z%c4%b0yaret%c4%b0n%c4%b0n-basindak%c4%b0-yansimlari.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.2025.
- Kasalak, K. (2007). Irak'ta manda yönetiminin kurulması ve Atatürk dönemi Türki-

ye-İrak ilişkileri, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*. S. 9, Yıl 5.

Kürkçüoğlu, Ö. (1982). Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, Ankara, Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yay.

Öke, M.K. (1992). Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926. Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi.

Umar, Ö. O. (2016). İngiltere'nin Irak Politikası (1900-1918). *Kut'ül Amare Zaferi I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Yenisu, M. (2025). Paylaşım Tasarıları Çerçevesinde Orta Doğu'nun Şekillendirilmesi (1918-1945). Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Yüce, S. (2016). Britanya'nın Orta Doğu Politikası ve Gertrude Bell. İstanbul, Nizamiye Akademi Yay.

Bölüm

4

**YENİ TÜRKİYE DEVLETİ'NİN
KURUCU FELSEFESİNİN
TEMELİ OLARAK MİLLÎ
EGEMENLİK**

“

”

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ¹

¹ Doç.Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
alpaslanozturkci@yyu.edu.tr Orcid: 0000-0003-2877-8415, Tlf:05072341799

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüz üçüncü yılında kurucu felsefesinin biçim ve içeriğine yönelik tartışmalar yoğunlaşarak devam etmektedir. Kurucu felsefe kavramsallaştırmasını tanımlama ve sınırlamadaki kuramsal kolaylığa karşın konu, kullananın ideolojik pozisyonuna göre fazlasıyla akışkan hâle gelebilmektedir. Bu yaklaşım da cumhuriyetin kurucu felsefesini nesnel verilerle tartışmayı zorlaştırmaktadır.

Türkiye'de sosyo-politik aksın ana damarlarından birini oluşturan seküler-ulusalcı kesim açısından laiklik, kurucu ideolojinin temel unsurudur; hatta zaman zaman bizatihi kendisidir. Diğer büyük sosyo-politik grubu oluşturan muhafazakâr-milliyetçiler ise kurucu ideolojinin radikal-laiklik üzerinden tanımlandığından düşünmekte, bu yaklaşıma karşı çıkmakta, kurucu liderin farklı zamanlarda yaptığı konuşmaları ve uygulamaları ön plana çıkararak hem kendi ideolojik yönelimlerini meşrulaştırmaya hem de onun diğer Türk büyükleri gibi tarihselleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu kesim açısından kurucu felsefenin özü millî iradedir ve Türkiye demografisinde çoğunluk olmanın verdiği avantajla da çoğunlukçu bir millî irade anlayışını, yer yer abartılı bir siyasal söylemle, mutlak iktidarın tek meşru kaynağı olarak sunmaya çalışmaktadırlar. Millî Egemenlik kavramı her iki büyük grup tarafından bilinmesine karşın, bu kavramın Atatürk'ün devlet felsefesinde ve siyaset teorisindeki belirleyici rolü çok anlaşılmamıştır ya da anlaşılmak istenmemiştir.

Taktikçilik, Atatürk'ün liderlik özelliklerinin bir parçası olmasına karşın siyasal hayatında düşünsel-ideolojik bağlamda köklü değişikliklerden söz etmek zordur. Kurucu liderin konjonktürün dayatmasıyla siyasal hedefini millî sır olarak saklama zorunluluğu duyduğu koalisyonlara dahi girmek zorunda kalması ve bunun sonucu olarak politik söyleme başvurusu, kurucu liderin bizatihi kendisinin bir iktidar aygıtı olarak araçsallaştırılması, kurucu düşüncenin katı bir ideolojiye dönüştürülmesi gibi faktörler kurucu liderin siyasal yol haritasını takip etmede bazı zorluklar oluşturmaktadır. Ancak kurucu ideoloji ve siyasal hedef bağlamında Atatürk'ün kırmızı çizgileri iyi belirlenmiş, berrak bir zihinsel dünyası söz konusudur. Atatürk'ün siyasal hedefi, önce ulusal kurtuluşu gerçekleştirme, sonrasında ise çağdaş uygarlık içinde Türk kimliğinin belirgin olduğu bir ulus devlet ve onun yeni insanını yaratmaktır. Bu hedefe yönelik olarak da devletin kurucu felsefesini millî egemenlik ilkesi üzerine oturttu. Millî egemenlik teorisi kurucu liderin siyasetine kuramsal bir çerçeve oluşturdu. Bunun yanında siyasal yol haritasına yönelik dayanak ve meşruiyette sunmaktaydı. Bu çalışmayla kurucu felsefenin tanımlama tartışmalarına tarih biliminin objektif verileriyle katkı sunulmaya çalışılmakta ve bu sorunsalın biraz daha belirginleştirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada yeni devletin kurucu felsefesinin millî egemenlik temelinde, ulusal kurtuluş savaşı yıllarında şekillendiği savunulmaktadır.

Milli Egemenlik Kavramının Dünya ve Türk Siyasi Tarihinde Gelişim Süreci

En üstün otorite olarak devlet, kontrol altında tuttuğu ve sınırları belli bir toprak parçasına sahip olmalıdır. Dolayısıyla sınırları belirsiz bir coğrafi alanda yerleşik unsurların oluşturduğu yapılar devlet olarak kabul edilemez. Diğer yandan devletin istikrarlı ve sürekli bir insan topluluğuna sahip olması gereklidir. Devletin son, en önemli ve belirleyici unsuru ise egemenliktir (Nal ve Çirkin,2021:603). Hâkimiyet veya egemenlik, bir ülkenin iç yapısında ve dış politikasında bağımsız kararlar alabilmesi, kurullar koyabilmesi ve bunları uygulayabilmesidir. Diğer bir deyişle egemenlik; iktidar, devlet kudreti ya da iktidar hangi kavramla ifade edilirse edilsin, iç hukukta en üstün kudreti; uluslararası hukukta ise bağımsızlığı ifade eder (Eroğlu,1984:137; Bulut,2021:403).

Egemenlik teorileri, halk egemenliği teorisi ve millî egemenlik teorisi olarak ikiye ayrılır. Halk egemenliği teorisi, felsefi temelini Rousseau'nun "Toplumsal Sözleşme" doktrininde bulur. Buna göre egemenlik devredilemez ve temsil edilemez (Rousseau,2013:23). Dolayısıyla halk egemenliği teorisi temsili demokrasiyi reddeder ve doğrudan demokrasi uygulanmasını şart koşar. Doğrudan hükümet olarak da tanımlanan doğrudan demokrasinin, günümüz şartlarında uygulanmasının imkânsızlığı pratik olarak ortadadır. Halk egemenliği teorisi için Yunan site devletleri örneklik teşkil eder. Antik Çağ Yunan sitelerinde halk "agora" ya da "forum" denen bir meydanda toplanır, böylece ecclesia olarak adlandırılan meclis oluşurdu. Siteyle ilgili kritik kararlar bu mecliste oylanır ve alınırdı. Yine de Antik Yunan'daki demokrasi bir azınlık rejimiydi. Geniş halk kitlesini oluşturan Laikos'un oy hakkı söz konusu değildi. klerikos (rahipler), yorgos (köylüler) ise iktidara gelme imkânına sahip değildi. Demokrasi, aristos (soylu) ve demos (orta halli şehirliler) arasında yoğun siyasal mücadelenin yaşandığı bir rejimdi (Gözler,2015:106-107; Güvenç,1995:111).

Millî egemenlik teorisine göre ise millet, kendisini oluşturan bireylerden farklı, soyut bir varlıktır. Millet, bugünkü, geçmişteki ve gelecekteki kuşakları kapsar. Millî egemenlik teorisinde egemenlik, milletin genel iradesidir. Egemenliğin kaynağı ilahi irade yerine, seküler bir yaklaşımı işaret ederek milli iradeye dayanır. Milletin iradesi, fertlerin tek tek iradelerinin toplamı anlamına gelmez; milleti oluşturan bireylerin kaynaşmasından ve sentezinden oluşur. Egemenlik millete aittir; millet kendi kaderini ve kendisini yönetenleri özgürce seçer. Dolayısıyla temsili demokrasi için teorik temeli millî egemenlik teorisi oluşturur. Temsili demokraside halkın temsilcisi, halkın iradesini temsil eder. Diğer bir deyişle temsilcisi, halkın yerine geçer. Millî egemenlik teorisine göre egemenlik bölünemez ve devredilemez. Bu yaklaşım da güçler birliğine siyasal alan açan bir niteliktir (Eroğlu,1984:137-139; Gözler, 2015:108).

İlk çağlarda egemenlik, en üstün otorite olan devletin bir özelliği olarak bugünkü anlamıyla bilinmemektedir. Örneğin; Yunan site devletlerinde asıl olan, Aristo'nun belirttiği üzere, otarşidir (kendi kendine yeterlidir). Egemenlik, devletin belirleyici vasfı değildir. Orta Çağ'da ise devlet-hükümdar özdeşliğinden söz edilebilir. Hükümdarlar, kendilerinden üstün bir otorite tanımamaktaydı. Krallar, özellikle Fransa örneğinde olduğu gibi, "devlet benim" anlayışıyla rakip tanımamakta ve devlet gücünü kendisi temsil etmekteydi (Eroğlu,1984:138). Modern devlet öncesinde egemenliğin kaynağı bağlamında ilahi bir dayanaktan da söz konusuydu. Hükümdarlar, yetkilerini Tanrı adına kullanmakta, meşruiyetlerini çeşitli dinsel metinlerden ve Tanrı adına kural koyan egemenler olmalarından almaktaydı. Bu teokratik egemenlik paradigmasını aşabilmek, egemenliği seküler kavramlarla karşılamak ve egemenliğin kaynağını dünyevi bir düzleme oturtmak için Yeni Çağ başlarına kadar beklemek gerekmiştir. Teokratik egemenlik paradigmasından demokratik egemenlik paradigmasına geçilmesi, burjuva sınıfının uzun yılları kapsayan mücadelesi sonucu hayata geçmiştir. Tarihsel süreç içinde ticari faaliyetlerle güçlenen burjuvazi, yeni siyasal yapıyı kendi çıkarlarıyla uyumlu liberalizm temelinde, özgürlük ve eşitlik kavramları üzerinden kurmaya çalışmıştır (Duclos,1987:17). 1789 Fransız İhtilali ile millî egemenlik teorisine uygun olarak burjuvazi, genel oy ilkesini geniş halk kitlelerine yayarak onlara liderlik etti ve iktidarı kurduğu parlamentolar kanalıyla paylaştı ya da ele geçirdi.

Klasik Osmanlı düzeninde de Orta Çağ'daki dinsel etki açıktır. Padişah, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak kabul edilmiş ve zaman zaman sultan-halife, "dünya halifesi" olarak görülmüştür (Kanadoğlu v.d,2023:5). Söz konusu teokratik çerçeve, modernleşme süreciyle beraber oldukça sınırlı ve yüzeysel de olsa dönüşmeye başlamıştır. Ancak Osmanlı devletinde egemenliğin kaynağına yönelik seküler aşınmalar ortaya çıkmamış; hâkimiyet hiçbir zaman hâkimiyet-i millîye olamamıştır.

İlk Osmanlı Anayasası Kanun-ı Esasî (1876), padişah tarafından atanan, devlet ricalinden ve ulemeden oluşan bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Anayasa kurucu bir meclisin ya da halk oyuyla serbest seçimlerle belirlenen bir meclisinde eseri değildir. Bu yönüyle padişah tarafından bahşedilmiş ferman anayasa niteliğindedir. Kanun-ı Esasî, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan adıyla iki meclis öngörüyordu; ancak padişahın kutsallığına ve dokunulmazlığına vurgu yapıyor ve padişahlara kanunları veto etme yetkisi veriyordu. Padişahın meclisi feshetme yetkisi de bulunuyordu. Anayasa metninde Hâkimiyet-i Milliye kavramı geçmiyordu (İnalçık,2018:218; Açıkgöz,2021:68). Bütün bunlar düşünüldüğünde Osmanlı Anayasasının egemenliğin kaynağına yönelik ciddi bir değişikliği içermediği açıktır. Aksine, padişahın mutlakiyetçi yetkilerini perçinleyen bir metin olarak da okunabilir. Yine de Ortaylı, bazı kanunsuzluklara despotik uygulamalara

karşın anayasanın yürürlükten kalkmadığı ve devlet salnamelerinde yer almasından hareketle bu dönemin “anayasal monarşi” olarak tanımlanması gerektiği görüşündedir (Ortaylı,2007:57). Gerçekten, bu açıdan bakıldığında Osmanlı Anayasası hukuki olarak eşitliği anayasal bir ilke olarak kabul etmesi, temsil hakkı tanınması ve bireysel hak ve özgürlüklerine yer vermesiyle yeni bir siyasal vizyonun izlerini de taşımaktaydı. Ancak egemenlik anlayışı açısından, seküler bir unsur olan millete dayalı, millî egemenlik anlayışıyla bağdaşmamaktaydı.

1908 Meşrutiyet’in tekrar ilanından sonra Kanun-ı Esasi’de yapılan 1909 değişiklikleriyle meclisin gücü artırılmış ve padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Böylece tam olarak meşruti monarşiye geçilmiş, parlamenter sistem kurulmuş ve bu rejimin doğasına uygun bir siyasal sisteme geçilmiştir. Anayasa’da yapılan tadiller, Osmanlı siyasal rejimini değiştirmesine (Tunaya,1985:37) karşın, millî egemenliğe dayalı bir devlet felsefesi ve doktrini henüz siyasal sisteme ya da kamu hukukuna etki edememiştir. Millî Egemenliğe dayalı devlet teorisi, kendi ifadesiyle “*askeri ve siyasi hayatı safahatında irade-i milliye esas alan*” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri,1961:64) Mustafa Kemal Paşa tarafından, ulusal kurtuluş savaşıyla beraber Ankara’da kurulan yeni devletin kurucu felsefesinin temel dayanağı olarak hayata geçirilecektir.

Yeni Türkiye Devleti’nin Kurucu Felsefesinin Temeli olarak Millî Egemenlik

Türk siyasal tarihinde millî egemenlik ilkesini devletin kurucu felsefesi olarak ele alan, devlet yapısının temeli ve meşruiyet kaynağı olarak kurumsallaştıran lider Mustafa Kemal Atatürk’tür. Atatürk’ün millî egemenlik temelli devlet teorisini hayata geçirmesi, belli aşamalardan, ulusal kurtuluş savaşının verildiği koşullarda ve bağımsızlığın hemen sonrasında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda TBMM’nin açılması ve 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kritik kavşaklardır.

TBMM’nin açılmasına hazırlık anlamı da taşıyan kongreler sürecinde Mustafa Kemal Paşa tarafından millet, Türk Milleti, milliyetçilik, millî irade, millî hâkimiyet gibi kavramlar sık sık kullanılmıştır. Bu kavramların yoğun kullanımı, Millî Mücadele’ye siyasal katılımı sağlama ve kendisinin liderliğine yönelik meşruiyet üretme çabasının parçası olduğu açıktır. Bunun yanında millî egemenlik ve onunla yakından ilişkili kavramların, Gazi’nin, siyaset felsefesi ve devlet teorisiyle yakın ilişkisi söz konusudur.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’taki ifadesiyle Samsun’a “*ayak basar basmaz*” bağımsızlık yönündeki siyasal yol haritasını devreye sokmuştur (Mustafa Kemal Atatürk,1997:9). Bu bağlamda İstanbul’a gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli rapordaki “*Millet, millî hâkimiyet esasını ve Türk Milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunun için çalışacaktır*” şeklindeki ifadeleri dikkat çekicidir.

Söz konusu belgede millî egemenlik ilkesi oldukça açık bir şekilde resmi olarak kayıt altına alınmıştır. Bunun yanında ulusal kurtuluş mücadelesinin dayanağının ve meşruiyetinin millî egemenlik ve Türk Milliyetçiliği olacağı deklare edilmiştir. Millî mücadelenin yol haritası hüviyeti de taşıyan Amasya Genelgesi'nde “*milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ifadeleriyle millete dayanılacağı açıklanmıştır. Erzurum Kongresi kararlarında “*millî iradeyi hâkim kılmak*” ifadesiyle millî egemenlik vurgusu güçlendirilmiştir. Bu kararlar, Sivas Kongresi ile daha geniş bir katılımı ve yurdun geneline teşmil edilebilecek bir topluluk tarafından kabul edilmiştir (Toprak,1987:171). Bunun yanında yapılan seçimler sonucunda, Erzurum Kongresi'nde oluşturulan ve Sivas Kongresi'nde genişletilen Temsil Heyeti, meclis açılıncaya kadar Anadolu'da hükümet gibi çalışacaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte siyasi ve idari kararları Temsil Heyeti Reisi sıfatıyla imzalayacaktır.

Gazi, 19 Mart 1919 tarihinde Temsil Heyeti adına valilere ve komutanlara gönderdiği genelgeyle Ankara'da TBMM'nin açılacağını bildirdi. Meclis üyeleri, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Ankara'ya gelebilen üyelerinden ve TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde seçilenlerden oluşacaktı (Atatürk'ün Bütün Eserleri,2003:26). Yine genelgeye göre TBMM, “*olağanüstü yetkilere sahip olacak*” ve “*milletin işlerini yönetmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.*” 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılışıyla egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu tüm dünyaya ilan edilmiş oldu. Olağanüstü yetkilere sahip meclis, yasama organı, yürütme organı ve hatta İstiklal Mahkemeleri yoluyla yargı organı gibi çalışacak; bütün yetkileri bünyesinde toplayacaktır. Bu yetkilerini kiskançlıkla savunacak ve paylaşmak istemeyecektir. Bu sebeple de “diktatör meclis” ve “ihtilal meclisi” olarak tanımlanacak ve süreç içinde kendi hukukunu oluşturacaktır. Bu özellikleriyle I. TBMM Mustafa Kemal Paşa'nın da yakından bildiği Fransız İhtilali'nde 1792-1795 yılları arasında görev yapan “Konvansiyon Meclisi” ne benzemektedir (Hanioglu,2011:114; Akyol,2012:14-15).

TBMM'nin açılması, kritik değerinde bazı siyasal ve hukuki sonuçlar üretmiştir. Birincisi, ulusal kurtuluş savaşında önemli bir aşama geçilmiştir. Meclisin açılışıyla, ulusal bağımsızlık ve vatanın kurtuluşu yolunda halkın tamamının siyasal katılımını hızlandıracak meşru bir organ oluşturulmuş oldu. Savaşı yönetecek halkın temsilcilerinden oluşan bir meclis teşkil edildi. Meclis Başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın açılışından bir gün sonra TBMM'nin gizli toplantısında yaptığı konuşmadan alınan şu pasaj, savaşın ideolojik boyutunu ve Türk milleti için ne kadar hayati olduğunu ortaya koymaktadır.

“Hareket için iki şeyden birine karar vermek lâzımdır. Birincisi; İstanbul muhitinin Ferit Paşa Kabinesinin kabul ettiği şeyi kabul etmek şerefimizi, hayatımızı, her şeyimizi bırakmak yani İngilizlere esir olmaktır. O zaman

yapılacak mesele yoktur. Yok, bu milleti millet olarak, insan olarak namus ve şerefle yaşatmak istiyorsak kabul edeceğimiz nokta ve esas, mevcut bilcümle kuvvet ve vasaitimizi icabına göre istimal ederek, bizi imhaya çalışan düşmanların düşmanca olan emellerini kırmaktır ve ben şahsen katiyen şüphe etmem ki bütün arkadaşlarımız ancak böyle hissi ulvî ile buraya gelmişler ve ifa edecekleri vazife tarihiyenin derecei azametini ve nezaket ve ehemmiyetini bütün vuzuhile müdrik bulunuyorlar” (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1,24.04.1336 (1920),:8).

TBMM'nin açılmasında tarihsel değere haiz ikinci kritik nokta, millî egemenlik teorisi çerçevesinde, olağanüstü yetkilere sahip “millî iradenin” yasama ve yürütme yetkileriyle tecelli ve temerküz ettiği bir kurucu meclisin teşekkül etmiş olmasıdır. Böylece Mustafa Kemal Paşa, siyaset teorisi ve devlet felsefesine uygun bir model oluşturma yolunda ilk büyük adımı atmış oluyordu. Diğer yandan, Türk tarihinde ilk defa bir devlet millî egemenlik temelinde kurulmuş oluyordu. Aslında TBMM'nin açılmasıyla Türkiye’de adı konulmamış cumhuriyet rejimine geçilmiştir. Bu bağlamda, cumhuriyetin ilanından sonra ulusal bayram olarak meclisin açıldığı 23 Nisan ya da cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim’den hangisinin kabul edilmesi gerektiği yönündeki tartışmalar oldukça çarpıcıdır. Sonunda, batılı ulusların kendilerine tek bir günü bayram ilan ettiklerinden hareketle, 19 Nisan 1925’te batı dünyasındaki örneklerine benzer şekilde 29 Ekim’in bayram olması kabul edildi (Kaynak ve Odabaşı,2025:196).

Meclisin açılışının siyasal olarak başka bir önemi de, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'ye liderlik edebileceği güç yoğunlaşmasını elde etmeye başlamış olmasıdır. Gazi, yeni sistemde TBMM Başkanı olarak yasamanın başkanıydı; uygulanan “*meclis hükümeti sistemi*” sayesinde hükümetinde doğal başkanıydı. Bu yetkilerini, yer yer TBMM’de yoğun tartışmalarla da olsa, sonuna kadar kullanacaktır. Millî Mücadele’de liderliğinin başarısıyla siyasal gücünü artıracak Sakarya Savaşı öncesinde olduğu gibi, Başkumandanlık Yasası ile TBMM'nin bütün yetkilerini üzerine alacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, savaş sonunda elde ettiği “Halaskar Gazi” karizmasıyla siyasal programını hayata geçirdi. Atatürk, nihai siyasal hedefi olan çağdaş uygarlık içinde yer alan ulus devlet oluşturma yolunda politik programını devreye soktu. Bu amaç için millî egemenlik ilkesi, yeni devletin devrimci bir cumhuriyet olarak teşkilatlandırılmasında ve eski rejim taraftarları karşısında meşruiyet kaynağı sağlayan bir araç olarak Atatürk ve cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından başarıyla işlevselleştirildi. Bu bağlamda Gazi, önce Cumhuriyet’i ilan edecek ve siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik birçok inkılap hayata geçirecektir. Bütün bu kararları, millî egemenlik teorisine göre oluşturulan TBMM’den ilgili reformist kanunları geçirerek yasalaştıracaktır.

1921 Teşkilatı Esasiye

TBMM'nin 20 Ocak 1921 tarihinde gerçekleştirdiği toplantısında, 85 sayılı Teşkilât-ı Esasiye kanunu ile ilk anayasa kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Teşkilât-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle yeni devlet bir anayasaya sahip oldu ve Anadolu'da idareyi ele alan TBMM'nin icraatlarına hukuki bir dayanak sağlandı. Bunun yanında 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle “*devleti kuran bir kanundur*” (Akyol,2012:128). Anayasa'nın ilk üç maddesi, devletin siyasal ve hukuki açıdan temel dayanağının milli egemenlik olduğunu ortaya koymaktadır:

Madde 1: Hâkimiyet bilakaydüşart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.

'Madde 2: İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.'

Madde 3: Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti' unvanını taşır (Eroğlu,1984:147; Çavdar,2013:2012)

Birinci madde, çok sarıh bir şekilde yeni devletin millî egemenlik üzerine inşa edilen yapısını ilkesel olarak ortaya koymaktadır. Bu madde, Türk Anayasa tarihi açısından da devrim niteliğindedir. Bu maddeyle egemenliğin kaynağı, hukuki anlamda ilahi ve mistik olandan, dünyevi bir rızayı işaret eden millete geçmiştir. Türk devlet geleneğinde, kutsallık üzerine kurulan siyasal rıza böylece ilk defa, seküler bir yaklaşımı ifade eden millet kavramıyla karşılanmış oldu.

İkinci maddeyle, yasama ve yürütme yetkileri tek organda, TBMM'de toplanarak güçler birliği esası üzerine oturtulmuştur. Bu ilke, Atatürk'ün devlet felsefesinde ve siyaset teorisinde devredilemez, parçalanamaz bir gerçekliği ifade eden millî egemenlik anlayışının sonucudur. Kuşkusuz güçler birliği, Atatürk için sadece teorik bir çerçeveyi ifade etmiyordu; Atatürk'ün siyasal yol haritasıyla pratik bağlamda da tam bir simbiyotik ilişkiyi işaret ediyordu. Atatürk, her şeyden önce bir otoriteyi ya da var olan bir iktidarı sınırlamak amacıyla değildi; yeni bir otorite kurmak hedefindeydi. Bu iktidarın kurulması, siyasal olarak parçalı bir yapıya sahip I. TBMM'de güçler ayrılığıyla olası görünmüyordu. Zira bu meclis, Türkiye'nin etnik, mezhepsel ve dinsel farklılıklarını yansıtmakta ve siyasal yelpazenin çeşitli uçlarını barındıran ideolojik bir bölünmüşlüğe sahipti. Güçler birliği ilkesiyle, ulusal kurtuluş savaşının tek elden yürütülmesine siyasi ve hukuki zemin oluşturuldu. Böylece siyasal gücün parçalanmasının önüne geçildi ve TBMM bünyesinde oluşan güç yoğunlaşmasıyla kurtuluş savaşı tek organ tarafından ve monopolist bir paradigmayla yürütüldü. Özellikle Millî Mücadele'nin Sakarya Savaşı öncesinde kritik bir döneminde, TBMM'nin yetkileri geçici

süreliliğine Başkumandanlık Yasasıyla M. Kemal Paşa'ya devredildi ve acil durumlarda kararların daha hızlı alınması sağlandı. I. TBMM'de yer yer yoğun tartışmalara karşın, ulusal kurtuluş ve vatanın düşmandan kurtarılması başlıklarında ortak hareket edilebildi. Bu yöndeki bütün kararların, güçler birliği ilkesi çerçevesinde alınmasında 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hukuki meşruiyet sundu. Millî Mücadele sonrasında ise güçler birliği ilkesi, doğasına uygun olarak tek parti rejiminin kurulmasında ve devrimci cumhuriyet anlayışıyla yapılan inkılapların yolunu açtı. Alınan bütün radikal kararlar, güçler birliğine dayalı TBMM'den geçirilerek meşrulaştırıldı.

Üçüncü maddede ise Osmanlı Devleti siyasal ve hukuki varlığını sürdürürken, yeni bir devlet kurulduğu ilan edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla yeni devletin kuruluşu, Eroğlu'nun ifadesiyle “*Anayasa ile, bir kamu hukuku metni ile ilan edilmektedir*” (Eroğlu,1984:147). Bunun da, sultan-halifeye bağlılığını halen büyük oranda sürdüren bir meclis eliyle yapılması şaşırtıcıdır ve o günün koşullarında devrimci bir karardır. Diğer yandan, ulusal bağımsızlık ve vatanın kurtuluşu söz konusu olduğunda meclisin radikal kararlar alabileceğini gösteren çarpıcı bir örnektir.

1921 Anayasası, yeni Türkiye devletini kuran hukuki belge olmasının yanında, siyasal anlamda Amasya Genelgesi ile başlayan sürecin doğal bir sonucu olarak ulusal kurtuluş savaşına ve yeni devlete hukuki kimlik kazandırmış oluyordu. 29 Ekim 1923'te 364 sayılı kanunla Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılmış ve “*Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti cumhuriyettir*” maddesi eklenmiştir (Eroğlu,1984:150). Böylece yeni devlet, Türkiye Cumhuriyeti adıyla da 1921 Anayasasında yer almıştır. 1921 Anayasası, sonraki dönemde hazırlanan 1924 Anayasası'nın ruhunu oluşturmuştur. Diğer anayasaları da millî egemenlik teorisi bağlamında çeşitli şekillerde ve düzeylerde etkilemiştir.

Kurucu Felsefenin Omurgası olarak Millî Egemenlik İlkesinin Felsefi ve İdeolojik olarak Temellendirilmesi

Millî egemenlik vurgusu, ulusal kurtuluş savaşı sürecinde Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarında millî irade ve milli meclis, kavramlarıyla açık şekilde yer almış ve güçlendirilmiştir (Toprak,1987:171). Daha sonra, “*hâkimiyet bilakaydüşart milletindir*” diskuruyla, ilk TBMM'de, 1921 ve 1924 Anayasalarında yer almış ve bu anayasalara ruhunu veren temel ilke olmuştur.

Atatürk'ün egemenlik, millî egemenlik, millî irade gibi birbiriyle yakından ilgili kavramları felsefik düzlemde ve siyaset teorisi bağlamında ele alışı, Bodin'le başlayıp Hobbes tarafından geliştirilen ve Rousseau ile devam eden “devletçi” olarak tanımlayabileceğimiz çizgiyi işaret eder. Atatürk'ü egemenlik konusunda asıl etkileyen düşünür olan Rousseau'da ise egemenlik genel iradenin (millî irade) nasıl kullanacağıyla ilgili bir kavramdır ((Rousseau,2013:23). Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme* kitabı, Mustafa Kemal

tarafından “hakikat olduğuna kail olduğum bu kitap” olarak tanımlanmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D.1, C.14, İ.2, 440,1 Aralık 1921) ve kendisini millî egemenlik teorisi konusunda en çok etkileyen eserdir. Hatta, Fransız İhtilali’nden sonra 1793 Fransız Anayasası’nın ruhunu oluşturan Rousseau’nun fikirlerinin bütün Kara Avrupa’sını etkilediği gibi, yaklaşık 130 yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu felsefesinin teorik çerçevesinde de belirleyici olduğu söylenebilir.

Rousseau’ya göre genel irade ya da millî irade kavramında rıza ve milletin manevi şahıs olarak ele alınması esastır. Rousseau, milleti kan bağı da dâhil olmak üzere milleti kuran sosyolojik unsurları göz ardı etmez; ancak milleti her şeyden önce hukuksal bir olgu olarak ele alır. Millet, bir şahsın ya da sınıfın tahakkümüyle değil, ancak bireylerin rızası ve eşit katılımıyla oluşturulabilirdi. Baskıyla ve şiddetle idare edilen insanlar, sayılarından bağımsız olarak esir güruhudur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki millî irade, bireylerin tercihlerinin toplamında fazla bir gerçekliği işaret eder. Millî irade, toplumun ortak çıkarları bağlamındaki kolektif bir bütün ve bilinçtir. Millî irade bir fikirdir ve “bilenler” tarafından belirlenir (Rousseau,2013:14, 30, 35).

Mustafa Kemal Paşa’nın “İcra Vekilleri Heyeti” vazife ve salahiyetinin tayinine ilişkin kanun lahiyesi görüşmelerinde mecliste yaptığı 1 Aralık 1921 tarihli konuşma, devletin kurucu felsefesini siyasal-ideolojik bağlamda açıkladığı ve tartıştığı bir konuşmadır. Toprak tarafından “kurucu felsefenin omurgası” (Toprak,2022:18) olarak tanımlanan bu konuşmanın aşağıda yer verdiğimiz bölümü, kurucu liderin millî egemenlik ve hayata geçirilmesi bağlamında düşünsel dünyasını yansıtmaktadır.

“Teşkilâtı Esasiyenizin birinci maddesinde «hâkimiyet bilâkayduşart milletindir» denmiştir, bu hiçbir takyit, hiçbir tenkid kabul etmez. Teşkilâtı Esasiye Kanununuzun yedinci maddesinde bu hâkimiyetin ve iradei milliyenin sureti tecellisi maddeten izah edilmek lâzım geldiği vakit «hukuku esasiye denilen şeylerin kâffesi Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir» denilmiştir... Efendiler, bir heyet ki; milletin irade ve hâkimiyetini tecelli ve temsil ettirmiştir ve bunun fevkinde bir kuyvei âliye yoktur, bu maddeyi vaz’etmek, bunun vazifesini tahdid etmek, bunun kudret ve kuvvetini tenzil etmektir ve milletin bize emanet etmiş olduğu hâkimiyet ve iradeyi suiüstimal etmek demektir. Binaenaleyh Meclisi Âliniz ifayı vazifede hiçbir had hudut kabul etmez. Bircümle hukuku esasiyeyi yalnız ve ancak kendisi ifa eder (TBMMZC, D.1, C.14, İ.2, 424,1 Aralık 1921).

Burada, milli egemenliğin sınırlanamaz ve bölünemez olduğu; bunun “maddeten” ve “sureti tecellisi” olan meclisin üstünde bir güç olmadığı hemen dikkat çekmektedir. Yine Teşkilat-ı Esasiye’de meclisin, Anayasaya hukukuna ilişkin yetkilerin tamamına sahip olduğu belirtilmektedir. Bu yetkinin yorumlanmasının, parçalanmasının veya sınırlanmasının “milletin... emanet

etmiş olduğu hâkimiyet ve iradeyi suiistimal etmek” anlamına geldiği ifade edilmektedir. Son olarak, yukardaki metnin en çarpıcı noktası, anayasayı yalnız meclisin ifa edebileceğinin vurgulanmasıdır. Buradan hareketle, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın meclisi aynı zamanda idari bir organ olarak ele aldığı çıkarımını yapabiliriz.

Mustafa Kemal Paşa'nın yer verilen yaklaşımlarının millî egemenlik teorisiyle mutlak uyumu açıktır. Gazi'nin politik yaklaşımı, siyasal yol haritasına teorik bir temel oluşturma çabasını aşan bir anlama sahiptir. Öncelikle millî egemenlik teorisi, ulusal kurtuluş savaşı veren bir ulusun lideri olarak Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM üzerinden kendi etrafında oluşturduğu güç yoğunlaşması açısından oldukça işlevseldir. Bunun yanında, yeni devletin kuruluşu ve yapılandırılması sürecinde amaç bir iktidarı sınırlamaktan ziyade yeni bir otorite kurmaktır; yeni devleti siyasal ve hukuki bağlamda teşkilatlandırmaktır. Millî egemenlik teorisi, bu noktada da otoriter bir yönetime açık doğasıyla, TBMM iktidarına meşruiyet sağlayan bir unsur olmuştur. Bunun yanında millî egemenlik, Gazi'nin geleceğe yönelik siyasal yol haritası bakımından da oldukça işlevseldir. Zira millî egemenlik, yarattığı meşruiyet ve güçle Mustafa Kemal'e, önce ulus devletin üst yapı kurumlarını kurabilme, sonrasında ise yeni insanını yaratma noktasında gerekli siyasal alanı açmıştır.

Atatürk için millî egemenlik sadece bir devlet teorisini ya da siyasal yol haritasının vazgeçilmez unsuru değildir. Onun için millî egemenlik, psikopolitik bir tutkuyla bağlı olduğu varoluşsal bir değerdir. Annesinin vefatı dolayısıyla ifade ettiği sözler bu çıkarımı doğrular niteliktedir.

“Validemin ziyanından (kaybından) şüphesiz pek müteessirim. Ancak bu teessürümü izale (gidirmek) ve beni müteselli eden bir husus var ki o da, anamız vatanı mahv ve harabiye götüren idarenin artık bir daha avdet etmemek (geri dönmek) üzere mezar-ı âdeme götürülmüş olduğunu görmektir. Validem bu toprağın altında, fakat hâkimiyet-i millîye ilelebet payedar (itibarlı) olsun.” (Volkan ve Itzkowitz,2011:339).

Atatürk'ün psikanalitik biyografisini yazan Volkan ve Itzkovitz, Atatürk'ün çocukluğunda yas tutan bir ülke ile yas tutan bir anne arasında bağ kurduğunu ve kendisini “bilinç dışı fanteziyle” onarıcı/kurtarıcı olarak konumlandığını ifade eder. Namık Kemal'in:

“..Vatanın ağına düşman dayamış hançerini

Bulunmaz kurtaracak bahtı kara maderini”

Mısralarının son dizesini daha gençlik yıllarında Mustafa Kemal'in

“Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini”

Şeklinde değiştirmesini kurtarıcı/onarıcı bilinçdışı fantezisinin bir yansıması olarak değerlendirir (Volkan ve Itzkowitz,2011:36-59)

Anne ve vatan arasında özdeşim kuran ve ikisinin kurtarıcısı rolünü üstlenen Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin vefatında mezarı başında yaptığı konuşma, düşünce dünyasında anne-vatan ve millî egemenlik arasındaki ilişkiyi göndermesi açısından dikkat çekicidir. Volkan ve Itzkowitz, bu konuşmadan hareketle ölen annenin imgesinin vatan imgesinde var olmaya devam ettiğini ifade eder (Volkan ve Itzkowitz,2011:340). Millî egemenlik kavramının, annesi vefat eden bir kurucu liderin Millî egemenlik kavramını koruyucu bir söyleme yönelmesi düşündürücüdür. Yine metin analiz edildiğinde, Atatürk'ün milli egemenlik kavramına yönelik duyduğu psiko-politik tutku, “*anamız vatanla*” kurulan yaşamsal bağı yansıtmaktadır.

Sonuç

Millî egemenlik ilkesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışının hemen sonrasında, Türk siyasal hayatında belirleyici ve meşruiyet üreten bir faktör olarak yer almaya başlamıştır. Millî egemenliğin, yeni devletin kurucu felsefesinin temel dayanağı olarak ortaya çıkışı ve Türk kamu hukukuna girişi; kongreler süreci, TBMM'nin açılması ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi aşamalarından geçerek gerçekleşmiştir.

Kurucu lider Mustafa Kemal Paşa, Millî egemenliği, milli irade, millet ve Türk milliyetçiliği gibi yakından ilişkili kavramla birlikte, millî birlik ve beraberliğin yapıcı unsuru olarak kullanmıştır. Böylece millî egemenlik, ulusal kurtuluş savaşının verildiği koşullarda meşruiyetin sağlanması ve geniş halk kitlelerinin mücadeleye kazandırılması konusunda da etkili olmuştur. Bir başka deyişle, savaş meydanlarında başarılarıyla bilinen ve Amasya Genelgesi'nden sonra resmi olarak orduyla ilişkisi kesilmiş bir eski general olan Mustafa Kemal Paşa ile toplum tarafından çok da tanınmayan bir grup subayın, bir genelgeyle millete açıkça deklere ettikleri silahlı Kurtuluş Savaşı'nın halka mal edilmesinde kritik rol oynamıştır.

Millî egemenlik, yeni devletin kurucu ideolojisi olarak TBMM'nin açılışı ve 1921 Anayasası'nın kabulüyle devlet sistemine entegre edilmiştir. TBMM, Birincil Kurucu İktidar olarak, millî egemenlik teorisine ve temsili demokrasiye uygun şekilde yasama ve icra organı olarak bütün yetkileri kendinde toplamıştır. Güçler Birliği ilkesiyle desteklenen millî egemenlik ilkesi süreç içinde yapılacak üst yapı inkılaplarının zeminini hazırlamıştır. Millî egemenlik ilkesi temelinde devlet şekillendirildikten sonra, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve halifelüğün kaldırılması, bu sürecin doğal bir uzantısı olarak, ulusal kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra kısa sürede gerçekleştirilmiştir.

Yeni devletin milli egemenlik temelinde kuruluşunda ana aktör Mustafa Kemal Paşa'dır. Olağanüstü koşullar, Gazi'nin siyasal hayatı boyunca savunduğu devlet felsefesini ve siyaset teorisini hayata geçirmesinde kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur. Psikopolitik bağlamda millî egemenliğe

tutkuyla bağlı olan kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk, bu ilkeyi Türkiye devletinin Ankara'da kuruluşuyla beraber, Türk siyasal tarihinde ilk defa bir devletin temel dayanağı olarak hayata geçirmiştir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, M. Ü. (2021). 1876 Tarihli Kanuni Esası'nde yasama-yürütme ilişkisi. *Yasama Dergisi*, 43, 61-86.
- Akyol, T. (2012). *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, İstanbul, Doğan Kitap.
- Atatürk, M. K. (1997). *Nutuk*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, (2002). C. 8, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1961). C.1, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bulut, H. (2021). Millî Mücadele Yıllarında Millî Egemenlik İlkesinin Doğuşu, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 72, 401-408.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Duclos, J. (1987). *Demokrasi ve Kişisel İktidar*, (Çev. K. Kurtgözü), Ankara, Başak Yayınevi.
- Eroğlu, H. (1984). Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1 (1), 137-163.
- Gözler, K. (2015). *Anayasa Hukukuna Giriş* (24.baskı). Ekin.
- Güvenç, B. (1995). *Kültür ve Demokrasi*, Ankara, Gündoğan Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2011). *Atatürk An Intellectual Biography*, New Jersey, Princeton University Press.
- İnalcık, H. (2018). *Devlet-i Aliyye VI* (5. Basım), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kanadoğlu, O.K, Gümüş, C, Şahin, B. N. (2023). Atatürk'ün Egemenlik Anlayışı ve Egemenlik Anlayışlarının Türk Anayasalarına Yansıması, *TBB Dergisi*, 169, 1-46.
- Kaynak, D. Ü ve Odabaşı, H. Y. (2023). *Travmadan Zafere Türk Ulusal Kimliğinin Psikopolitik Hikayesi*, İstanbul, İnkılap Kitapevi.
- Nal, S. ve Çirkin, F. (2021). Halk Egemenliği ve Millî Egemenlik Teorileri Bağlamında Anayasalcılık, *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 79 (2), 599-635.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar.
- Rousseau, J.J. (2013). *Toplum Sözleşmesi*, (Çev.V. Günyol). İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (1987). Millî Egemenlik Fikrinin Gelişimi ve Millî Beraberlik, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2), 169-178.
- Toprak, Z. (2022). *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (1985). *1876 Kanun-ı Esasi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, 27-39.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, 24. Nisan 1336 (1920).

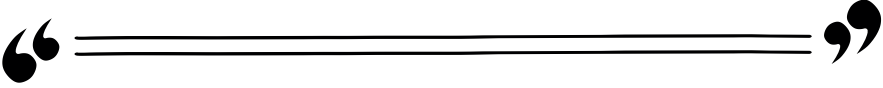
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D.1, C.14, 1 Aralık 1921.

Volkan, V. D ve Itzkowitz, N. (2011). *Atatürk/Anatürk*, İstanbul, Alfa Yayınları.

ORTA DOĞU'NUN JEOPOLİTİK İNŞASI VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN BÖLGE STRATEJİSİ*

Tuğba KORHAN¹

Serdar ERKAN²

* Bu çalışma, Tuğba DOĞAN KORHAN tarafından Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı danışmanlığında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2006 yılında hazırlanan *Sadabat Paktı Işığında Atatürk'ün Orta Doğu Politikasının Değerlendirilmesi* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1 Doç. Dr. Tuğba KORHAN, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Öğretmenliği, tugba.korhan@dicle.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8902-0670>

2 Dr Öğr. Üyesi Serdar ERKAN, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, serdar.erkan@dicle.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-6096-749X>.

1. Orta Doğu Kavramının Tarihsel ve Siyasal İnşası

Orta Doğu kavramı, modern uluslararası sistemin oluşum sürecinde ortaya çıkan ve Avrupa merkezli dünya tasavvurunun bir ürünü olarak şekillenmiş ve karmaşık bir coğrafi-siyasal kategoridir. Bu kavramın sınırları, doğal coğrafi özelliklere dayanmak yerine büyük güçlerin stratejik çıkarları, siyasi hedefleri bunula birlikte jeopolitik öncelikleri doğrultusunda belirlenmiştir. Bu nedenle Orta Doğu'nun tanımı ve kapsamı, tarihsel bağlama, uluslararası ilişkilerdeki değişimlere ve bölgesel dinamiklere göre esnek bir biçimde değişiklik göstermekte, sabit ve evrensel bir sınır çizgisi taşımamaktadır (Dursun, 2003, s. 2).

Ayrıca Orta Doğu kavramı, sadece coğrafi bir tanımlama olmaktan öteye gitmiş ve politik bir araç olarak da işlev görmüştür. Büyük güçler, bölge üzerindeki nüfuzlarını artırmak ve stratejik hedeflerini gerçekleştirmek için bu kavramı kullanmışlardır. Bölgenin sınırlarını ve iç yapısını kendi çıkarlarına uygun şekilde şekillendirmiştir. Bu süreçte bölgenin zengin tarihî, kültürel ve etnik çeşitliliği göz ardı edilerek daha çok güç dengeleri ve ekonomik çıkarlar ön planda tutulmuştur. Bu nedenle Orta Doğu kavramı, bölgenin gerçek sosyal ve kültürel yapısını yansıtmak yerine, uluslararası politikaların ve stratejilerin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, bölgenin sınırlarının ve kimliklerinin sürekli tartışmalı ve değişken kalmasına zemin hazırlamıştır. Orta Doğu kavramının tarihsel ve siyasal bağlamda değerlendirilmesi, bölgenin sadece coğrafi bir alan değil, aynı zamanda küresel güçlerin çıkarlarının çatıştığı, dinamik ve çok katmanlı bir siyasal sahne olduğunu anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında Avrupa devletleri arasında artan sömürgecilik rekabeti, bölgesel adlandırmaların ve coğrafi kavramların stratejik bir araç olarak kullanılmasına yol açmıştır. Bu dönemde özellikle jeopolitik ve askerî bakış açısıyla bölgenin önemi giderek daha fazla vurgulanmıştır. Alfred Thayer Mahan, 1902 yılında yayımladığı yazısında Basra Körfezi'nin küresel güç dengeleri üzerindeki kritik rolünü tartışmış ve bu bağlamda "Middle East" kavramını kullanmıştır. Mahan'ın bu tanımı, bölgenin yalnızca coğrafi bir alan olmanın ötesinde, deniz gücünün ve stratejik askerî pozisyonların belirleyici olduğu bir jeopolitik merkez olarak görülmesini sağlamıştır (Dursun, 2003, s. 2; Kocaoğlu, 1995, ss. 5-6).

Mahan'ın perspektifi, klasik jeopolitik düşüncenin temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve uluslararası siyasette deniz gücünün önemini ön plana çıkarır. Ona göre Basra Körfezi ve çevresi, hem ticaret yollarının kontrolü hem de enerji kaynaklarına erişim açısından büyük güçlerin stratejik çıkarlarının kesiştiği bir bölgedir. Bu nedenle bölge üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, yalnızca yerel değil, küresel güç dengelerini de doğrudan etkileyen bir faktördür. Mahan'ın bu yaklaşımı, yirminci yüzyıl boyunca Orta Doğu'nun

uluslararası politikada neden bu kadar merkezi bir rol oynadığını anlamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır (Kocaoğlu, 1995, ss. 5-6).

Ayrıca Mahan'ın Orta Doğu tanımı, bölgenin sınırlarının ve kimliklerinin siyasi ve stratejik amaçlarla şekillendiğini de göstermektedir. Bu tanım, bölgenin doğal coğrafi özelliklerinden çok, büyük güçlerin askerî ve ekonomik çıkarlarına dayalı olarak yeniden kurgulandığını ortaya koyar. Böylece Orta Doğu kavramı tarihsel süreçte değişkenlik göstermiş ve farklı güçlerin perspektiflerine göre farklı anlamlar kazanmıştır. Bu durum, bölgenin hem tarihsel hem de güncel siyasal analizlerinde kavramsal esnekliğin ve çok katmanlılığın önemini artırmıştır.

Bu kavramsallaştırma, Avrupa merkezli hiyerarşik bir dünya düzeni anlayışına dayanmaktadır. “Yakın Doğu”, “Orta Doğu” ve “Uzak Doğu” gibi coğrafi terimler, esasen Avrupa'nın kendisini dünya merkezinde konumlandığı bir perspektifi yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, bölgenin kendi tarihsel ve kültürel sürekliliğinden koparılıp dışarıdan ve genellikle Avrupa'nın çıkarları doğrultusunda tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Böylece Orta Doğu kavramı, sadece coğrafi bir alanı belirtmekten ziyade Avrupa merkezli siyasal ve stratejik hiyerarşinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, bölgenin kimlik ve sınırlarının sürekli tartışmalı ve değişken kalmasına zemin hazırlamıştır (Dursun, 2003, s. 2).

II. Dünya Savaşı sonrasında ise bu kavram daha da kurumsallaşmış ve özellikle İngiltere gibi sömürgeci güçlerin yönetim yapıları içinde resmî bir statü kazanmıştır. İngiltere'nin “Middle Eastern Department” gibi idari birimler kurması, Orta Doğu'nun yalnızca coğrafi bir bölge değil, aynı zamanda diplomatik ve bürokratik bir kategori olarak sistematik biçimde ele alındığını göstermektedir (Öngör, 1962, s. 2; Uçarol, 1985, s. 438). Bu süreç, bölgenin uluslararası ilişkilerdeki öneminin artmasıyla paralel ilerlemiş ve Orta Doğu küresel güçlerin stratejik planlamalarında merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Bu kurumsallaşma, bölgenin dış müdahalelere ve uluslararası politikaların etkisine açık yapısını da pekiştirmiştir.

Orta Doğu terimi bugün genellikle Türkiye, İran, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Mısır ve Körfez ülkelerini kapsayan geniş bir coğrafi alanı ifade etmektedir. Bununla birlikte bu sınırların tanımlanmasında literatürde tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bazı yaklaşımlar Kuzey Afrika'yı, bazıları ise Afganistan'ı bu çerçeveye dâhil etmektedir. Bu esneklik, kavramın siyasal karakterini açık biçimde ortaya koymaktadır (Kocaoğlu, 1995, s. 6).

2. Jeopolitik Bir Düğüm Noktası Olarak Orta Doğu

Orta Doğu'nun küresel sistemdeki merkezi konumu, sadece tarihsel mirasından değil, aynı zamanda benzersiz coğrafi özelliklerinden de kaynaklanmaktadır. Bölge, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim

noktasında yer almakta olup dünya ticaret yollarının kritik geçiş hatlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu coğrafi konum, Orta Doğu'yu stratejik açıdan vazgeçilmez kılmakta ve küresel güçlerin bölgeye olan ilgisini artırmaktadır (Atalay, 2004, s. 477; Öngör, 1962, s. 2). Bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar, özellikle petrol rezervleri, ekonomik ve politik anlamda uluslararası aktörlerin dikkatini çekmiş; bölgeyi küresel enerji güvenliği açısından merkezi bir öneme taşımıştır.

Jeopolitik çalışmalar bağlamında coğrafya, gücün nasıl kullanıldığını ve dağıtıldığını belirleyen temel bir faktör olarak kabul edilmektedir. Jeopolitiğin sabit unsurları arasında coğrafi konum, doğal kaynaklar ve stratejik geçiş yolları yer alırken; değişken unsurlar ekonomik kapasite, askerî güç ve nüfus gibi dinamik faktörleri kapsamaktadır. Orta Doğu, hem sabit hem de değişken unsurların bir arada bulunduğu nadir bölgelerden biridir. Bu durum, bölgenin uluslararası politikada oynadığı rolü ve sürekli değişen güç dengelerini anlamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır (İlhan, 1989, s. 14).

Stratejik geçiş noktaları olarak kabul edilen Süveyş Kanalı, Türk Boğazları ve Basra Körfezi, Orta Doğu'yu dünya ticaret ağlarının merkezi hâline getirmiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda açılan Süveyş Kanalı, Avrupa ile Asya arasındaki deniz yolunu kısaltarak küresel ticaretin akışını önemli ölçüde değiştirmiştir. İngiltere için Hindistan'a giden en güvenli ve hızlı yol olan bu kanal, bölgenin jeostratejik önemini artırmış ve İngiltere'nin Mısır üzerindeki müdahalelerini hızlandırmıştır (Sander, 2005, s. 315). Türk Boğazları ise Karadeniz ile Akdeniz arasındaki geçişi kontrol etmesi nedeniyle askerî ve ticari açıdan büyük önem taşımaktadır. Basra Körfezi de zengin petrol rezervleri ve enerji nakil yolları nedeniyle küresel enerji politikalarının merkezinde yer almaktadır.

Bu stratejik noktaların kontrolü, bölgeyi sadece yerel aktörlerin değil, aynı zamanda küresel güçlerin de yoğun rekabet alanı hâline getirmiştir. Bölgedeki bu geçiş yollarının güvenliği ve erişilebilirliği, küresel ticaretin sürekliliği ve enerji arzının istikrarı açısından hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle Orta Doğu'nun coğrafi özellikleri, bölgenin uluslararası politikadaki konumunu belirleyen temel unsurlar arasında yer almakta ve tarih boyunca süregelen güç mücadelelerinin ana eksenini oluşturmaktadır.

Orta Doğu'nun jeopolitik öneminin bir diğer boyutu da bölgenin dinî ve kültürel niteliğidir. Bölge, üç semavi dinin kutsal merkezlerini barındırmakta; Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirler nedeniyle sadece siyasi değil, aynı zamanda sembolik ve medeniyetler arası anlamda da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bölge, yalnızca güç politikalarının değil, aynı zamanda kimlik siyasetinin ve kutsal coğrafya anlayışlarının da kesişme alanı hâline gelmiştir (Perinçek, 2001, s. 79).

Yirminci yüzyılın başlarında petrolün keşfi, Orta Doğu'nun jeostratejik önemini daha da artırmıştır. İngiltere'nin donanmasını kömürden petrole dönüştürme kararı, özellikle İran ve Irak üzerindeki politikalarını doğrudan etkilemiştir. Petrol, sadece ekonomik değil, aynı zamanda askeri ve diplomatik üstünlüğün de belirleyici bir unsuru hâline gelmiştir (Armaoğlu, 1997, s. 443). Böylece Orta Doğu, yalnızca coğrafi konumu nedeniyle değil, yer altı zenginlikleri sebebiyle de küresel güç rekabetinin asli sahasına dönüşmüştür.

3. Osmanlı Son Döneminde Orta Doğu'nun Dönüşümü

Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki idari düzeni, on dokuzuncu yüzyıla kadar bölgesel istikrarın sağlanmasında merkezi bir rol oynamıştır. İzlenen esnek yönetim anlayışı ve yerel güçlerle kurulan dengeler sayesinde uzun süreli bir düzen tesis edilmiştir. Ancak Avrupa'da yaşanan sanayileşme, güç dengelerindeki değişim ve sömürgecilik rekabetinin artması, Osmanlı'nın bölgedeki etkisini giderek zayıflatmış ve bilhassa İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük güçlerin stratejik çıkarları, Osmanlı topraklarını uluslararası rekabetin odağı hâline getirmiştir.

Bu dönemde “Şark Meselesi” olarak adlandırılan süreç, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını amaçlayan sistematik müdahalelerle şekillenmiştir. İngiltere'nin 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de ise Mısır'ı işgal etmesi, Osmanlı'nın Orta Doğu'daki hâkimiyetinin çözülme sürecinde önemli dönüm noktaları olmuştur (Sander, 2005, s. 315). Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden yararlanan Avrupa devletleri, bölgenin stratejik konumu ve ticaret yolları üzerindeki etkisi sebebiyle Orta Doğu'ya daha yoğun biçimde yönelmişlerdir.

II. Abdülhamit'in İslam Birliği siyaseti, imparatorluğun dağılma sürecini yavaşlatmak amacıyla geliştirilen önemli bir girişim olarak değerlendirilmelidir. Bu siyaset, Müslüman topluluklar arasındaki manevi bağları güçlendirmeyi ve merkezi otoriteyi pekiştirmeyi hedeflemiştir. Hicaz Demiryolu Projesi bu stratejinin somut bir yansıması olmuş; hem askeri kontrolü artırmak hem de hilafetin prestijini yükseltmek amacı taşımıştır (Mansfield, 1975, s. 32). Ancak milliyetçilik akımlarının yükselişi ve Arap vilayetlerinde artan siyasi örgütlenmeler, Osmanlı merkezli kimlik anlayışını zayıflatmış; bu durum I. Dünya Savaşı sırasında imparatorluğun Orta Doğu'daki kontrolünü önemli ölçüde sarsmıştır (Akşin, 1980, s. 86).

Sykes-Picot Anlaşması ile bölgenin yapay sınırlarla iki büyük güç arasında paylaşılması, etnik ve mezhebi çeşitliliği göz ardı ederek uzun vadeli istikrarsızlıkların temelini atmıştır. Petrol kaynaklarının stratejik önemi ise bu müdahaleleri daha da derinleştirmiştir. Böylece Orta Doğu, yalnızca Osmanlı sonrası sınırların yeniden çizilmesiyle değil, aynı zamanda enerji kaynaklarının denetimi nedeniyle de küresel güçlerin sürekli müdahale ettiği bir coğrafyaya dönüşmüştür (Sander, 2005, s. 316).

4. Mustafa Kemal'in Orta Doğu Algısının Oluşumu: Şam Tecrübesinden Misak-ı Milli'ye

Mustafa Kemal'in Orta Doğu'ya ilişkin düşünsel ve stratejik bakış açısının Şam'da bulunduğu yıllarında şekillendiği düşünülebilir. 11 Ocak 1905 tarihinde Harp Akademisi'nden yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra Şam'daki V. Ordu'ya atanması, kariyerinin erken safhasında kritik bir deneyim alanı yaratmıştır (Mango, 2000, s. 57; Borak, 1998, s. 51). Bu atama, yalnızca askerî görevler üstlenmesini sağlamamış; aynı zamanda bölgenin siyasal, toplumsal ve idarî yapısını yerinde gözlemleme imkânı da sunmuştur.

Şam, Osmanlı Devleti açısından önemli bir merkez olmuştur. Bu şehirde merkezî otorite hissedilmiştir. Bununla birlikte, Arap milliyetçiliğinin entelektüel düzeyde filizlendiği bir ortam da oluşmuştur. Bu durum, şehri çok katmanlı bir siyasal ve toplumsal yapı haline getirmiştir. Mustafa Kemal, bu ortamda farklı güç odaklarının varlığını doğrudan gözlemlemiştir. İmparatorluğun bürokratik işleyişindeki aksaklıkları tespit etmiştir. Askerî yapının zayıf yönlerini analiz etmiştir. Yerel aktörler ile merkez arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını fark etmiştir. Bu gözlemler, onun ileride geliştireceği siyasal düşüncenin temelini oluşturmuştur.

Şam'daki görev süresi boyunca Mustafa Kemal, Osmanlı ordusunun yapısal sorunlarını ayrıntılı biçimde değerlendirme fırsatı bulmuştur. Özellikle liyakat sistemindeki bozulmalar dikkatini çekmiştir. Atamalarda ehliyet yerine farklı ölçütlerin öne çıktığını gözlemlemiştir. Yerel güç odaklarıyla kurulan pragmatik ilişkiler, merkezî otoritenin etkinliğini sınırlamıştır. Devletin taşra üzerindeki denetimi zayıflamıştır. Bu durum, yönetim kapasitesini doğrudan etkilemiştir. Mustafa Kemal, bu sorunları yalnızca tespit etmekle kalmamış; aynı zamanda bunların nasıl aşılabileceğine dair düşünsel bir çerçeve geliştirmiştir. Bu birikim, Cumhuriyet döneminde merkeziyetçilik, disiplin ve kurumsal reformlara verdiği önemin arka planını oluşturmuştur.

Bu dönemde yürüttüğü siyasal faaliyetler de son derece önemli olmuştur. Abdülhamid rejimine muhalif subaylarla kurduğu ilişkiler, onun siyasal bilincini derinleştirmiştir. Bu ilişkiler, bireysel bir muhalefet duygusunun ötesine geçmiştir. Sistematik bir siyasal arayışın başlangıcı haline gelmiştir. Şam'da kurulan "Vatan" adlı gizli cemiyet, bu arayışın somut bir ürünü olmuştur. Bu cemiyetin daha sonra "Vatan ve Hürriyet" adını alması, örgütlenmenin sürekliliğini ve bilinçli niteliğini ortaya koymuştur (Afetinan, 1971, s. 6; Karal, 1996, s. 8). Mustafa Kemal, bu süreçte örgütlenmenin önemini kavramıştır. Siyasal mücadelenin rastlantısal değil, planlı ve disiplinli olması gerektiğini benimsemiştir. Bu durum, onun romantik bir devrim anlayışından uzaklaştığını göstermiştir. Onun yaklaşımı rasyonel, kurumsal ve hedef odaklı olmuştur.

Şam tecrübesinin bir diğer önemli boyutu, bölgenin toplumsal yapısına ilişkin gözlemleri olmuştur. Dürzi kabilelerine karşı yürütülen askerî operasyonlar bu bağlamda dikkat çekici olmuştur. Bu operasyonlar sırasında merkezî otoritenin sınırlılıkları açık biçimde ortaya çıkmıştır. Devletin periferi üzerindeki kontrol kapasitesinin sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Yerel güç dengelerinin oldukça karmaşık olduğu görülmüştür. Bu durum, yalnızca askerî müdahalelerle kalıcı bir kontrolün sağlanamayacağını göstermiştir (Afetinan, 1984, ss. 47–49). Mustafa Kemal, bu deneyimler sonucunda Orta Doğu'ya yönelik daha gerçekçi bir bakış açısı geliştirmiştir. Bölgeyi ideolojik bir genişleme alanı olarak değerlendirmemiştir. Aksine, güç dengeleri üzerine kurulu stratejik ve pragmatik bir saha olarak görmüştür.

Bu düşünsel birikim, Millî Mücadele yıllarında somut bir siyasal programa dönüşmüştür. 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti fiilen dağılmıştır. Anadolu işgal altına girmiştir. Bu süreçte Mustafa Kemal'in temel önceliği, Misak-ı Millî sınırları içerisinde bağımsız bir devlet kurmak olmuştur. Misak-ı Millî'nin, Arap çoğunluklu bölgeleri dışarıda bırakarak realist ve pragmatik bir strateji izlediği ifade edilmiştir (Karal, 1971, s. 55).

Bu yaklaşım, imparatorluk nostaljisinden bilinçli bir kopuş anlamına gelmiştir. Mustafa Kemal, Orta Doğu'daki Arap vilayetleri üzerinde tarihsel bir hak iddiasında bulunmamıştır. Bu bölgelerin kendi kaderini tayin hakkını fiilen kabul etmiştir. Böylece Orta Doğu'yu ideolojik hedeflerin ötesinde, gerçekçi ve dengelere dayalı bir stratejik alan olarak değerlendirmiştir. Bu perspektifi Cumhuriyet'in dış politika anlayışının merkezine yerleştirmiştir.

Bununla birlikte güney sınırları meselesi, özellikle Musul üzerinden ciddi ve uzun soluklu bir diplomatik mücadeleye dönüşmüştür. Musul'un sahip olduğu zengin petrol rezervleri, İngiltere açısından bölgesel stratejinin merkezinde yer almıştır. Türkiye ise Misak-ı Millî sınırları içinde Musul'u kendi toprağı olarak görmüştür. 1924–1926 yılları arasında yaşanan diplomatik kriz, Türkiye'nin askerî müdahaleden kaçınarak diplomatik yolları tercih ettiğini göstermiştir. Bu süreçte mesele Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Nihayetinde Musul Irak'a bırakılmıştır (Armaoğlu, 1997, s. 443; Armaoğlu, 2005, ss. 322–323). Bu sonuç kısa vadede bir toprak kaybı olarak değerlendirilmiştir. Ancak uzun vadede yeni Türk devletinin uluslararası meşruiyetini güçlendiren realist bir dış politika tercihi olarak yorumlanmıştır.

5. Cumhuriyet Döneminde Orta Doğu Politikası: Bölgesel Denge ve Sadabat Paktı

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'nin Orta Doğu politikası, klasik anlamda yayılcı bir yönelim izlememiş; tersine mevcut sınırları koruyan, bölgesel dengeyi gözeten ve güvenliği uluslararası meşruiyet içinde sağlamaya çalışan bir çizgide şekillenmiştir. “Yurtta sulh, cihanda

sulh” ilkesi, bu yaklaşımın yalnızca ideolojik bir söylemi değil, doğrudan dış politika tercihlerini yönlendiren temel çerçevesi olmuştur (Soysal, 1991, s. 1076). Türkiye, Orta Doğu’yu tarihsel bir nüfuz alanı olarak değil, istikrarın korunması gereken bir komşuluk çevresi ve güvenlik sahası olarak değerlendirmiştir.

Bu anlayışın ilk önemli sınavlarından biri Musul meselesi olmuştur. Mondros Mütarekesi sonrasında İngiltere’nin Musul’u işgal etmesi ve Lozan’da sorunun çözülememesi, Türkiye açısından ciddi bir diplomatik kriz yaratmıştır. Bununla birlikte Ankara, askerî bir maceraya yönelmek yerine müzakere ve diplomasi yolunu tercih etmiştir. 1926 Ankara Antlaşması ile Musul Irak’a bırakılmış, buna karşılık Türkiye’ye belirli bir süre petrol gelirlerinden pay verilmesi kabul edilmiştir (Canatan, 1996, s. 35; İnönü, 1992, s. 74). Bu sonuç, ilk bakışta bir geri çekilme gibi görünse de, genç Cumhuriyet’in uluslararası güç dengelerini dikkate alan realist ve hesaplı bir dış politika izlediğini göstermektedir.

Hatay meselesi ise aynı çizginin farklı bir başarı örneğini teşkil etmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında Fransa’nın Suriye mandası içinde kalan Hatay’da önemli bir Türk nüfusun bulunması, meseleyi Türkiye açısından sürekli canlı tutmuştur. Türkiye, özellikle 1936’dan itibaren konuyu Milletler Cemiyeti platformuna taşımış ve diplomatik temaslarını yoğunlaştırmıştır. Fransa’nın Avrupa’daki güvenlik kaygılarının artması ve Almanya tehdidinin ağırlaşması, Türkiye lehine uygun bir uluslararası zemin doğurmuştur. Sonuçta Hatay’a özel statü verilmiş, ardından 1939’da Türkiye’ye katılması sağlanmıştır (Soysal, 1985, ss. 79–109; Sökmen, 1978, ss. 14–15). Böylece Türkiye, güç kullanmaktan çok diplomatik zamanlama ve uluslararası konjonktürü doğru okuma becerisiyle sonuç almıştır.

Cumhuriyet döneminde bölgesel denge arayışının en kurumsal ve en kapsamlı örneği ise hiç şüphesiz 8 Temmuz 1937’de imzalanan Sadabat Paktı olmuştur. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında kurulan bu düzenleme, sadece bir saldırmazlık metni değil, aynı zamanda Yakın Doğu’da istikrarı korumayı amaçlayan bölgesel bir güvenlik ve iş birliği çerçevesidir. Paktın önsözü, tarafların kendi aralarındaki dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmeyi, Yakın Doğu’da barış ve güvenliği sağlamayı ve bunu açık biçimde “Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesinde ek güvenceler” yoluyla gerçekleştirmeyi hedeflediklerini belirtmektedir. Aynı önsözde 27 Ağustos 1928 tarihli Paris Paktı’na, yani savaştan feragat ilkesine de atıf yapılması, Sadabat’ın dönemin kolektif güvenlik ve barış hukuku anlayışına bağlandığını göstermektedir (League of Nations Archives, 1937, No: S683bis-113-51).

Paktın maddeleri incelendiğinde bu bağlılık daha da açık hâle gelmektedir. Birinci maddede taraflar birbirlerinin iç işlerine hiçbir şekilde müdahale etmemeyi kabul etmişlerdir. İkinci madde, ortak sınırların dokunulmazlığını

tanımaktadır. Üçüncü madde ise ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası meselelerde danışma ve istişare ilkesini benimsemektedir. Bu üç madde birlikte okunduğunda, Sadabat'ın yalnızca bir iyi niyet bildirimi değil; egemenliğe saygı, sınır güvenliği ve ortak diplomatik koordinasyon üzerine kurulmuş bir bölgesel denge metni olduğu anlaşılmaktadır (League of Nations Archives, 1937, No: S683-113-51).

Dördüncü madde ise paktın hukukî ağırlığını belirgin biçimde artırmaktadır. Burada taraflar, tek başlarına ya da üçüncü devletlerle birlikte birbirlerine karşı hiçbir saldırı eylemine başvurmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Daha da önemlisi, metin saldırının ne anlama geldiğini ayrıntılı biçimde tanımlamıştır. Buna göre savaş ilanı, silahlı kuvvetlerle bir başka devletin topraklarına girilmesi, kara, deniz veya hava kuvvetleriyle saldırı yapılması ve saldırgana doğrudan ya da dolaylı yardım edilmesi saldırı sayılmıştır. Buna karşılık meşru müdafaa, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 16. maddesi uyarınca alınan önlemler, Cemiyet organlarının kararıyla yapılan kolektif tedbirler veya saldırıya uğrayan tarafa yardım edilmesi saldırı kapsamında değerlendirilmemiştir. Bu hükümler, Sadabat Paktı'nın yalnızca bölgesel barışa çağrı yapan bir metin değil, saldırı ve meşru müdafaa kavramlarını tanımlayan açık bir hukukî belge niteliği taşıdığını göstermektedir (League of Nations Archives, 1937, No: S683-113-51).

Beşinci ve altıncı maddeler de paktın Cemiyet sistemiyle bağlantısını daha görünür kılmaktadır. Taraflardan biri, saldırı yasağının ihlal edildiğini düşündüğünde meseleyi derhal Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürmeyi taahhüt etmektedir. Ayrıca taraflardan birinin üçüncü bir devlete saldırması hâlinde diğer taraflara anlaşmayı saldırgan devlet bakımından feshetme hakkı tanınmaktadır. Bu düzenleme, paktın kendi içine kapanan bir bölgesel blok değil, davranış standardı belirleyen ve bunu Cemiyet mekanizmasıyla ilişkilendiren bir güvenlik çerçevesi olduğunu göstermektedir.

Yedinci ve sekizinci maddeler ise paktın sadece devletlerarası değil, sınır aşan düzensizlikler ve içistikrarsızlıklar bakımından da düşünülmüş olduğunu ortaya koymaktadır. Taraflar, kendi topraklarında diğer taraf devletlerin düzenini bozmayı hedefleyen silahlı grupların, örgütlerin veya teşekküllerin oluşumunu ve faaliyetini engellemeyi kabul etmişlerdir. Aynı zamanda bütün uyuşmazlıkların yalnızca barışçı yollarla çözülmesi gerektiğini yeniden teyit etmişlerdir. Bu yönüyle pakt, özellikle sınır bölgelerinde yaşanabilecek aşiret, isyan, propaganda ve dolaylı müdahale risklerine karşı da önleyici hükümler taşımaktadır (League of Nations Archives, 1937, No: S683-113-51).

Dokuzuncu madde, Sadabat'ın Milletler Cemiyeti'ne bağlılığını daha da açık biçimde teyit etmektedir. Metinde, anlaşmanın hiçbir hükmünün taraf devletlerin Cemiyet Misakı'ndan doğan yükümlülüklerini azaltacak şekilde yorumlanamayacağı açıkça belirtilmiştir. Onuncu madde ise

anlaşmanın beş yıllık bir süre için yapıldığını, bildirim olmadıkça otomatik olarak yenileneceğini ve Milletler Cemiyeti'ne kaydedileceğini hükme bağlamaktadır. Dolayısıyla Sadabat Paktı, hem maddi hükümleriyle hem de kendisini yerleştirdiği hukukî çerçeve itibarıyla Cemiyet sisteminin tamamlayıcı bir bölgesel güvenlik düzenlemesi olarak tasarlanmıştır (League of Nations Archives, 1937, No: S683bis-113-51).

Sadabat'ın önemini artıran bir başka husus, imzayla eşzamanlı biçimde kabul edilen ve "Entente Orientale" olarak adlandırılan protokoldür. Bu protokol uyarınca taraf devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan bir konsey kurulması, bu konseyin yılda en az bir defa Cenevre'de veya belirlenecek başka bir yerde toplanması ve dönüşümlü başkanlık sistemi uygulanması öngörülmüştür. Ayrıca başkanlık makamı yanında bir genel sekreter ve diğer tarafların belirleyeceği sekreterlerden oluşan bir sekreterlik kurulması kabul edilmiştir. Bu düzenleme, Sadabat'ı sıradan bir saldırmazlık anlaşmasının ötesine taşımakta; onu düzenli toplantı, istişare ve eşgüdüm mekanizması içeren kurumsal bir bölgesel iş birliği modeli hâline getirmektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin bölgesel denge siyaseti burada yalnızca ilke düzeyinde değil, örgütsel bir çerçevede de somutlaşmıştır.

Bu kurumsal boyutun siyasal yansıması, yine aynı tarihte kabul edilen kararda açık biçimde görülmektedir. Taraf devletler, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Türkiye tarafından işgal edilmekte olan ve süresi dolacak Asya kontenjanlı daimî olmayan üyelik için İran'ın adaylığını destekleme ve daha sonra bu üyeliğin Doğu İtilafı üyeleri arasında dönüşümlü biçimde sürmesini sağlama niyetini ortaya koymuşlardır. Bunun yanında Türkiye için de, hem Avrupa hem Asya ülkesi niteliği vurgulanarak, yeniden seçilebilirlik ve hatta yarı-süreklilik sağlayacak bir çözüm aranması benimsenmiştir. Bu husus, Sadabat'ın sadece bölgesel değil, aynı zamanda Milletler Cemiyeti içinde ortak diplomatik ağırlık üretme aracı olarak da kurgulandığını göstermektedir (League of Nations Archives, 1937, No: R5212-14-13034- s. 63).

Nitekim bu çizgi, 10 Eylül 1937 tarihli ortak girişimde daha görünür hâle gelmiştir. Afganistan, Irak ve Türkiye temsilcileri, İran'ın Cemiyet Konseyi'nde daimî olmayan üyeliğe seçilmesini birlikte desteklemişler; bu başvuruda İran'ın hem tarihî rolü hem de Sadabat Paktı'nın imzalanmasındaki öncülüğü özellikle vurgulanmıştır. Dahası, 1934 yılında İran'ın aynı koltuğu Türkiye lehine geri çekmiş olması da "dostane jest" olarak hatırlatılmıştır. Böylece Sadabat yalnızca teorik bir bölgesel uzlaşma değil, pratik diplomatik dayanışma üreten bir çerçeve olarak işlemeye başlamıştır (League of Nations Archives, 1937, No: R5212-14-13034-s. 64).

Sadabat Paktı'nın uluslararası hukuk bakımından kurumsallaşması ise anlaşmanın Milletler Cemiyeti tarafından resmen kaydedilmesiyle tamamlanmıştır. İran hükümetince yapılan bildirimde, 8 Temmuz 1937'de

Tahran'da imzalanan saldırmazlık anlaşmasının taraf devletlerce anayasal usullere uygun biçimde onaylandığı ve onay belgelerinin 25 Haziran 1938'de İran'a teslim edildiği belirtilmiştir. Ardından anlaşma, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 18. maddesi uyarınca 15 Temmuz 1938'de resmen tescil edilmiştir. Bu gelişme, Sadabat'ın yalnızca bölgesel siyasî iradenin ürünü değil, aynı zamanda uluslararası hukuk tarafından tanınmış bir anlaşma olduğunu göstermektedir (League of Nations Archives, 1938, No: R3866-3D-30431-s. 31).

Sadabat'ın dönemin resmî söyleminde nasıl takdim edildiği de önemlidir. İran delegesi Enaytollah Samiy, 1937'de Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada paktı bölgesel barış ve dostluğun aracı olarak nitelemiş; anlaşmanın Cemiyet'in kolektif güvenlik ruhuyla uyumlu olduğunu belirtmiştir. Bu konuşma, Sadabat'ın yalnızca taraf devletlerce değil, uluslararası platformda da meşru ve olumlu bir güvenlik girişimi olarak sunulduğunu göstermektedir (League of Nations, 1937, No: R5243-15-30708-28564, s.52).

Sadabat Paktı'nın niteliği açısından Milletler Cemiyeti'nin kolektif güvenlik mekanizmasına ilişkin tutumları da dikkate alınmalıdır. 1937 yılında Cemiyet bünyesinde yürütülen tartışmalarda, Sadabat'a taraf devletlerin hem Misak'ın temel ilkelerine bağlılıklarını teyit ettikleri hem de uygulamada ihtiyatlı bir yaklaşım benimsedikleri görülmektedir. İran temsilcisi, hükümetinin Milletler Cemiyeti'nin barış ve uluslararası anlayış ilkelerine bağlı olduğunu açıkça ifade etmekle birlikte, mevcut uluslararası belirsizlikler nedeniyle Misak'ın bu aşamada reforme edilmesini uygun bulmadıklarını, bu görüşün Sadabat Paktı'na taraf diğer devletler tarafından da paylaşıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte aynı çerçevede İran ve Afganistan temsilcileri, 16. maddenin otomatik ve zorunlu biçimde uygulanmasına mesafeli yaklaşarak, her somut durumun kendi koşulları içinde değerlendirilmesi gerektiğini ve hükümetlerinin bu konuda tam takdir yetkisini saklı tuttuğunu vurgulamışlardır. Türkiye temsilcisi ise Misak'ın bütün olarak korunması gerektiğini savunmakla birlikte, saldırgan devlete karşı üyelerin birlikte hareket etmesi gerektiğini vurgulayan 16. madde kapsamındaki yükümlülüklerin ancak karşılıklılık esasına bağlı olarak geçerli olacağını ifade etmiştir. Bu değerlendirmeler birlikte ele alındığında, Sadabat Paktı'nın katı ve otomatik işleyen bir kolektif güvenlik sistemi kurmaktan ziyade, uluslararası hukuka bağlı fakat uygulamada esneklik tanıyan, ihtiyatlı ve dengeli bir bölgesel iş birliği modeli sunduğu anlaşılmaktadır (League of Nations Archives, 1937, No: 676838-5, ss. 8, 23).

Buna rağmen Sadabat'ın dış kamuoyundaki algısı her zaman yalnızca barışçı bir çerçeveye sınırlı kalmamıştır. Milletler Cemiyeti Sekreteryası tarafından hazırlanan 19 Ocak 1940 tarihli ve No: 3588 numaralı basın derlemesinde, Fransız ve İngiliz basınında yer alan yorumlar, paktı Sovyet

baskısına karşı potansiyel bir denge mekanizması gibi okuyan çevrelerin varlığını göstermektedir. Özellikle *Le Temps* gazetesinden aktarılan değerlendirmelerde, Sovyetler Birliği'nin Yakın Doğu üzerinde artan askerî ve siyasî baskısının Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında daha sıkı istişare gereği doğurduğu ileri sürülmüştür. Yine Irak ve Mısır basınından aktarılan bazı yorumlar, Sadabat'ı gerektiğinde müşterek hareket edebilecek bir dayanışma bloğu gibi değerlendirmiştir. Ancak bu tür ifadelerin, resmî devlet belgelerinden çok dönemin basın algısını yansıttığını belirtmek gerekir (Société des Nations, 1940, No: 3588, ps.8–12).

Bütün bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin Orta Doğu politikasının üç temel ayağı açık biçimde ortaya çıkmaktadır; güç kullanımından kaçınan diplomatik gerçekçilik, bölgesel dengeyi gözeten güvenlik anlayışı ve uluslararası meşruiyet çerçevesinden ayrılmayan çok taraflılık. Musul meselesindeki ihtiyatlı diplomasi, Hatay meselesindeki stratejik sabır ve Sadabat Paktı'nda somutlaşan bölgesel iş birliği siyaseti, bu çizginin birbirini tamamlayan örnekleridir. Sadabat ise bunlar içinde en ileri kurumsal adımı temsil etmektedir. Çünkü pakt, yalnızca saldırmazlık vaadi içermemiş; danışma, eşgüdüm, sekreterlik, ortak temsil ve hukukî kayıt mekanizmalarıyla Türkiye'nin bölgesel denge siyasetine örgütsel bir çehre kazandırmıştır.

Sonuç

Orta Doğu, tarih boyunca yalnızca coğrafi bir bölge değil, küresel güç ilişkilerinin, jeostratejik hesapların ve medeniyet tasavvurlarının kesiştiği çok katmanlı bir siyasal alan olarak şekillenmiştir. Bu yönüyle bölge, doğal sınırlarla tanımlanabilen sabit bir coğrafyadan ziyade, büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda yeniden anlamlandırılan ve yeniden kurgulanan bir jeopolitik tasarım sahasıdır. “Orta Doğu” kavramının ortaya çıkışı ve yerleşmesi de bu tarihsel gerçeği açık biçimde yansıtmaktadır. Kavram, Avrupa merkezli dünya algısının ürünü olarak doğmuş; askerî, ticari ve stratejik öncelikler doğrultusunda içerik kazanmış; dolayısıyla daha en başından itibaren nötr bir coğrafi adlandırma olmaktan ziyade siyasal ve ideolojik bir işlev taşımıştır. Bu nedenle Orta Doğu'nun tarihini anlamak, sadece bölgesel gelişmeleri değil, aynı zamanda küresel sistemin bölgeyi nasıl tanımladığını, parçaladığını ve yönlendirdiğini de çözümlemeyi gerektirir.

Bölgenin jeopolitik merkeziliği, onun tarihsel önemini sürekli kılan temel unsurdur. Asya, Avrupa ve Afrika'nın kavşak noktasında yer alması, Süveyş Kanalı, Türk Boğazları ve Basra Körfezi gibi stratejik geçiş hatlarını bünyesinde barındırması ve özellikle modern dönemde petrol rezervleriyle küresel enerji güvenliğinin merkezine yerleşmesi, Orta Doğu'yu dünya politikasının vazgeçilmez sahalarından biri hâline getirmiştir. Bunun yanı sıra Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirleri içermesi, bölgeye yalnızca

maddi değil, aynı zamanda sembolik ve medeniyetler arası bir ağırlık da kazandırmıştır. Bu sebeple Orta Doğu, yalnızca jeostratejik rekabetin değil; dinî meşruiyetlerin, kimlik mücadelelerinin ve tarihsel hafıza çatışmalarının da yoğunlaştığı bir alan olmuştur. Bu özellik, bölgenin neden sürekli dış müdahaleye açık kaldığını ve neden kalıcı bir istikrar üretmekte zorlandığını anlamak bakımından belirleyicidir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Orta Doğu'daki dönüşüm de bu geniş jeopolitik çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Yüzyıllar boyunca bölgesel dengeyi belirli ölçülerde koruyan Osmanlı düzeni, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Avrupa sömürgeciliğinin, sanayi devriminin yarattığı güç asimetrisinin ve "Şark Meselesi" doğrultusunda yürütülen sistematik müdahalelerin etkisiyle çözülmeye başlamıştır. İngiltere'nin Kıbrıs ve Mısır üzerindeki tasarrufları, Fransa ve Rusya'nın bölgeye dair hesapları ve nihayet I. Dünya Savaşı'yla birlikte Osmanlı Arap topraklarının paylaşılması, Orta Doğu'nun modern siyasal coğrafyasını dış müdahaleler temelinde yeniden şekillendirmiştir. Sykes-Picot düzeniyle ortaya çıkan yapay sınırlar, bölgenin etnik, mezhebi ve toplumsal gerçekliğini dikkate almayan bir güç politikası ürünüdür. Bu sınırlar ve manda yönetimleri, yalnızca Osmanlı sonrası düzeni kurmamış; aynı zamanda yirminci yüzyıl boyunca devam edecek istikrarsızlıkların, sınır sorunlarının ve kimlik çatışmalarının yapısal temelini de atmıştır.

Bu tarihsel bağlam içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Orta Doğu'ya ilişkin yaklaşımı, klasik emperyal projelerden ve romantik tarihsel restorasyon düşüncelerinden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Atatürk'ün bölge algısının şekillenmesinde Şam yılları özel bir önem taşımaktadır. Şam'da edindiği askerî ve siyasal tecrübeler, ona Osmanlı merkezî otoritesinin sınırlarını, yerel güç dengelerinin karmaşıklığını ve bölgesel gerçekliğin çok katmanlı yapısını doğrudan gösterdi. Bu deneyim, ileride onun siyasî ve askerî düşüncesine yön verecek realist yaklaşımın zeminini hazırladı. Mustafa Kemal, Orta Doğu'yu ideolojik bir yayılma sahası olarak değil; dikkatle okunması gereken, güç dengelerine dayanan, dış müdahalelere açık ve ancak rasyonel hesaplarla yönetilebilecek bir stratejik çevre olarak değerlendirdi. Onun erken dönem gözlemleri, Cumhuriyet döneminde benimseyeceği dış politika çizgisinin entelektüel temelini oluşturdu.

Millî Mücadele yıllarında ortaya konulan Misak-ı Milli anlayışı da bu gerçekçi yaklaşımın en somut ifadesidir. Mustafa Kemal'in önceliği, dağılmış bir imparatorluğu yeniden kurmak değil; savunulabilir, meşru ve ulusal temelde tanımlanmış sınırlar içinde bağımsız bir devlet oluşturmaktır. Arap çoğunluklu bölgeler üzerinde ısrar edilmemesi, bu siyasetin rasyonel karakterini ortaya koymaktadır. Böylece yeni Türkiye, Osmanlı'nın son dönemindeki genişleme ve savunma reflekslerinden farklı olarak, daha sınırlı fakat daha sürdürülebilir bir egemenlik alanı tanımlamıştır. Bu tercih, ilk

bakışta geri çekilme gibi görünse de gerçekte modern Türkiye'nin uluslararası meşruiyetini, siyasal dayanıklılığını ve stratejik özerkliğini mümkün kılan kurucu bir tercih olmuştur.

Musul meselesi, bu realist dış politika anlayışının en çetin sınavlarından biri olmuştur. Musul'un tarihî, coğrafi ve demografik boyutları kadar petrol kaynakları da meseleye uluslararası bir ağırlık kazandırmış; özellikle İngiltere'nin bölge üzerindeki ısrarı sorunu derinleştirmiştir. Türkiye'nin Musul üzerindeki hak iddiası güçlü olmakla birlikte, genç Cumhuriyet uluslararası güç dengelerini, iç yeniden yapılanma sürecini ve askerî kapasitesini dikkate alarak doğrudan çatışma yerine diplomasi yolunu tercih etmiştir. Sonuçta Musul'un kaybı, millî hafızada önemli bir kırılma olarak yer etmiş olsa da, bu süreç Türkiye'nin dış politikada duygusal değil stratejik davranabildiğini göstermiştir. Atatürk döneminin temel özelliği burada açıkça görülmektedir: tarihî hak iddiası ile mevcut güç dengesi arasında bir tercih yapılması gerektiğinde, devletin uzun vadeli varlığı ve uluslararası konumu esas alınmıştır.

Hatay meselesi ise aynı çizginin daha başarılı ve sabırla yürütülmüş bir başka örneğini temsil etmektedir. Türkiye, Hatay konusunda askerî bir maceraya atılmak yerine, uluslararası konjonktürü dikkatle izlemiş, Fransa'nın Avrupa'daki sıkışmışlığını doğru okumuş ve meseleyi hukukî-diplomatik zeminde takip etmiştir. Milletler Cemiyeti mekanizmasının etkin biçimde kullanılması, Türk nüfus unsurunun güçlü biçimde vurgulanması ve zamanlamanın doğru ayarlanması sonucunda Hatay önce özel statüye kavuşmuş, ardından Türkiye'ye katılmıştır. Bu süreç, Atatürk dış politikasının temel prensiplerinden birini net biçimde ortaya koymaktadır: güç kullanmaksızın sonuç alabilmek, ancak uluslararası sistemi dikkatle okumak, diplomatik kanalları etkin işletmek ve millî hedefleri stratejik sabırla takip etmekle mümkündür.

Cumhuriyet döneminde Orta Doğu politikasının en olgun kurumsal yansıması ise Sadabat Paktı'nda görülmektedir. Türkiye'nin İran, Irak ve Afganistan ile birlikte oluşturduğu bu çerçeve, yalnızca saldırmazlık esasına dayalı teknik bir anlaşma değil, aynı zamanda bölgesel güvenliğin yerel aktörler eliyle kurulabileceğine dair önemli bir siyasal iradenin ifadesidir. Sadabat Paktı, egemenliğe saygı, sınır dokunulmazlığı, iç işlerine karışmama, ortak danışma ve barışçı çözüm ilkeleri temelinde şekillenmiştir. Bu yönüyle pakt, Türkiye'nin Orta Doğu'ya bakışında belirleyici olan üç ana unsuru bünyesinde toplamaktadır: diplomatik gerçekçilik, bölgesel denge ve çok taraflı meşruiyet. Ayrıca paktın Milletler Cemiyeti sistemiyle ilişkili şekilde kurgulanması, Türkiye'nin bölgesel güvenliği uluslararası hukuktan kopmadan inşa etmeye çalıştığını göstermektedir.

Sadabat Paktı'nın önemi, yalnızca imzalandığı dönemin koşullarıyla sınırlı değildir. Bu düzenleme, Türkiye'nin Orta Doğu'da hegemonya kurma amacı taşımadığını; tersine komşu devletlerle ortak güvenlik ve istikrar üretmeyi hedeflediğini göstermektedir. Atatürk'ün bölge stratejisi, geçmiş imparatorluk nüfuzunu yeniden canlandırmak yerine, yeni devletin güvenliğini çevresel istikrarla birlikte düşünmüştür. Dolayısıyla Türkiye'nin Orta Doğu politikası savunmacı olduğu kadar pasif olmayan; barışçı olduğu kadar stratejik; hukukî olduğu kadar gerçekçi bir karakter taşımaktadır. Bu, dönemin birçok devletinden farklı olarak Türkiye'nin bölgesel siyasette askeri yayılma yerine diplomatik kurumsallaşmayı tercih ettiğini göstermektedir.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında, Mustafa Kemal Atatürk'ün Orta Doğu stratejisinin temelinde ideolojik yayılmacılığın değil, jeopolitik farkındalığın ve devlet merkezli rasyonelitenin bulunduğu söylenebilir. Atatürk, Orta Doğu'yu tarihsel mirasın duygusal uzantısı olarak değil, Türkiye'nin güvenliği, egemenliği ve uluslararası konumuyla doğrudan ilişkili bir çevre alanı olarak görmüştür. Onun yaklaşımında bölgesel nüfuz, askerî işgal ya da tarihî hak iddiası üzerinden değil; sınır güvenliği, diplomatik denge, komşularla karşılıklı saygı ve uluslararası meşruiyet ilkeleri üzerinden tanımlanmıştır. Bu durum, Cumhuriyet dış politikasının kurucu mantığını açıklamak bakımından son derece önemlidir.

Sonuç olarak Orta Doğu'nun jeopolitik inşası ile Atatürk'ün bölge stratejisi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bir tarafta emperyal müdahalelerle parçalanmış, yapay sınırlarla biçimlendirilmiş ve küresel rekabetin nesnesi hâline getirilmiş bir bölge vardır; diğer tarafta ise bu bölgeyi tarihsel romantizmle değil, güç dengeleri ve ulusal çıkar temelinde okuyan bir devlet adamı bulunmaktadır. Atatürk'ün başarısı, Orta Doğu'nun karmaşık yapısını erken dönemde doğru kavraması, Türkiye'yi bu düzensizliğin içine sürüklemeyen bölgesel denklemin etkili fakat ihtiyatlı bir unsuru hâline getirmesidir. Bu nedenle onun Orta Doğu politikası, yalnızca kendi döneminin şartlarında değil, günümüz bölgesel krizleri bağlamında da dikkatle incelenmesi gereken bir stratejik miras niteliği taşımaktadır. Türkiye'nin bugün dahi Orta Doğu'ya ilişkin güvenlik, diplomasi ve meşruiyet eksenli siyasetinde Atatürk döneminde atılan kavramsal ve kurumsal temellerin izleri açık biçimde görülmektedir. Dolayısıyla Atatürk'ün bölge stratejisi, hem Cumhuriyet dış politikasının kurucu mantığını açıklayan hem de Orta Doğu'ya yönelik uzun erimli Türk yaklaşımını anlamaya imkân veren temel bir tarihsel referans olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

League of Nations. (1937). *The work of the League of Nations, 1936–1937: Report to the Assembly (A.6.1937)*. Geneva: Author. No: R5243-15-30708-28564.

League of Nations. (1940). *Revue des commentaires de la presse*. Geneva: Author. No: 3588.

League of Nations Archives. (1937). *Candidature of Iran for election as non-permanent member of the Council*. Geneva. No: R5212-14-13034-1563.

League of Nations Archives. (1937). *Pacte asiatique dit pacte de Saadabad et protocole instituant l'Entente Orientale*. Geneva. No: S683-113-51.

League of Nations Archives. (1938). *Registration of the Saadabad Pact (Treaty of Non-Aggression signed at Tehran on 8 July 1937)*. Geneva. No: R3866-3D-30431-30431.

League of Nations Archives. (1937). *Statements on the application of Article 16 and the position of Saadabad Pact states (No: 676838-5)*. Geneva.

Kitap ve Makaleler

Afetinan, A. (1971). *Mustafa Kemal Atatürk'ten yazdıklarım*. Millî Eğitim Basımevi.

Afetinan, A. (1984). *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Akşin, S. (1980). *100 soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*. Gerçek Yayınları.

Armaoğlu, F. (1997). *19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Armaoğlu, F. (2005). *20. yüzyıl siyasi tarihi*. Alkım Yayınları.

Atalay, İ. (2004). *Türkiye coğrafyası ve jeopolitiği*. META Matbaacılık.

Borak, S. (1998). *Atatürk'ün İstanbul'daki çalışmaları*. Kaynak Yayınları.

Canatan, Y. (1996). *Türk-İrak münasebetleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Dursun, D. (2003). Orta Doğu neresi? Sübjektif bir kavram, anlam çerçevesi ve tarihi. *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1, 2.

Gönlübol, M., & Sar, C. (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası*. Gün Yayınları.

İlhan, S. (1989). *Jeopolitik duyarlılık*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnönü, İ. (1992). *Hatıralar (Cilt 1)*. Bilgi Yayınevi.

Karal, E. Z. (1971). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi*. Millî Eğitim Basımevi.

Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı tarihi (Cilt 9)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kocaoğlu, M. (1995). *Uluslararası ilişkiler ışığında Orta Doğu: Parçalanmak istenen topraklar ve istismar edilen insanlar*. Genelkurmay Basımevi.

Mango, A. (2000). *Atatürk*. Sabah Kitapları.

Mansfield, S.(1975). *Osmanlı sonrası Türkiye ve Arap dünyası* (N. Ülken, Çev.). Sander Yayınları.

Öngör, S. (1962). *Ortadoğu*. Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

Perinçek, D. (2001). *Kemalist eğitimin tarih dersleri*. Kaynak Yayınları.

Sander, O. (2005). *Siyasi tarih*. İmge Kitabevi.

Sökmen, T. (1978). *Hatay'ın kurtuluşu için harcanan çabalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Soysal, İ. (1985). Hatay sorunu ve Türk-Fransız siyasal ilişkileri (1936-1939). *Belleten*, 49(193), 79-109.

Soysal, İ. (1989). *Tarihleri ve açıklamaları ile Türkiye'nin siyasal andlaşmaları* (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu.

Soysal, İ. (1991). Atatürk'ün barışçı politikası. İçinde *Atatürkçü düşünce*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Uçarol, R. (1985). *Siyasi tarih*. Der Yayınları.

Tezler

Korhan Doğan, T. (2006). *Sadabat Pakı ışığında Atatürk'ün Orta Doğu politikasının değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri).